

Norman Manea

DESPRE CLOVNI: DICTATORUL ȘI ARTISTUL

POLIROM

© 2005 by Editura POLIROM

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;
P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

MANEA, NORMAN

Despre Clovni: Dictatorul și Artistul / Norman
Manea. – Ed. a 2-a. – Iași: Polirom, 2005

ISBN: 973-681-964-7

821.135.1-4

Printed in ROMANIA

Norman Manea

DESPRE CLOVNI: DICTATORUL ȘI ARTISTUL

Ediția a II-a, revăzută

POLIROM
2005

De la debutul în 1966, în *Povestea vorbii* a lui Miron Radu Paraschivescu, și pînă în 1986, cînd a plecat din țară, Norman Manea a publicat zece volume (cinci romane, trei volume de proză scurtă, două volume de eseuri). Scriitorul a fost distins cu Premiul Asociației Scriitorilor din București (1979) și Premiul Uniunii Scriitorilor (1984, anulat de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste). După 1986, în străinătate fiind, întîi în Germania (1987), apoi stabilit în Statele Unite, la New York, Norman Manea a fost tradus în cincisprezece limbi, cărțile sale fiind elogios recenzate în principalele ziare ale țărilor respective. Volumele publicate în SUA (*October, Eight O'Clock; On Clowns: The Dictator and the Artist; Compulsory Happiness; The Black Envelope; The Hooligan's Return*) au figurat în selecția celor mai importante apariții editoriale din *The New York Times*. Este profesor de literatură europeană și „writer in residence” la Bard College.

Scriitorului i s-au decernat în 1992 Bursa Guggenheim și prestigiosul Premiu MacArthur („Nobelul american”). În 1993, Biblioteca Națională din New York l-a sărbătorit cu prilejul acordării distincției de „Literary Lion” al bibliotecii. În 2002, lui Norman Manea i s-a atribuit Premiul internațional de literatură Nonino pentru „Opera omnia”. În România i-au apărut, după 1989, trei volume la Editura Apostrof (*Octombrie, ora opt*, povestiri, și *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul*, eseuri, în 1997, *Fericirea obligatorie*, nuvele, 1999), *Casa melcului* (interviuri) la Editura Hasefer (1999), ediția revăzută a romanului *Plicul negru* (Fundăția Culturală Română, 1996, și Editura Cartea Românească, 2003). La Editura Polirom au mai fost publicate: *Întoarcerea huliganului* (2003), *Plicuri și portrete* (2004) și *Fericirea obligatorie* (2005) și urmează să apară *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*.

„I am nothing but an Irish clown”, he
said, „a great joker at the universe”.

Jacques Merchanton,
*The Hours of James Joyce**

Voluntad de Joyce de ser un clown, la expresi3n de su actitud ante la vida, se encuentra en su obra. En su obra, Joyce se presenta como un clown, un gran bromista del universo. En su obra, Joyce se presenta como un clown, un gran bromista del universo. En su obra, Joyce se presenta como un clown, un gran bromista del universo.

Faptul de pe care trebuie s3 se 3ntind3 este c3 Joyce nu se considera un clown, ci un mare mucalit, glumind cu universul. Joyce nu se considera un clown, ci un mare mucalit, glumind cu universul. Joyce nu se considera un clown, ci un mare mucalit, glumind cu universul. Joyce nu se considera un clown, ci un mare mucalit, glumind cu universul.

* „Nu s3nt dec3t un clown irlandez”, spunea, „un mare mucalit, glumind cu universul” (Jacques Merchanton, *Orele lui James Joyce*).

Notă asupra ediției

Volumul *Despre Clowni: Dictatorul și Artistul* a apărut, mai întâi, la editura newyorkeză Grove Press, în 1992, împreună cu *Octombrie, ora opt*. Ulterior, cartea a fost publicată în Anglia (Faber & Faber, 1994), Italia (Il Saggiatore, 1995, 1999, 2004), Germania (Hanser Verlag, 1998), Polonia (Pogranicze, 2000), Ungaria (Europa, 2003), Grecia (Agra, 2003).

Față de prima ediție românească, publicată în 1997 de Editura Biblioteca Apostrof din Cluj, actuala ediție a operat unele corecturi, simplificări, clarificări, și a renunțat la unele Post-Scriptum-uri polemice („Felix culpa” și „Istoria unui interviu”). S-a adăugat acestei ediții, în *Addenda*, eseul „Incompatibilitățile”.

Ar fi de menționat, poate, că – regretabile și revelatoare cum au fost – unele reacții publice la apariția eseurilor „Felix culpa” și „Incompatibilitățile”, ca și penibilele atacuri personale la adresa autorului lor au devenit, între timp, material de arhivă. Tonalitatea discursului public s-a schimbat, stilizarea conjuncturală prevalează. Cititorul va face, sperăm, cuvenita racordare de lectură la realitatea imediată.

Nota autorului

(la prima ediție, apărută la Editura
Grove Press, New York, 1992)

La venirea mea în Occident, cu câțiva ani în urmă, urgența de a descrie existența sub dictatura din România – și, încă mai important, învățămintele ce s-ar fi putut desprinde dintr-o astfel de experiență biografică – s-a lovit de lehamitea de a spori clișeele suferinței deja clasificate și comercializate în repertoriul disidenței est-europene.

Oricât de fantastice i-au fost înscenările, societatea totalitară din care veneam nu era, cum ar fi preferat audiența occidentală să creadă, un fel de nepămînteană, demonică aberație, ci o realitate umană care, cîndva, sub alte forme, ar putea renaște, ca ideologie și chiar ca structură socială.

Ceea ce aș fi fost înclinat să dezbat, la începutul exilului, era mai ales relația între scriitor, Putere și nu chiar atît de inocentele mase oprimare. Și, firește, relația dintre scriitor și propria sa vulnerabilitate.

În orice sistem politic care folosește cultura ca armă (onorînd artistul cu exagerate privilegii sau pedepse), scriitorul confruntă, continuu, capcane menite să-l compromită, să-i distrugă, treptat, integritatea și, astfel, identitatea. El trebuie să învețe a se apăra mai ales de

capcanele mentale, de viziunile simpliste, nu doar din interiorul sistemelor totalitare, ci de oriunde. Ceea ce pare uneori o elementară polaritate s-ar putea dovedi, de fapt, doar complementaritate. Mulți antifasciști au fost comuniști, cum se știe; destul de frecvent, adversarii unui sistem totalitar (fascism, comunism, fundamentalism religios) sînt, conștient sau inconștient, avocații altui totalitarism. Autenticul spirit liberal al democrației nu este doar opus totalitarismului, ci îi este străin și, prin însăși natura sa, se află deasupra polarităților.

În efortul de-o viață de a evita astfel de capcane, am devenit tot mai sceptic față de kitsch-ul politic și suspicios față de etichetele de manipulare. Chiar și după ce măștile comuniste au căzut de pe desfiguratele chipuri obosite ale milioaneilor de captivi din Europa de Est, plonjate acum în dureroasa și prelungita tranziție către o societate civilă, scepticismul și suspiciunea n-au diminuat. Pe celălalt țărm, societatea liberă părea perfect satisfăcută, răzbunată, prin victorie, considerînd prăbușirea părții opuse drept propria legitimare și evitînd vreo corelată autoanaliză. Ca *outsider*, în ambele sisteme, nu puteam ignora dubla ironie a situației.

Multe întrebări s-au aglomerat în primii ani de exil, în complicata trecere de la un mal al lumii la altul, nu mult diferită de saltul în vid. Șocul nu este doar lingvistic. Nu este greu de imaginat de ce se produce, de obicei, o amîinare, înainte ca exilatul să-și poată relua scrisul, nici de ce scrisul continuă cu intermitență în exil. N-am fost, așadar, în stare, pînă acum, să abordez decît cîteva dintre subiectele care mă obsedau.

Eseurile de față, supuse unei anumite retorici dialectice, jurnalistice, sînt preocupate, toate, de relația dintre scriitor și ideologia și societatea totalitară, într-o țară în care tradiția politică n-a fost admirabilă și unde dictatura

ultimelor decenii a fost un pitoresc amestec de brutalitate și farsă, de oportunism și demagogie. Se poate înțelege de ce vina celor ce s-au lăsat amețiți de utopiile totalitare n-a fost o *felix culpa* și de ce măștile fericite ale celor răsplătiți pentru complicitatea cotidiană cu Puterea nu provoacă doar râsul.

Pentru alții, viața în captivitate a însemnat însă rezistență, solidaritate, tot ceea ce suferința și speranța impun. Rănile sînt durabile. Ele au lăsat convalescentului doar un optimism moderat, indiferent pe care meridian ar fi să-și încerce viitorul. Acesta este motivul pentru care vivacitatea victoriei și bucuria eliberării nu abundă în aceste pagini.

În 1945, copil fiind, am primit, la întoarcerea din lagărul de concentrare, o carte de basme românești. Țin minte și azi acest prim dar, copertele groase și verzi, magia clipei: cuvîntul, ca miracol. Doar mai tîrziu a trebuit să descopăr, inevitabil, cuvîntul ca armă, împotriva sau în apărarea umanului.

Scriind aceste eseuri am meditat adesea – ca și în vremea cînd scriam alte cărți, în special *Anii de ucenicie ai lui August Prostul** – la formarea prin deformare, la conflictul dintre aspirațiile individuale și presiunea opresivă a Marii Bestii, cum numea Simone Weil societatea. Într-un stat totalitar, societatea închisă și compactarea individului într-o masă amorfă au evoluat spre o închisoare globală, constituită din celule, individuale și de stat, păzite, toate, nu doar de temniceri, ci și de semenii noștri cetățeni: o soluție brutală la conflictele sociale,

* Cititorul român ar fi îndreptățit să considere volumul de față o continuare a celui apărut în 1979 la Editura Cartea Românească din București.

pe care orînduirile democratice le confruntă de obicei omenеște, civilizat și chiar eficient.

Pot imagina ucenicia socială a oricui și oriunde ca aventura unui August Prostul, amețit de promisiuni înșelătoare. Cu atît mai mult, viața artistului, un profesionist al himerelor.

Experiența totalitară rămîne totuși incomparabilă, o situație extremă ale cărei limite pot fi mereu extinse, al cărei potențial malign creează o canberoasă patologie socială. O societate deloc monolitică, cum sperau comuniștii și susțineau anticomuniștii, caracterizată, de fapt, prin ambiguitate și duplicitate, măști și artificiu. Doar șefii și dresorii Circului totalitar credeau în magia absolută a terorii și în fascinația falselor trofee.

Dacă tragedia totalitară nu poate fi uitată, nici comedia totalitară nu poate fi – inseparabile cum sînt. Scriitorul, caz extrem într-o situație extremă, devine, în acest caz, simbolul impasului întregii societăți.

Pentru a rămîne onest, supraviețuitorul nu-și poate permite iluzii frivole sau exagerate lamentări. Ca scriitor, supraviețuitorul știe cel mai bine că jocul artei va confrunța mereu, dar nu va domestici niciodată Marea Bestie. Faptul că Flaubert se vedea ca un saltimbanc nu pare o afectare: revanșa ironică a scrisului este chiar parodiarea Marelui Adversar.

Bard College

iunie 1991

România în trei fraze (comentate)

„...demonul sadismului și prostiei încăpăținate.”

„Dacă administrația și politica ar fi la înălțimea mișcării artistice...”

„Un ținut în care trăiau oameni și cărți.”

I

„În România legionară, burgheză, naționalistă, am văzut chipul Demonului sadismului și prostiei încăpăținate.” Cuvintele lui Eugen Ionescu au apărut în România, în 1946 (dar și-au aflat, ulterior, o semnificativă detaliere în volumul *Présent passé – Passé présent*, apărut în 1968, la Paris).

Fraza m-a preocupat, în ultimii ani. Mă întrebam câte cuvinte și care anume ar trebui schimbate pentru a caracteriza situația actuală.

Copil fiind, am trăit eu însumi grozăviile urii și ale războiului în România legionară, burgheză,

naționalistă. Am parcurs, apoi, numeroase cărți, documente, creații artistice și studii de tot felul, pentru a înțelege fenomenul de tip nazist din Germania, dar și diferitele sale variante europene, scrutând semnificațiile sociale, istorice, psihologice (umane, adică) ale unor ample degradări colective. Deruta și exasperarea unor straturi tot mai largi ale populației, stingerea treptată – prin teroare – a societății civile, instituirea unei cotidiane stări de asediu, în care „dușmanul” extern devine doar un pretext pentru anihilarea „suspecților” dinăuntrul cetății.

Abia în ultimii ani, însă, mi s-a părut că înțeleg cu adevărat mecanismul prin care proliferază asemenea dezastre. Sub presiunea tot mai accentuatei eroziuni economice, politice și morale, România oferea tabloul imediat al unei prăbușiri în care nu mai eram doar cobai, ca în copilărie, ci și observator, ba chiar unul dintre „suspecții” încă nedezarmați cu totul.

Nu o dată mi-am amintit filmul lui Bergman, *Oul de șarpe*, marasmul din Germania prenazistă, fazele paranoice ale derutei și manipulării, felul cum descurajarea devine resemnare și apoi supunere, cum nemulțumirea își caută, grăbită, ținte marginale, cum prostia și violența răbufnesc unde pot, în condițiile mizeriei și hăituirii cotidiane.

Să ne grăbim a spune că – în pofida destulelor asemănări – România de azi nu este România legionară, burgheză, naționalistă de dinaintea și din timpul războiului.

Controversele prelungite în Occident, în ultimii ani, privind asemănarea dintre nazism și comunism, ignoră, într-un mod nu cu totul inocent, deosebirile dintre cele două sisteme totalitare. Acceptarea etichetelor comode, caracteristică acelei foarte comune nevoi de simplificare, se asociază, probabil, cu naiva convingere că a demonstra efectul deopotrivă catastrofic al diferitelor forme de dictatură duce, printr-un fel de culpabilizare generală, la relativizarea vinovățiilor și, astfel, la o treptată, implicită disculpare.

Nici chiar felul cum își „împrumută” uneori metodele nu egalizează cele două sisteme. Cine vrea să înțeleagă ceva esențial despre „socialismul real” (dar și cei care cercetează caracterul și consecințele „național-socialismului”) ar trebui să aprofundeze, mai întâi, deosebirile dintre nazism și comunism. Comunismul propunea un ideal generos umanist, de largă audiență, și utilizează o duplicitate strategică variată, mai subtilă, ceea ce explică, poate, măcar parțial, vârsta sa deja venerabilă și forța incomparabilă de penetrare. Nazismul a fost în acord cu sine când a făcut ceea ce a făcut; cei care l-au urmat, măcar în primele faze, l-au „ales”

în cunoștință de cauză și „legal”. Comunismul este, mai curînd, în dezacord cu sine cînd se prezintă la un bilanț al raportului proiect-realitate; un sistem care s-a impus prin forță și a obligat masele largi să-l urmeze. În dezacordul dintre ideologie și necesitățile concrete de guvernare, între idealul propus și realitatea care îl neagă, se află, de fapt, și capacitatea relativă de redresare, capacitatea de restructurare și mistificare. În acea amplă zonă de „neconcordanțe” (în care acționează demagogia și se manifestă elasticitatea socială) acționează și procesele vitale, se mișcă, adică, viața, cotidianul.

Comparațiile nu rămîn totuși lipsite de interes și nici asemănările fără semnificație. Întunericul pe străzile Bucureștiului, frigul în case, cozile interminabile pentru procurarea alimentelor elementare, ubicuitatea poliției și a colaboratorilor ei, diversiunea naționalistă, agresivitatea crescută în relațiile umane, creșterea monstruoasă a presiunii oficiale, exercitată cinic pe toate căile economice, psihice, administrative, mi-au amintit adesea imaginile prenaziste din filmul lui Bergman. Acea stare înăbușită, confuză, mereu balansată între implozie-explozie, pe care sistemul o menține prin stilul „larvar” imprimat întregii existențe zilnice. O perpetuă amînare, potențînd suspiciunea, sciziunea, diversiunea, demagogia, duplicitatea. O restrîngere treptată, pînă la anihilare, a vieții private, tot mai limitată –

prin efectul de „etatizare” a timpului, devenit o cotizație smulsă individului de către autoritate, și prin focalizarea obsesivă a tuturor preocupărilor în direcția unică a supraviețuirii, reglementată de Putere. Orele jertfite cozilor, ședințelor, demonstrațiilor, cumulate la orele de muncă și la orele de brutalitate în dezastruosul „transport în comun” la și de la locul de muncă, de ședință, de aprovizionare, se conjugă cu orele când ajuns, în sfârșit, în colivia personală, rămâi pierdut, mut, cu privirea în gol, timp indefinit care pare, abia astfel, infinitul deznădejdiei.

Privirea în gol și gândul nicăieri... privirea bolnavă de unul și același chip, prezent pe toate zidurile și în toate încăperile și întrebarea dacă blestemul fixat în acest chip, proiectat de sute de ori în fața ochilor, este o întâmplare nefericită, o dereglare nu doar psihică, ci și istorică, sau nu este decît polarizarea răului latent în toți și dintotdeauna, explodat acum, ca destin colectiv.

Pretutindeni, prezența insidioasă, dilatată a monstrului numit Putere. În casă, în gânduri, în patul conjugal... Puterea întunericului. Gaura neagră în care fermentează neputințele și vanitatea, demonul sadismului și al prostiei viclene, încăpăținate. Impersonalitatea neobosită a se afirma : cultul afirmării prin suprimare. Golul care nu poate fi stăvilit. Polarizarea energiei malefice... „El, Ea, Ei”... Tirania

cu rudele și slugile ei grotești. Festivitățile puterii, prostiei și perversității. Funestele patologii colective. Frica. Apatia. Depersonalizarea. Rinocerizarea. Demonul sadismului și prostiei încăpăținate.

Pînă unde poate acționa instinctul de conservare, cît poate suporta omul, la ce transformări este dispus sau obligat sub teroare? Panică, oboseală, dezgust... la serviciu, la cozi, citind același ziar stupid, vizionînd cele două ore de oroare zilnică la televiziune. Permisul pentru mașina de scris, policlinicile mizere și supraaglomerate... senzația că poți muri în fiecare clipă și că, supraviețuind, nu faci decît să fracționezi și să prelungești această moarte încetinită, zi de zi, oră de oră. Încetezi, treptat, să te mai întâlnești cu prietenii, pentru că autobuzele circulă rar și sînt supraaglomerate și a devenit imposibil să ajungi dintr-un capăt al orașului în celălalt, pentru că nu ai ce oferi de mîncare, băutură sau chiar fumat, pentru că nu mai suporti să repeți, a cîta oară, aceleași fraze ale deznădejzii și nu vrei să vezi înfrîngerea, tot mai ridată, a celuiilalt și a ta.

Minciuna tot mai autoritară și agresivă. Dispararea restrînsă în nevroză. Resemnarea otrăvită de cinism. Acestea sînt doar aspectele mai frapante ale unui fenomen social de o prolifică „diversitate”, greu de rezumat și de explicat logic în paradoxala sa coerență distructivă.

Revelatoare devine însăși succesiunea evenimentelor „personale”, materia primă a calendarului și a biografiei.

Prima jumătate a anului 1986 a însemnat, pentru mine, înainte de orice, lupta cu cenzura care oprise, în tipografie, tipărirea romanului *Plicul negru*. O înfruntare cu un adversar încăpăținat și demonic, care inventa mereu alte exigențe absurde. Timp de aproape o jumătate de an, lupta pentru fiecare pagină, frază, cuvânt.

În mai, am participat, la Tîrgu-Mureș, la colocviul privind problematica romanului românesc contemporan. După exploziva Conferință a Scriitorilor din 1981, autoritățile utilizau, pentru orice întâlniri între scriitori, același scenariu: suprimarea oricărui contact cu publicul (pînă și sumara relatare din presă despre eveniment trebuia să fie criptică și cu rol de dezinformare), înregistrarea pe bandă a tuturor intervențiilor, nesoluționarea revendicărilor, transmiterea lor spre „studiu” organelor care au misiunea de a completa „dosarul” fiecăruia dintre participanți. Relația amicală cu colegii de la revista literară care organiza colocviul m-a determinat – în pofida acestor previziuni – să accept invitația de participare.

În afară de grupul celor cincisprezece-douăzeci de scriitori, se mai aflau în sală delegați ai Consiliului Culturii și Educației Socialiste din București,

activiști culturali și de partid locali, flancați de necunoscuți care, după înfățișare și ținută, arătau destul de clar cărei Instituții aparțin. La masa prezidiului se afla, firește, nelipsitul magnetofon.

Eram decis să nu iau cuvântul. Și totuși... ascultând pledoaria inteligentă a unui talentat coleg despre primatul estetic, în evaluarea operei literare, nu m-am putut abține să nu nuanțez afirmațiile sale despre inutilitatea „balastului” conjunctural și contestatar în romanele de actualitate. Am încercat să dovedesc că, din păcate, retragerea „estetă” din fața cotidianului, ignorarea acutelor sale interogații nu au dat încă în romanul românesc actual un excesiv de mare număr de opere majore. Poate și pentru că „estetica” nu devenise o *est-etică*¹? Referirea la acest deloc hazardat joc de cuvinte nu era, desigur, întâmplătoare și nici faptul că, în încheiere, m-am referit la Borges și Sábato. Nu am spus nimic însă despre similitudinile – la care meditasem în ultimii ani – dintre România și Argentina. Nu doar la unele asemănări structurale și de temperament, ci și la cele privind nefericitul contrast dintre înzestrarea artistică și confuza, întunecata realitate politică (scriind romanul *Plicul negru*, în anii actualului dezastru românesc, mă aflasem în „dialog” nu doar cu sumbra și strania organizație a orbilor din romanul *Sobre héroes y tumbas* al lui Sábato, ci și cu sinistra dictatură argentiniană).

A doua zi, în momentul cînd plecam spre aeroport, un redactor al revistei literare locale m-a avertizat, confidențial, că fusese vizitat, în acea dimineață, ca și alți colegi ai săi, de un ofițer de securitate, care l-a întrebat ce crede despre intervenția mea și, în general, despre „personajul” care sînt.

Eram patru cei care plecam, la acea oră, cu avionul, spre București. La intrarea în aeroport trebuia să prezentăm biletele și buletinele de identitate. Control formal, cei trei dinaintea mea se îndreptau deja spre intrare... dar, surpriză: eram supus unui tratament special. Ofițerul controlor mi-a luat buletinul și mi-a spus să aștept. A plecat, cu buletinul, așa spunea, pentru... verificare. Cei trei colegi s-au întors la poarta de intrare și au așteptat, solidari cu mine, soluționarea „cazului”. Explicațiile pe care militarii de la intrare ni le dădeau nu explicau nimic altceva, de fapt, decît prostia încăpățînată și ostilă a celor în uniformă.

„O operație de rutină”, îmi explica, ulterior, un amic, bun cunoscător al acestui gen de provocări. „Nimic important, să știi. Voiau doar să-ți semnaleze că ești în atenția lor. Ceea ce ar fi trebuit, oricum, să bănuiești.”

În următoarele săptămîni am înaintat cererea pentru o călătorie turistică în Vest. (Îmi parveniseră zvonuri că un juriu artistic internațional îmi acordase

bursa anuală Berliner Künstlerprogramm pentru 1987. „Poșta” română avusese grijă, bineînțeles, să nu-mi parvină scrisoarea oficială de invitație. A fost, de fapt, mai bine așa, pînă la urmă. Nu aș fi obținut niciodată aprobarea de a onora o bursă occidentală de un an, asemenea aprobări se acordau – adică, se refuzau – de către cel mai înalt nivel ierarhic al țării².)

La secția de miliție care se ocupa cu plecările în străinătate era, în acea zi de iunie, multă lume. Am avut timp să citesc panourile de afișaj din hol. Unul dintre panouri expunea fotografiile unor delincvenți și descria faptele comise de aceștia. Trei tineri comiseseră, împreună, un fel de jaf-tîlhărie. Textele care însoțeau fotografiile urmau același tipic. Cutare, născut la, fără ocupație, fără antecedente penale, a comis, împreună cu, jaf și tîlhărie asupra cetățeanului cutare și este reținut, în stare de arest, pentru a-și primi pedeapsa cuvenită. Formula (cu multe greșeli gramaticale) se repeta sub fiecare chip de tînăr încruntat și ras în cap. Cu o deosebire: la ultimul, cel mai tînăr (16 ani), nu mai scria doar „fără ocupație”, ci „țigan fără ocupație”. Asta, într-o secție de miliție a României anului 1986!, lîngă numeroasele afișe cu citate din Constituția societății „multilateral dezvoltate” (care interzicea, nu-i așa, orice discriminare sau instigare la discriminare).

La mijlocul lui octombrie am găsit, în sfîrșit, în cutia poștală, miraculosul aviz „special”, cu ștampila

Ministerului de Interne. Cunoșteam deja isteria de după asemenea triumf, senzația că ești urmărit la fiecare pas, incertitudinea întreținută sadic de autorități că „valabilitatea” aprobării obținute poate fi anulată în ultima clipă.

Dacă nenorocirile nu vin niciodată singure, nici cu veștile bune nu se întâmplă, uneori, altfel. În zilele următoare am aflat că juriul de premiere al Uniunii Scriitorilor, întrunit pentru a alege cele mai bune cărți apărute în 1984³, premiase volumul meu *Pe contur*. Îmi aminteam violenta campanie de presă în urmă cu câțiva ani, represalii pentru „imperinența” de a fi criticat public odiosul editorial neo-nazist (intitulat, firește, *Idealuri*) apărut, nu întâmplător, în *Săptămîna*, revista huliganică de „cultură” a municipiului de partid București. Am înregistrat vestea cu moderată neîncredere.

În noiembrie am plecat în Bucovina, în nord, să-mi iau rămas-bun de la părinți. După doar câteva clipe de la intrarea în compartiment, am recunoscut, fără dificultate, în pasagerul cu costum și cravată, fără alt bagaj decît servieta „diplomat”, foarte adîncit în lecturi, „umbra” care trebuia să mă însoțească pînă la destinație și poate nu numai („doar să-ți semnaleze că ești în atenția lor”...).

Orașul era plin de mari afișe: „Zilele culturii la Suceava”. Cîte o zi a săptămînii consacrată muzicii, artelor plastice, literaturii, filmului, teatrului etc.

Numele vedetelor anunțate pentru întâlnirea cu „scriitorii din București” erau alese după sistemul *sandwich*, stabilizat în ultimii ani, amestecând – într-o calculată confuzie – scriitori de valoare cu mediocrități, scriitori oficiali cu scriitori onești, într-o compoziție „autorizată”.

În dimineața de toamnă rece și tristă când mă îndreptam spre magazinul alimentar, să văd la ce coadă să mă încolonez, nu aveam nici o curiozitate pentru acest tip de spectacole. Venisem în orașul copilăriei și adolescenței doar pentru a mă încălca de clipele grele ale despărțirii.

Am fost, însă, oprit de un vecin, poet și ziarist local. Mergea la întâlnirea literară anunțată. A insistat, într-un mod jenant și obositor, să-l însoțesc. Insinua un fel de reproș, cum că m-aș ține departe nu doar de actualitatea literară (și politică), ci și de orașul natal (de colegii din provincie). Părea jignit. Am cedat. Din păcate, am cedat.

Când m-am trezit în Biroul Directorului Casei de Cultură locale, unde așteptau deja activiștii de partid și ziaștii orașului, m-am simțit încă și mai stânjenit. Nebărbierit, obosit, apăsător de gânduri, în puloverul meu de fiecare zi, în fața grupului de femei și bărbați în ținută festivă, eram, într-adevăr, „intrusul”. Directorul părea, însă, foarte încântat că la dezbaterile despre *Tradiție și inovație în literatura română contemporană* avea să participe, prin

neașteptata mea prezență, și un... „cunoscut roman-
cier”. Am argumentat că nu sînt printre cei de pe
afiș, că nu am nimic de spus despre această temă,
că nici ținuta... Zadarnic.

Curînd, au apărut, venind de la hotel, și „scriito-
rii bucureșteni”. În loc de șapte, erau trei. De fapt,
doar doi, căci al treilea se prezenta doar ca ziarist
la *Scînteia tineretului*, cotidianul Uniunii Tineretului
Comunist.

Cei doi scriitori reprezentau acea paradoxală
asociere, vizibilă nu o dată în viața literară (și nu
numai) din România, dintre oameni care ar fi firesc
să se afle în tabere opuse, ireconciliabile și care,
totuși, se asociază, în mod ciudat, pe lungă durată.
Foarte talentatul poet care („copil teribil”, încă de
la debut) continua să penduleze cu insolență, inte-
ligență și umor între agresarea autorității și obți-
nerea avantajelor pe care aceasta le poate oferi îl
însoțea, ca și în alte ocazii, cu o amuzată afecțiune,
pe mult mai vîrstnicul amic, alintat cu camara-
derescul „Profesore” (unul dintre profesorii univer-
sitari folosiți adesea de Putere în misiuni oficiale în
străinătate).

Un poet, un critic, un prozator... exact formația
necesară dezbaterii. Am urcat pe scenă, în fața
unei asistențe de vreo cincizeci de persoane, majo-
ritatea copii între 10-15 ani, dar și vreo zece profesori
de la școlile din oraș. S-a convenit să răspundem

întrebărilor din sală, pentru a simplifica discuția. A trecut destul timp pînă să se decidă cineva să ne pună întrebări. Am avut timp să privesc publicul infantil, în paltoane și căciuli, ca și pe cei cîțiva profesori, și ei în paltoane și căciuli, căci sala era, bineînțeles, neîncălzită, și am înțeles că despre cu totul altceva ar fi, de fapt, de vorbit acestor întîmplători ascultători, decît despre situația literaturii române contemporane...

În sfîrșit, un fel de bonă austriacă, într-un gros palton gri, croit militărește și cu o pălărioară vînătorească pe ureche, a lansat prima întrebare: „Ce se întîmplă cu Premiul Nobel? De ce nu avem și noi un Nobel... de ce nu obține și România un Premiu Nobel pentru unul dintre scriitorii români?”.

Poetul și-a folosit prompt verva, incitat de enormitatea întrebării, dar i-a cerut apoi criticului să ofere un răspuns „calificat”. Profesorul a destăinuit, fără exces de modestie, că a fost mulți ani consultantul Fundației Nobel pentru România, calitate pe care abia în acea zi se decisese s-o facă publică. A vorbit, apoi, despre frecvențele sale călătorii în Occident, despre relațiile amicale cu diverse personalități literare ale lumii, despre comercializarea culturii occidentale, nedreptățirea culturii din Est și a culturii române. Se apropia de concluzia surpriză pe care o pregătea: „Acum cîțiva ani, a fost la noi Saul Bellow. L-am întîlnit, l-am întrebat :

spune, dom'le, cine este în spatele dumitale? Cine este, de fapt, în spatele dumitale? Cine ți-a dat, de fapt, dumitale Premiul Nobel?". Publicul puber și dascălii apatici se învioraseră, dezmoțiți brusc din frigul care îi ghemuia în paltoane. Oratorul a prelungit pauza strategică, apoi și-a reluat aria. „Asta e situația. S-o spunem clar: există o forță care manipulează. Să spunem adevărul, să punem degetul pe rană. Nelly Sachs e o poetă absolut mediocră. Evreii ăștia... toți evreii ăștia care scriu în limbi vechi, pe care nimeni nu le înțelege.” Și, întorcându-se spre poetul de lângă el, a cerut ajutor: „Ăsta, cum îi zice, ăsta care a luat Nobelul acum câțiva ani”. Poetul l-a ajutat, într-adevăr: Bashevis-Singer. Iluminat, Profesorul și-a regăsit cadența: „Exact, Singer! Da, da, Singer. Am căutat câteva cărți în traducere ale lui Singer ăsta. Le-am citit, dom'le. Le-am citit. Absolut fără nici o valoare! Nu e scriitor, dom'le, nu e scriitor...”.

Nu eram ispitit, în împrejurările date, de o controversă literară despre Isaac Bashevis-Singer. M-am simțit totuși obligat să nuanțez afirmațiile atât de categorice ale Profesorului. Am spus că, spre deosebire de competițiile sportive, unde performanța se măsoară cu metrul și cronometrul, evaluarea în artă este mai dificilă, de o mai mare relativitate... premiile literare sînt rareori perfecte, și la Uniunea Scriitorilor din București și la Fundația

Nobel. Trebuie doar să fie verosimile, adică să se situeze într-o zonă a valorii. Obsesia premiilor semnifică o frustrare deloc stimulativă. Creația în artă fiind a solitudinii și originalității, nu a onorurilor și reclamei... I-am amintit Profesorului întâlnirea noastră, în urmă cu câțiva ani, la Belgrad. Gazdele ne copleșiseră cu volume ale scriitorilor iugoslavi, traduse în străinătate, dar și cu ample buletine informative, în limbi de largă circulație, despre literatura iugoslavă. Așa ceva, din păcate, România nu era în stare să ofere. Profesorul dădea aprobator din cap, dar nu eram deloc sigur pe amintirile sale. Îl văzusem, atunci, adesea, răvășit de efectele ebrietății (cînd pierdea masca jovială, purtată în timpul ipocritelor sale discursuri despre „desființarea cenzurii” și „libertatea opiniei” în România⁴).

Au urmat alte întrebări, alte răspunsuri. În încheiere, Profesorul a informat publicul despre proiectele editurii pe care o conducea. A detaliat greutățile pe care le întâmpina, în ultimii ani, activitatea editorială din România, a subliniat grija și sprijinul permanent pentru cultură pe care le arată Președintele Țării, Secretarul General al Partidului, evocînd și cele câteva întâlniri în care a avut onoarea de a-l asculta și de a se convinge de concepția sa generoasă, activă în problemele culturii. „Mereu se ivește însă altă piedică. Să spunem adevărul, de ce

să ne ferim de adevăr. Acum câțiva ani, am fost vizitat de doi profesori din Israel. Îi cunoșteam, erau originari din România. M-au întrebat: ce mai faceți cu ediția Eminescu? Nu e gata? Păi, nu-i, din cauza voastră, le-am răspuns. Din cauza Șefului Rabin! E bine să știți. Țsta-i adevărul. S-o spunem deschis..."

La ieșirea din sală, i-am exprimat poetului indignarea față de comportarea amicului său, Profesorul. A vorbi astfel în fața unei săli de copii? Ba, și în calitate oficială, în fața altor oficiali?! A manipula, cu atât cinism, minciunile... Propaganda antisemită, antioccidentală! Nu era adevărat că instituțiile culturale occidentale sînt, *toate*, dominate de interese extraculturale, nici că toată cultura occidentală este pervertită și comercială, nici că editarea celui mai important poet român ar fi amînată din cauza textelor sale antisemite, ci și din cauza textelor sale antirusești și a altor cauze, mult, mult mai complicate... Să profiți de candoarea unui public adolescent, în România anului 1986? Ar trebui, mai curînd, să li se explice acestor copii de ce nu au ce mîncea și de ce este frig acasă sau în sala de spectacole!

Tînărul poet, deja nu prea tînăr, nu se lăsa contaminat de naiva mea revoltă. A făcut un semn, cu mîna, să-mi aducă aminte că Profesorul avea „galoane” pe umăr. Adică... trebuia să înțeleg:

slujește anumitei *Instituții*. Înțelegeam ce vrea să spună, nu înțelegeam de ce ar fi de neglijat ceea ce se întâmplase. „Fleacuri, prostii. Nu merită atenție. Acum e la modă chestia antisemită, antioccidentală. Asta-i tot, nu merită atenție.”

Ajuns la București, am povestit prietenilor întâmplarea. Revolta lor nu a fost mai mică decât a mea. Dar la Consiliul Culturii și Educației Socialiste incidentul de la Suceava constituia, deja, un subiect grav: începuse o adevărată anchetă pentru a se stabili cum de am pătruns în sală, cine mi-a permis să iau cuvântul, de ce nu s-au respectat instrucțiunile că la manifestările publice nu pot participa decât persoanele aprobate de Consiliu etc. etc. Spaima prostească și sadismul perfid al funcționarilor de partid în „cultură” le cunoșteam. Le simțisem, ca și atîția alții, nu doar o dată, pe propria piele. Nu aveau să treacă nici două luni de la „secvența” trăită la Suceava și urma să aflu, deja în străinătate fiind, că – din motive „ideologice” – Consiliul Culturii și Educației Socialiste anulasese premiul acordat, cu doar puțin timp înainte, de Uniunea Scriitorilor, volumului *Pe contur*. Mi-am amintit epuizanta luptă cu cenzura la volumul în cauză, ca și la romanul *Plicul negru*, apărut chiar în acel an, mi-am reamintit odioasa campanie de presă contra mea, din urmă cu cîțiva ani, mi-am amintit aeroportul din Tîrgu-Mureș și Casa de

Cultură din Suceava. Mi-am reamintit fraza lui Eugen Ionescu. România legionară, naționalistă? Demonul sadismului și al prostiei încăpăținate?

Fraza lui Eugen Ionescu își păstra întreaga valabilitate pentru România care nu mai era legionară și burgheză, ca acum aproape cincizeci de ani, ci socialistă. Sadismul, prostia și încăpăținarea? Demonul sadismului și al prostiei încăpăținate nu se mai întruchipau în burghezie și Legiune, ci în Partid și în Securitate.

II

Se discută mult, de la o vreme, despre Europa Centrală. Dacă resuscitarea acestei, încă vagi, noțiuni nu are, cumva, o reminiscență de „club exclusiv”, și vizează nu separarea, ci includerea, cooperarea, stimularea, proiectul pe termen lung pentru această parte a Europei ar putea fi benefic. Dar chiar și fără o clară definire a termenului, discuția este de interes.

Într-un eseu cu această temă, *Does Central Europe exist?* (*The New York Review of Books*, 9 octombrie 1986), Timothy Garton Ash analizează opiniile lui Havel, Michnik și Konrad, bazate mai curînd pe criterii de tradiție culturală și stadiu al civilizației, decît pe delimitare geografică. (Thomas Masaryk îi

includea cîndva în această arie pe scandinavi și popoarele baltice, alături de polonezi, cehi, slovaci, maghiari, sîrbo-croați, români, bulgari, albanezi, turci și greci, excluzîndu-i pe germani și austrieci, pe cînd aceștia vedeau centrul Europei la Berlin sau, respectiv, Viena.) Criteriul focalizează asupra tradițiilor culturale, stadiului de civilizație, aspirațiilor.

Dacă apartenența la Europa Centrală este mai curînd spirituală, cum rezultă, atunci ar urma să ne referim la acel „scepticism distinctiv”, pe care îl evoca Havel în *The Anatomy of Reticence*, scepticismul „puțin misterios, puțin nostalgic, adesea tragic și uneori chiar eroic” sau la „contraipoteza cultural-politică” a lui Konrad („eine kulturpolitische Antihypothese”), pentru care spiritul central-european este atribuit unui Occident „rațional, umanist, democrat, sceptic și tolerant”. În cele din urmă, viziunile lui Havel și Konrad converg, de fapt, în acea „societate civilă”, pentru care pledează Michnik.

Acceptînd aceste premise, România și-ar putea revendica argumente convingătoare de apartenență la Europa Centrală. „Socialismul real” a înregistrat însă în anii '70-'80, în România, modificări importante ale normativului „european”. Țara amintea nu doar de nefericite perioade ale „dictaturii proletare” din China sau Coreea ori de dictaturi de dreapta din America Latină, ci și de exotice vechi

perioade de bizantinism, despotism și barbarie, percepute, de obicei, ca „subdezvoltare balcanică”.

Îmi revin dureros în memorie cuvintele lui George Enescu : *„Dacă ar fi administrația și politica românească la înălțimea mișcării artistice, am fi una dintre țările cele mai fericite”*.

Scepticismul a fost, dintotdeauna, o caracteristică românească, mai ales în atitudinea față de politică și politicieni, uneori și față de însăși ideea de angajare politică.

Mediocritatea multor lideri politici de azi, în țările mari și mici, ca și duplicitatea retoricii lor nu pot decât fortifica scepticismul, degenerat pînă la urmă în indiferență și dispreț.

O istorie accidentată și confuză, o geografie la răspîntia dintre Est și Vest, în drumul și jocul de interese al celor mai puternici, instruiesc, probabil, spre prudență. Cum poate acționa cel ce vrea să supraviețuiască? Omul acestor locuri posedă, de obicei, un acut sens al fatalității, dar și al suspiciunii, o vie disponibilitate latină pentru joc și o pasionalitate rapidă, volatilă. Mobilitate paradoxală, acidulată de umor și moderată de bun-simț⁵. Fideli mai curînd unei arhaice înțelepciuni naturale și păgîne, departe de mirajul ideologiilor (religioase sau atee), românii repetă, adesea, cu regret și oarecare vinovăție: „Noi n-am dat nici un sfînt” sau, cu amuzată îngăduință: „Românul s-a născut poet”.

Prudența față de ideologii și suspiciunea față de politică nu duc însă, neapărat, la stabilitate morală. Ne-angajarea nu are doar efecte pozitive. Printre consecințe întâlnim, frecvent, compromisul și complicitățile. Eșuarea caricaturală a principiilor în practica de fiecare zi agravează neîncrederea în principii ca atare. Mecanismul social începe, treptat, să funcționeze pe căile „naturale” dintotdeauna, prin schimb de interese și joc al conjuncturii: proliferază corupția, bizantinismul, demagogia, abuzul de putere, nepotismul. Ceea ce numim „viață”, viața „adevărată”, va fi, în aceste condiții, mai curînd, în subteran, în culise și... codificată.

Presa relatează că în parcul din Zagreb, în 1986, un tînr intelectual a ținut, în fața unei mulțimi adunate spontan, un discurs „protestatar”, fără... cuvinte (pentru a nu fi acuzat că încalcă legea). Publicul a înțeles însă, se pare, perfect mesajul. În România, comunicarea codificată – contraefect al constrîngerii brutale – a devenit de mult curentă. Comunicarea codificată a intrat în structura socială, nu doar în relațiile particulare. Un întreg sistem de „semne”, perceptibile doar inițiaților, subînțelese fără a mai fi exprimate, devine indispensabil pentru comunicarea între indivizi și grupuri. În condițiile de severă supraveghere, teamă și suspiciune, societatea rămîne scindată între acceptare formală și refuz mascat.

Scriind romanul *Plicul negru*, în care asociația surdo-muților se voia un fel de replică „socialistă” la malefica organizație a orbilor din *Sobre héroes y tumbas* al lui Ernesto Sábato, am meditat la această temă a codificării. Intervenția brutală și repetată a cenzurii a limitat proiectul la un sistem de aluzii accesibile doar lectorului avizat. Rare detalii au rămas, totuși, despre realitatea cotidiană. Cicatricea de lângă sprânceană, vizibilă la unii dintre concepătorii pe care îi întâlnește eroul, provine din acel „semn cu ochiul”, exersat abuziv, un fel de cod banal și național, regăsibil la toate straturile populației și ale ierarhiei.

Am avut și prilejul de a mă documenta, concret, la Asociația surdo-muților din București. Am fost șocat de starea jalnică în care ajung handicapații într-o țară handicapată. Un fel de limită a limitei în criza socială și morală în care s-a prăbușit, disperat, un întreg popor. Am fost frapat de cinismul cu care autoritățile aplică și acestei minorități suferinde aceeași sălbatică, persistentă opresiune, dusă pînă la imbecilizare și feroce degradare umană. Ziarul asociației surdo-muților din București nu se deosebea cu nimic, ca limbaj sau alcătuire, de *Scînteia* sau de publicațiile de partid din orice mic orașel al țării. Nu întâmplător, ziarul se numea *Viața noastră...*

Tradiția neîncrederii în guvernanți, prăpastia dintre conducători și conduși a atins în ultimele decenii proporții grotești. Politica și politicienii

erau percepuți ca expresii ale prostiei sau ticăloșiei, adesea ale amîndurora, groase emisii de ridicol.

Tot ce este politic apărea maculat. Nu doar autoritatea, ci și opoziția față de ea. Cei angajați de o parte sau alta erau suspectați a avea doar o mărunță motivație personală, nicidecum opțiune principială. Într-o astfel de conjunctură, nu e de mirare că oamenii de „bun-simț” evitau angajarea politică de orice fel, chiar și discuțiile cu temă politică. Apolitismul era, de fapt, tot o eschivă: un refuz... codificat, devenind, doar prin excepție, activ.

Reproșul formulat frecvent la adresa pasivității românilor era, însă, doar parțial justificat. Nu se poate vorbi de o adevărată tradiție revoluționară în România, dar n-ar trebui uitat că în nici o țară socialistă europeană supravegherea nu a rămas atît de severă și represiunea atît de promptă.

Lipsa unei reale tradiții revoluționare apare și în acțiunile de protest importante din trecut. Răscoala din 1907, unele greve muncitorești din perioada interbelică pot fi văzute, mai curînd, ca explozii ale unei stări de insuportabilitate.

Revoltele n-au lipsit, totuși. Greva minerilor din anii '70 sau, în '87, demonstrația de la Brașov (deviată, brusc, dintr-o formală încolonare electorală într-o dezlănțuită furie populară contra oficialităților) n-au fost singurele manifestări de acest

gen. Mai reduse și mai puțin cunoscute, rarele revolte s-au risipit, fără sprijin și ecou în străinătate. Nu aveau, oricum, posibilitatea de a se transforma într-o mișcare amplă.

Caracterul spontan al puținelor manifestări colective de revoltă se regăsește și în izbucnirile individuale. Mulți dintre (relativ puținii) disidenți români aveau, ca și marea parte a populației active, carnet de partid (semn, oricât de relativ, al unei colaborări cu sistemul). Actul de ruptură se producea, de multe ori, la limita limitelor. Imprudentul confrunta imediat izolarea, nu putea conta pe sprijinul celor din jur. Recuperarea curajului și a demnității se producea, adesea, doar când disperarea, nefericirea, indignarea față de mizeria generală deveniseră insuportabile. Protestul se limita, de obicei, la explozii individuale. Îndelungata absență a unui dialog public, într-o societate alienată de monotonia represivă a limbajului oficial de partid, rudimentar, demagogic, cinic, și represiunea promptă a Securității ar explica, poate, caracterul de improvizatie care domină, uneori, violența pamfletară în retorica unor disidenți români?

„Toți sîntem iritabili, expresivi sînt numai unii”, spunea clasicul Caragiale. Nu era vorba doar de expresivitatea mesajului critic. Motivul pentru care actele de protest față de sistem rămîneau doar explozii instantanee și izolate, fără ecou, era

imposibilitatea stabilirii unui dialog social autentic. Chiar dacă România va regăsi cândva un mod mai democratic de viață, va suferi profund, și în viitor, de pe urma acestei lungi perioade de teroare.

Dintre țările susceptibile a fi parte a Europei Centrale, România era una dintre cele mai puțin „dotate” pentru comunism. Paradoxul – nu chiar paradoxal – este că tocmai lipsa unei tradiții revoluționare pare să fi permis situația dezastruoasă și „neeeuropeană” din România ultimelor decenii.

În 1945, Partidul Comunist din România nu avea mai mult de o mie de membri⁶. Ușor de înțeles de ce, în anii '80, în ultimul act al mascaradei, după peste patruzeci de ani de politică și administrare comunistă, ar fi fost greu de găsit o mie de comuniști autentici în România. Din păcate, a devenit relativ ușor de înțeles și de ce, în aceste condiții, România avea deja aproape patru milioane de membri de partid⁷. Proportional, probabil, cel mai mare Partid Comunist din lume? Carnetul de partid nu mai reprezenta decât o banalizată dovadă de „adaptabilitate”, tichetul anexă la celelalte dovezi și acte cerute de oficialitate pentru ca cetățeanul să fie considerat „normal”. A extinde un partid la aceste dimensiuni înseamnă, practic, a-l anula, ceea ce putea fi o acțiune inteligentă și salubă, dacă puterea pe care, în primele perioade de guvernare, o avea Partidul n-ar fi fost trecută acum Securității.

Avantajele de a fi membru de partid rămân potențiale, depinzând (ca și multe altele, în România de azi și dintotdeauna) de energia oportunismului, de cinismul instinctului de conservare-supraviețuire.

Tragicomedia ia, adesea, forme grotești. Ar fi greu de uitat agitația din jurul apariției celebrei și mult așteptatei *Istoriei a credințelor și ideilor religioase* de Mircea Eliade. Evenimentul își sporea ecoul din cauza titlului (într-o țară oficial ateistă și într-o vreme când cenzura era isterizată de dispozițiile extrem de severe pe care le avea cu privire la religie), dar și a atitudinii oficiale echivoce, dacă nu chiar favorabile, față de un scriitor aflat cândva în extrema dreaptă românească, apoi „transfug” la „imperialiștii americani”. Animația era sporită, firește, ca și în cazuri similare, de tirajul insuficient, care obliga cititorul să găsească din timp „relația” necesară la librării pentru procurarea râvnitului exemplar. Tirajul (reluat ulterior) nu era mic, dar era, în mare măsură, dirijat în afara rețelei comerciale. Difuzare specială, privilegiată, pe „circuit intern” de partid: Partidul Comunist Român! *Istoria credințelor...*, carte cu titlu și autor cândva interziși, difuzată ca „privilegiu” celor ce se declarau atei și revoluționarii națiunii, dușmanii religiei, ai transfugilor, imperialiștilor!?!

„Dacă ar fi administrația și politica românească la înălțimea mișcării artistice...” ar fi măcar proporția

de membri de partid moderată. Chiar și în perioada când a deveni membru de partid și-a redus semnificația la un gest de rutină – sau, poate, cu atât mai mult într-o astfel de perioadă – procentul de scriitori membri de partid a rămas incomparabil mai mic, totuși, decât pe ansamblul populației, deși Partidul n-a obosit a afirma și dovedi că Uniunea Scriitorilor se afla în subordinea sa, ca orice altă instituție. Din categoria scriitorilor de reală valoare (care și-au respectat, adică, vocația și integritatea), procentul era încă mai redus; opera celor mai importanți scriitori români contemporani conține, fie și codificat, un protest împotriva administrației și politici românești actuale. Destui erau persecutați sau reduși la tăcere de către oficialități. Ultima Conferință a Scriitorilor⁸, din 1981, a fost un adevărat Forum al Revoltei. Dacă cele rostite atunci (niciodată publicate, dar nici înregistrate, căci nimeni nu avea voie să intre în sală cu aparate de imprimare) ar fi parvenit opiniei publice, surpriza de a constata cât de viguros și franc au vorbit scriitorii despre infirma viață culturală și politică românească ar fi fost enormă.

„Niște europeni rău plasați”, așa își definea concetățenii un romancier român al momentului (amintindu-ne, parcă, de fraza lui Borges: „Argentinianul este un european în exil”).

Capacitatea de regenerare a fost, dintotdeauna, o calitate uimitoare a poporului român, obligat adesea să „ardă etapele”, să recupereze rapid, în intervalul incert dintre prăbușiri. Iar formele de viață, de creație, de rezistență au supraviețuit, adesea, în România – atît cît era posibil sub tirania crudă – prin cultură.

III

„Peisajul din care vin este, probabil, pentru cei mai mulți dintre dumneavoastră, necunoscut”, spunea Paul Celan auditoriului său german, în 1958, la primirea Premiului Literar al orașului Bremen. *„Era un ținut în care trăiau oameni și cărți”... (Es war eine Gegend, in der Menschen und Bücher lebten).*

Celan se referă la Bucovina adolescenței sale, dar cuvintele pot fi aplicate României, în general.

Paul Celan vine din cosmopolita Bucovină în care români, evrei, germani, polonezi, ucraineni coexistau într-un spațiu de particulară vibrație spirituală. Constantin Brâncuși vine din săraca și vitala Oltenie, cea cu gîndul și vorba repede, George Enescu din acea lirică și fermecătoare parte a Moldovei considerată „placenta” culturii române. Iconoclastul Emil Cioran a pornit dintr-un sat românesc tradițional, Rășinari, nu departe de „burgul”

Sibiului, oraș cu specific de Mitteleuropa, Eugen Ionescu ar putea fi revendicat de acel București ironic și elegant, în care suferința se deghizează în paradox și sarcasmul în cordialitate colocvială, Panait Istrati este al portului dunărean și al tuturor porturilor pitorești și patetice peste care plutește himera nemărginirii și a libertății. România variată și deconcertantă: turcul și tătarul din lunara Dobrogea toridă, destoinicul gospodar occidentalizat din Banatul în care atîția șvabi și-au găsit o nouă Patrie sau din Ardealul acelui particular dialog al maghiarilor și sașilor cu România lor comună și atît de diferită.

Nostalgia care dictează aceste rînduri își reamintește nu doar satul de pescari⁹, unde vacanțele între prieteni și vecinătatea mării anulau parcă tristețea întregului an sau dealurile împădurite ale Bucovinei peste care adolescentul care eram proiectase, cîndva, grandioase reverii, nici doar tînăra țărăncă înfruntînd războiul și gerurile stepei ucrainene pentru a ne salva, pe mine și părinții mei, nici doar prietenii pentru care literatura a rămas și punctul arhimedic și steaua polară, nici doar anii de mult trecuți ai tinereții instruite de iubiri și biblioteci sau proaspătul mormînt al mamei, ci tot ceea ce – laolaltă – oameni și cărți, suferință, speranțe și revoltă au animat acel ținut neînlocuibil, numit viața unui om.

Cine vizita România în ultimele decenii și-ar fi putut cu greu imagina frumusețea ospitalieră a țării sau farmecul, plin de vivacitate și spirit, al cotidianului românesc. Al unei Români firești, pașnice, emancipându-se în scurtele perioade mai calme dintre cele două războaie, chiar și în unele, repede curmate, intervale postbelice.

Perioada de relativă „liberalizare” dintre 1965-1975 – în care nu se poate spune că România era prosperă sau că viața cetățenilor se desfășura liber – readuce în memorie vivacitatea străzii și acuitatea conversațiilor, acel zumzet *allegro* al latinității sprintene, al decorului melodios și comunicării deschise. Renăscuseră, parcă, peste noapte, oamenii și cărțile, suflul prieteniiilor și plăcerea controversei, farmecul petrecerilor și melancolia plimbărilor, elanul unor proiecte brusc reînviată. Nu era, ca în alte țări socialiste, vorba de o reactivare a angajării politice, ci mai curînd de șansa de a putea, în sfîrșit, trece în paranteză politica, pentru a resuscita bucuria de a trăi, pur și simplu, într-o țară în care cîntecul, mai mult decît rugăciunea sau jurămîntul, a concentrat, dintotdeauna, ființa și aspirațiile locuitorilor. Perioada aceasta a stimulat inițiativa economică doar pentru un neglijabil scurt interval, dar a slujit artei și literaturii încă aproape un deceniu. Am învățat să profităm de orice mică șansă pentru a fi în contact cu mișcarea

artistică și de idei din Occident și, în același timp, a exprima contestația într-o formă estetic particularizată, deși excesiv codificată, firește.

Glasnost au încercat să promoveze, în România, fără destul aplomb și fără ecou amplu, vizibil, arta și literatura, înainte de a fi, în ultimii ani, sufocate de teroarea unei cenzuri înfricoșate și isterice. Peisajul cultural general rămânea însă, desigur, scindat și contradictoriu. Operele multor scriitori români rămân remarcabile, dar nu mai puțin „remarcabile” sînt, pe de altă parte, performanțele de servilism cinic și grotesc, afișate de scriitori oficiali sau aspirînd la laurii oficiali. A citi demagogicele „declarații” de fidelitate față de guvernanți ale unor scriitori și a urmări, în cărțile lor, dezgustul pe care l-au acumulat față de sistem ar fi doar una dintre convingătoarele și elementarele operații de descifrare a maladii generale.

Conjunctura multistratificată, promovînd echivocul, producea frecvent situații bizare. Ani de zile – înainte de a cădea în dizgrație – a putut fi urmărit la televiziune și în presă spectacolul cinic și bine remunerat al unui poet „disc-jockey” al Puterii, ritmînd cînd aria populară, cînd sloganul patriotard, cînd elogiul Comandantului¹⁰. Mai greu de înțeles, însă, serviciile indirecte aduse sistemului – și tocmai în acești ani de mizerie și exasperare – de bătrînul filosof național¹¹ care, din monahala sa

ambiguitate, accepta măgulit, parcă, oficializarea vechilor și noilor sale teze de către o orînduire aparent adversă opțiunilor sale ideologice și politice, care l-a ținut destui ani în închisoare și care, acum, nu doar „uita” trecutul său politic, ci își căuta o nouă legitimare în clișeele extremei drepte, de tristă amintire.

Repetarea cu zel și metafore a celor mai stupide sloganuri devenise pentru unii scriitori o rutină blazată, comparativ cu degradarea pe care o personificau alții. Nume notorii acceptau a-și pune condeiul sau revista pe care o conduceau chiar și în serviciul Ministerului de Interne, „Securitatea”, participînd cu o energie malefică la înfricoșarea celor aflați pe Lista Neagră și la înveninarea atmosferei culturale¹². Istoria ultimului deceniu nu va putea omite petele de neșters pe care abjecția le-a semnat cu numele unor „artiști” și „scriitori” contemporani români.

Dar demnitatea tăcută sau curajul exasperat? Dar eschiva în care se refugiau atîția? Disprețul față de politică, distanțarea față de Putere, un improvizat elitism, vanitoasă retragere din zbaterea vulgului? Sau, mai curînd, sufocarea sub un regim tiranic, cum s-a întîmplat și în atîtea alte țări și de atîtea ori?

O stare de explozie mereu amînată. Într-o cultură obsedată de estetic, cu o indulgență distanțare

ironică față de somația etică, într-o Românie devastată de compromisuri și complicități, în care nici oamenii, nici cărțile nu-și mai regăseau suflul, scriitorul autentic nu putea suporta la nesfârșit agresiunea pe care o favorizează, în jur, filistinismul și lașitatea. Ce imperativ al angajării i se putea propune? Fidelitatea față de criteriul estetic, ca premisă a unei angajări etice? Estetica drept o nouă est-etică? Termenul nu a rămas fără ecou. Într-un recent roman românesc, provenit din noua generație literară, finalul exclamă : „Am nevoie de această est-etică”... Nefericirea, frustrarea, umilințele deveniseră tot mai insuportabile, explozive, nu doar pentru intelectualitate, ci pentru întreaga populație a țării.

Adaptabilitatea, pragmatismul sceptic și resemnarea jovială au rămas, prea multă vreme, preponderente în cotidianul românesc, în detrimentul forței de angajare, al coerenței în refuz, al energiei de edificare. Frumusețea românească (și, poate, nu numai românească) pare mai ușor de găsit în individ decât în colectivitate, în culise, și nu în arenă, în ocol și amânare (conservând, uneori, mari resurse de omenesc)? Binele este, de prea multe ori, tăcut și modest, în complicată eschivă față de zgomotoasele agresiuni ale Răului, iar Adevărul, supraviețuind fracționat și echivoc, își caută refugiul în obscuritate și ingenioasă codificare.

Oameni și cărți... Un durabil hedonism a fost, s-ar părea, perceptibil dintotdeauna la oamenii și cărțile ținutului românesc. O paradoxală, adesea, prioritate acordată relației umane imediate, ca și relației cu peisajul, cu bucuriile pe care, într-o țară climatic privilegiată, natura le oferă. Paradoxală nu pentru că relația umană n-ar fi, oriunde trăiesc oameni, contradictorie, ci pentru că se produce, de prea multe ori, prin suspendarea criteriului moral.

Am avut prilejul, nu de mult, să discut cu un intelectual american care cunoaște bine România. L-am întrebat ce anume l-a surprins în această țară. „Relația dintre oameni, a fost răspunsul. Relația dintre – să numim convențional – «buni» și «răi». Nicăieri, parcă, prăpastia dintre oamenii buni și cei răi, mai mult decât atât, dintre oamenii dedicați Binelui și cei slujind Răul, nu pare mai mare. Dar... cooperează. Nicăieri conlucrarea, uluitoarea compatibilitate dintre incompatibilități nu pare mai ciudată, mai de neînțeles”.

Mulți consideră acest paradox un efect de „umanizare”, derivînd din acel *bun-simț* invocat ca însușire națională prioritară. Comunicarea centrată pe zona domestică și telurică a existenței cotidiene. Autoritatea miza pe această tendință. „Diversitatea” opiniilor era permisă, în cel mai bun caz, discuțiilor private. Confruntare sau toleranță? Opțiunile sfîrșeau

în confuzie, discordie, necinste, indiferență. Apatia irita autoritatea numai cînd era vorba de grandioasele proiecte falimentare, dar o sluzea atunci cînd submina convergența, solidaritatea, reacția unitară, colectivă de revoltă.

Și în vremurile grele, românii¹³ au știut, se pare, să-și creeze enclave în care viața își conserva o anumită „normalitate”. Cultura era enclavă importantă. Din păcate, după război, s-a adîncit scindarea între gînd și faptă, între convingere și acțiune, între spectacolul politic și realitatea socială.

Această „țară tristă, plină de umor”, cum o numea unul dintre marii ei poeți, ridica din nou asupra ei însăși, în ultimul deceniu, ca și în multe alte momente de criză și prăbușire, copleșitoare întrebări.

Dezastrul părea absolut; părea că oamenii „răi” i-au amuțit pe cei „buni”... Un întreg popor hăituit, înfometat, umilit, încolonat să aclame dezastrul. Oameni și cărți deopotrivă zvîrliți neantului. Un moment cînd țara își distrugea monumentele și amintirile, cînd își „purifica” rasa prin emigrarea ultimilor evrei și plecarea masivă a nemților, ca și prin ascuțirea conflictului cu minoritatea maghiară, cînd își revendica – cu acea bine cunoscută frustrare megalomană, proprie naționalismului de oriunde – o milenară ascendență glorioasă (care ar începe cu două mii de ani înaintea erei noastre) și își programa (pînă după anul 2000 al instabilei ere

atomice) vaste planuri de „dezvoltare multilaterală” : administrarea cazonă a societății, ca pe o colonie de penitență, transformarea tuturor locuitorilor în salariați infanțili, supuși și harnici, pentru a asigura viitorul luminos al generațiilor următoare de colonii penitenciare, alți două mii de ani de rătăcire somnolentă și degenerare multilaterală sub dictatură.

În preajma finalului de secol care a marcat decolonizarea și intrarea în istorie a noi popoare și continente, România părea să fi ieșit, pentru o vreme, din istorie.

Washington, D.C.

octombrie 1988

Post-Scriptum

În decembrie 1989, brutala dictatură a fost, în cele din urmă, răsturnată.

Viteza și dificultățile schimbării în Europa de Est ne-au instruit, însă, să fim prudenți cu profețiile. Cicatrizarea rănilor recente nu se poate obține prin ignorarea ambiguităților morale din întreaga ultimă jumătate de secol, sufocată de dictaturi de stînga și de dreapta.

În urmă cu un deceniu, unul dintre liderii Solidarității, Leszeka Moczulski, dădea o severă definiție a disidenței: „Noi nu sîntem disidenți. Acest termen

insultă opoziția din Polonia. Disidenți sînt cei care au rupt-o cu Partidul Comunist pentru că au fost decepționați”. Aplicat la România, ar fi de propus, totuși, o definiție mai puțin restrictivă a termenului, potrivită unui incomparabil climat totalitar. O mișcare precum Solidaritatea era de negîndit în România, unde tirania era extremă, nu exista Biserica Catolică, nici tradiția revoluționară. Existau, firește, comuniști deziluzionați, unii devenind chiar disidenți, dar marea majoritate – mai ales, cei prea mulți, intrați în Partid în anii '70 și '80 – nu erau nici disidenți, nici comuniști. Erau acel tip de oportuniști care a caracterizat „socialismul real” autohton în ultimele decenii.

Teroarea mereu crescîndă și mizeria au produs, totuși, oponenți ai sistemului. N-a fost totală surpriza cînd, în convergența evenimentelor culminînd în decembrie 1989, aceștia – mai ales studenții – au dovedit un curaj prea multă vreme zăvorît.

Înainte a celui decembrie, însă, în absența unei disidențe politice directe, vizibile în alte țări ale blocului răsăritean, scriitorul, artistul, intelectualul rămăseseră să provoace, direct sau indirect, regimul. Mulți scriitori români nu au aspirat și nu au acceptat intrarea în partid, înțelegînd că rolul lor era să mențină o distanță critică față de sistem. Întrebat dacă ar deveni membru de partid, un scriitor de frunte al vechii generații răspunsese prin anii '50:

„Nu pot. Sînt deja într-un partid cu un singur membru. Sînt scriitor”.

În nici o altă țară socialistă europeană (cu excepția, probabil, a Albaniei) n-a fost supravegherea atît de drastică și represiunea atît de promptă ca în România. „Samizdat” nu era posibil într-o țară unde pînă și mașinile de scris erau sub controlul autorităților.

Perversul Partid îngăduia anume libertăți ale expresiei „literare”, atît timp cît se respectau regulile cenzurii tot mai isterice.

„Cenzura este mama metaforei” spunea Borges. Adevărul fusese forțat să-și afle refugiu în literatură, supraviețuind prin coduri ingenioase, în forme adesea echivoce și obscure. Cititorul aștepta de la literatură ceea ce nu putea găsi în ziare, cărți de istorie sau sociologie, citind printre rînduri, în căutarea șaradelor iconoclaste. Scriitorul accepta această distorsiune ca pe un preț inevitabil al solidarizării cu audiența. Un fel de exil interior. Cultura permitea, totuși, un soi de viață subterană, fracțiuni de adevăr, încrederea, fie și echivocă, în dialogul spiritual, într-o vreme cînd supravegherea Securității făcea dialogul real imposibil.

Dacă politica înseamnă Putere, iar arta libertate, atunci arta într-un stat totalitar ajunge să fie nu doar o provocare – cum este pentru orice autoritate –,

ci, nici mai mult nici mai puțin decât „inamicul”. A rămîne onest, a menține integritatea artistică și etică, în aceste circumstanțe, cere eroism cotidian. Au existat și situații extreme cînd scriitorii s-au ridicat deasupra terorii, rupînd tradiția oportunismului local, depășind propria lor neîncredere în retorică și exprimînd opoziția clară contra tiraniei.

Întrebările trecutului – despre minciună, rezistență, complicitate, despre idealuri morale și estetice, despre onestitate și compromis – vor rămîne cu noi, chiar și după reinstaurarea unei societăți democratice.

Ne-am putea întreba ce va rămîne din literatura scrisă în perioada postbelică a Europei de Est sau dacă societatea de consum nu o va transforma într-o parte a kitschului global. Va copleși oare trivializatorul cotidian – televiziunea – viața culturală, va deveni cultura banului încă mai greu de înfruntat decât a fost cultura minciunii? Vor înlocui portretele lui J.R. și Sue Ellen din *Dallas* pozele dictatorului român în casa gospodarului din Scornicești?

„Experiența specifică la care mă refer mi-a dat o singură mare certitudine”, declară Václav Havel Congresului American, vorbind despre schimbările din țara sa. „Anume că, de fapt, conștiința precedă existența și nu invers, cum pretindeau marxiștii.”

Nu aş adera la o astfel de concluzie: istoria societăţilor socialiste şi capitaliste arată, deopotrivă, că relaţia dintre conştiinţă şi existenţă este mult mai complicată, şi astfel ar trebui să fie şi concluzia noastră.

Socialismul s-a autodistrus prin suprimarea libertăţii şi prin faliment economic. Profeţii marxişti au greşit prevestind că socialism-comunismul va înlocui capitalismul. Pierzându-şi inamicul, societatea democratică capitalistă ar trebui să-şi asume, acum, autoscrutarea critică a succeselor şi eşecurilor sale. Havel are dreptate când spune că „salvarea acestei lumi stă doar în inima omenească, în puterea umană de a reflecta, în bunătatea şi responsabilitatea umană”.

Bard College

Mai 1990

Note

1. „Est-etica” – un joc de cuvinte, utilizat de autor într-unul din eseurile sale publicate în România ceauşistă, în care pleda pentru o estetică slujind etica activă, devenind o est-etică, nu doar estetică.
2. Schimburile ştiinţifice şi călătoriile culturale se aflau sub jurisdicţia Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, condus de Elena Ceauşescu, soţia Preşedintelui şi „numărul doi” în conducerea ţării.

3. Premiera în 1986, a unei cărți publicate în 1984, era unul dintre cele mai puțin bizare aspecte ale activității Uniunii Scriitorilor din România socialistă, obligată a obține aprobarea prealabilă a Partidului pentru oricare dintre acțiunile ei.
4. Spre finele anilor '70, organul de cenzură românească, Direcția Presei, a fost, formal, desființat. Cenzura nu a fost însă abrogată, ci a devenit doar mai difuză, încredințată revistelor și editurilor. La mijlocul anilor '80, o nouă instituție a fost înființată, Serviciul Lectură din Consiliul pentru Cultură și Educație Socialistă, un for de îndrumare și control cenzorial. Aceasta a dus, în realitate, la o încă mai strictă cenzură. Cenzura se dublase, de fapt: auto-cenzura autorilor și redactorilor, responsabili pentru textele pe care le publicau, și cenzura efectuată de *organul* de control, înființat pentru a-i supraveghea.
5. Conotația noțiunii de „bun-simț” trimite la un soi de simț spontan, al tactului și decenței, o instinctivă prudență, înțelepciune și modestie în relația umană.
6. Michael Shafir, *Romania: Politics, Economics, and Society*, Boulder, Colorado, 1985, p. 27.
7. Peste 3,5 milioane de membri de partid figurau în datele oficiale ale presei românești din ultima parte a dictaturii ceaușiste.
8. Deși conferințele Uniunii Scriitorilor din România socialistă urmau a se ține la fiecare patru ani, conform statutului aprobat chiar de Partid, nici o astfel de conferință nu a mai fost îngăduită după 1981.
9. Referința este la satul de pescari 2 Mai, la țărmul Mării Negre, care devenise un loc preferat de vacanță pentru intelighenția bucureșteană. Se locuia, vara, în corturi așezate la țărm sau în casele pescarilor. Din 1982, construcția în vecinătate a unui port

militar, restricțiile cu privire la corturi, precum și arestarea și moartea unuia dintre cunoscuții pasionați ai vacanțelor la 2 Mai (al cărui jurnal a constituit piesa centrală de interogatoriu) au făcut din pitorescul loc de vacanță o așezare mai puțin rîvnită de turiști decît înainte.

10. Aluzie la poetul Adrian Păunescu, unul dintre adulterii lui Ceaușescu, care, după moartea acestuia, a devenit fruntaș al Partidului Socialist al Muncii și membru al noului Parlament al României.
11. Referire la filosoful Constantin Noica.
12. Aluzie la scriitorul Eugen Barbu și la revista *Săptămîna*, condusă de acesta, care funcționa ca un fel de armă culturală a Securității.
13. „România”, „românii”... Sau „nemții”, „rușii”, „evreii”, „polonezii”. Asemenea generalizări, dintotdeauna respinse de autor, trimit la o suspectă „tipizare”, parcă și mai nepotrivită în cazul acestui „ținut al paradoxurilor” care este România. Referirile inevitabile de acest fel, în textul de față, trebuie considerate doar operative și firești „ipoteze de lucru” în redactarea oricărui comentariu de acest gen.

Despre Clovni : Dictatorul și Artistul

Note la o lectură din Fellini

1989 n-a însemnat doar fastuoasa aniversare a Revoluției Franceze. Un bizar centenar reamintea lumii nașterea a doi oameni care au înțeles și exploatat – fiecare în alt fel – setea mulțimilor și coruptibila lor disponibilitate.

„Era un vagabond într-un mare oraș, utilizând banca vreunui parc drept pat. Purta un uzat melon negru și o redingotă strîmbă pe umerii săi – ambele, tragicomice strădanii spre respectabilitate. Purtat de vînturi, fără familie. Nu avea prieteni. Cunoștințele îl vedeau în ciudate crize și îl considerau un clovn. A și devenit un clovn charismatic – centrul unui spectacol pe care l-a dus la perfecțiune și în care a jucat nu doar rolul principal, ci și pe cel de autor, director, producător și scenograf. Cînd mica sa mustață neagră devenise emblematică, cînd se transformase într-un idol a milioane de oameni, una dintre marile vedete ale Hollywoodului l-a

numit «cel mai mare actor dintre noi toți». Numele său era Adolf Hitler, născut chiar acum o sută de ani, la 20 aprilie 1889.”¹

Vedeta de la Hollywood fascinată de darurile actricești ale lui Hitler nu era altul decât Charlie Chaplin, născut tot în urmă cu o sută de ani, o sută de ore înaintea lui Hitler. Și el, la începuturile sale, un marginal, un refuzat al societății. Tatăl alcoolic, mama trecând dintr-un spital în altul, fiul dormind în gări și parcuri publice. Refractor la prietenii, dificil în relațiile personale, dar după cum se va dovedi, cu un prompt impact asupra maselor.

Charlie Chaplin va interpreta și rolul Dictatorului, în filmul cu același titlu și cu celebra scenă a jocului frenetic, jubilat, cu balonul, un glob pămîntesc. Actorul îngroașă pînă la grotesc schizofrenia infantilă a Tiranului. Un fel de „inducție” a demenței ludice în jocul actoresc, atingînd o ambiguă complicitate. Compoziția se revendică dintr-o artă naivă, masca se rupe repede, într-o grimasă crispată a urîteniei demonice.

„Hitler poate să fi fost cel mai ucigaș dintre geniile istoriei, cu toate acestea formula sa are unele elemente comune cu a lui Chaplin. Ambii au forțat nevoia marginalului de a fi acceptat.”²

„Mai colecționați tăieturi din presa actuală, asemeni celor publicate în *Anii de ucenicie ai lui August Proștul?*”, eram întrebant în 1981, într-un

interviu care avea să scandalizeze apoi, luni la rând, presa oficială din România. Spuneam, în interviul din 1981: „Artistul nu poate «onora» oficialitatea printr-o negare solemnă, adică luînd-o în serios, sporindu-i involuntar autoritatea, acreditînd-o într-un fel. El îngroașă grotesc derizoriul, pentru a obține, artistic, un spor de semnificații... În societatea de azi, în care totul se mestecă și se amestecă și se anihilează, derizoriul riscă să înghită și arta. Doar că artistul, chiar dacă sindicalizat pe post de bufon, încearcă să-și asume ambiguitatea, să se plaseze în chiar balansul pocit, pueril, pe curbele fluide, fragmentare, să transforme pierderea într-un câștig amînat”.

Pentru mine, August Prostul reprezintă artistul. Era o regăsire de fond, mai curînd, decît doar empatia cu jocul și destinul său.

Idealul orgolios și romantic al ARTEI? Situația artistului în lume rămîne aceea a unui August Prostul, *der arme August*, cum îl alinta tatăl său pe Hans Hartung, înțelegînd natura intimă a celui care, ulterior, ca pictor, nu avea s-o dezvăluie fățiș nici în viața, nici în opera sa. Bătrînul Thomas Mann, imagine a scriitorului riguros, grav și etic, îi vedea pe artiști ca pe niște „excentrici spiriduși ai ridicolului”, „călugări scilpitori ai absurdului”, ființe „suspecte”, „acrobate”. În *Felix Krull*, el descrie artistul ca pe o ființă care „nu era femeie, dar nici

bărbat nu era, deci nici om", îl numește „un înger serios al îndrăzelii nebune... sub acoperișul cortului, sus, deasupra mulțimii". În balansul aerian al Marelui Circ al lumii, adică.

În marele circ al lumii, Poetul apare ca un Cavaler al Tristei Figuri, un August Prostul neadaptat la cotidianul în care semenii săi oferă și primesc porții ale concretului comestibil. Bizarul „încurcă-lume" visează la alte reguli, alte evaluări și recompense, căutînd compensații solitare pentru rolul pe care, vrînd-nevrînd, îl întruchipează. El probează însă, adesea, o surprinzător de profundă cunoaștere a concetățenilor cu care nu părea a comunica decît superficial, de la care preia și restituie, într-un fel de magie deopotrivă îndelung elaborată și instantanee, secvențe recognoscibile, deși misterioase, nu întotdeauna înțelese de ei, uneori nici de el însuși în întregime. Slăbiciunea sa pare, brusc, o forță neconvențională și deviată, însingurarea, o mai adîncă solidarizare, imaginația, drumul cel mai scurt spre realitate. Chipul său se oglindește, parcă, dintr-o dată, în toate înfățișările cercului din jur, iar oglinda se rotește repede, repede. Clipă de har, scurt șoc – un moment de năucire în arena stupefiată.

Dar face și Tiranul, oare, parte din trupa de saltimbanci? S-ar recunoaște, oare, fragilul vagabond

și cărturar, pînă și în această desfigurată mască, ce nu exprimă Binele, Adevărul și Frumosul? Tiranul manipulează, ordonă, disciplinează, pedepsește și răsplătește după sadicele norme ale Răului, Minciunii și Urîtului. Tiranul : perfidele sale travestiuri, rînjetul său, fastuoasa sa uniformă caraghioasă, isteriile zăpăcitoare, cînd țipete răgușite, de fiară, cînd scîncete speriate, de copil, cînd țopăieli de țap turmentat, cînd glaciala paralizie a unui vampir.

Nu este totuși imposibil de admis că poetul-clovn a recunoscut acest chip în coșmarurile și peregrinările sale; parcă a și îndurat, cîndva, undeva, ura și capriciile tiranice. Da, fără îndoială, pînă și aceasta este o față omenească, chiar dacă ascunsă sub farduri casante și groase creme colorate. Da, un biet om, și acesta. Vanitos fanatic, înlănțuit de himera Puterii, un prăpădit, un solitar maladiv care își oferă slăbiciunea drept Autoritate, frica drept siguranță de sine, bolile drept agresivitate și forță.

Iată, August Prostul se întâlnește, în zgomotoasa arenă, cu Clovnul Puterii. Privirile se intersectează. Scurta fulgerare concentrează întreaga tragicomedie omenească? O apropiere a respingerii, catalizarea energetică pe care o degajă atracția contrariilor. Pot fi comparați acești atît de diferiți actori în codificatul scenariu intitulat *viața pămîntească*? Doar dacă privim spectacolul din lună sau dacă, orbiți de distanța prea mică, nu mai discernem contrastele în enorma și vertiginoasa mascaradă.

Artistul care a trăit sub tiranie, și chiar cel care nu a trăit, nu poate ignora bariera morală insurmontabilă dintre cele două roluri. Și totuși, tocmai artistul, capabil să vadă spectacolul uman de la o distanță cosmică și din chiar centrul magmei, poate să și-l asume, pînă la totală identificare. El va depăși și această barieră, pentru a scruta oponentul cu acea curiozitate, fantezie și exactitate pe care premisa proiectului său o impune.

Istoria Circului, ca ISTORIE, pur și simplu? Cu straniul ei cuplu advers: Artistul August Prostul și Clovnul Puterii.

Deși resimt și azi, cu acuitate, neagra iradiere exercitată de Hitler și Stalin asupra biografiei mele juvenile, nu aș fi putut niciodată, probabil, înțelege cu adevărat esența fenomenului dacă, la maturitate, nu aș fi fost silit să suport, pînă la limita asfixierii, paranoia unui mic tiran provincial, care izbutise a-și amplifica, treptat, arena sinistrului circ la dimensiunea unei întregi țări.

„Antonioni e un August dintre cei tăcuți, muți, triști... Picasso? Un August triumfător, semeț, fără complexe, știe să facă de toate: pînă la urmă, el e cel care învinge în lupta cu Clovnul Alb.”³

În *Europenii*, Luigi Barzini descrie impresiile primei sale întâlniri cu Hitler. „Mie, atunci, îmi

apărea ca un nostim personaj burlesc, un clovn sinistru... Era prea puțin probabil că ar dăinui, am tras eu concluzia; nu era un motiv de îngrijorare. Nu avea mai multe șanse decât încercarea lui Mussolini de a reconstrui Imperiul Roman."

Hitler, Clovn Alb! Iar Chaplin, imitatorul (ori interpretul) său, un August Prostul. Un bufon, cu pălărioara neagră pe ureche, pantalonii largi și lungi, cu bastonul nobiliar al unui dandy.

Masca Clovnului Alb corespunde antinomiei din basmele cu buni și răi, de care avem atîta nevoie: „Fața e albă, spectrală: poartă circumflexe deasupra sprîncenelor semețe; gura e marcată de o singură trăsătură aspră, antipatică, distantă, rece”, spune Fellini, amintind „autoritatea de gheață a anumitor călugărițe directoare de grădiniță”, dar mai ales de acei „fasciști spilcuiți, cu mătăsuri negre lucitoare, cu epoleți aurii, cu cravașa (exact recuzita clovnului...) și cu poruncile lor milităroase”.

Ar fi prea greu de definit ceea ce-l separă iremediabil pe August de Clovnul Alb? „Există Clovni (Albi) care au avut un trecut de Auguști, dar nici un August care să fi început prin a fi Clovn. Poate pentru că e mai ușor unei firi îngăduitoare să simuleze autoritatea, decât unei firi autoritare să se prefacă îngăduitoare.”⁴

Jalnicul nostru clown local... Titlurile sale ridicole, aliniate în scară, interminabilele sale cuvântări, cu invectivele lor monotone și greșelile lor gramaticale. Frica accelerînd fanatismul și fanatismul disimulat în viclenie, bîlbîiala și gestică de marionetă, perseverența maniacală, hărnicia schizofrenică, perplexitatea față de tot ce cuteza să rămîină viu, spontan.

Cîți n-au început ca niște bieți Auguști, zugravi de duzină, seminariști de provincie, ucenici pierduți prin mici ateliere ale cizmarilor de periferie. „Fascinația lunară, eleganța nocturnă, spectrală” a Clovnului Alb??... „Clovnul Alb îi sperie pe copii pentru că reprezintă datoria sau, ca să folosim un termen la modă, represiunea”, citim în Fellini. *Represiunea* – termen la modă? Aș fi putut zîmbi, cîndva, superior sau izbucni în hohote bolnave de rîs. Represiunea era, pentru noi, realitatea imediată. În respirația străzii, în atmosfera încăperilor de lucru și a restaurantelor. Copiii rîdeau de tiran, li se părea de neînțeles cum domina viața celor vîrstnici din jurul lor. Un paradox, încă unul, pe care doar micul măscărici îl deține, EL, care – spre deosebire de Hitler sau Stalin – nu inspira decît rîsul...

Ridicolul își are forța sa secretă, diversiunea și răzbunările sale! Fellini amintește nu o dată

anonimul cetățean, „copilul azvîrlit în condiția unui August Prostul”, în relație cu MAMA (Statul, Poliția, Autoritatea) care mereu interzice ceva („asta nu, asta nu”).

Clovnul nostru administra țara ca pe o imensă grădiniță de copii militarizați, dar nu-și suporta „copiii”, „supușii”. Dacă îi făcuseră pe plac, îi scuipa și îi cotonogea; prea veseli, le tăia o ureche; îl contraziceau, le cosea buzele, se îmbolnăveau, le trimitea în dar sicriul și o chitanță de la Pompele Funebre: „Ordine, disciplină” – erau singurele virtuți pe care le admitea mulțimii anonime. Cu umilii din rîndul cărora se ridicase iubitul nostru „cel mai iubit, mai stimat, cel mai revoluționar” fiu al poporului, doar *personalul de ordine* menținea legătura. Cei care săreau în fața automobilului prezidențial pentru a înmîna vreo petiție dispăreau, apoi, fără urmă. Mantia, sceptrul, palatul, imnul, decorațiile...

Și partidele de vînătoare!...

Urșii drogați, apatici, cu gurile în spumă, înlănțuiți, împiedicați să mănînce și să bea multe zile înainte de data vînătorii⁵. Supravegherea aviatică a zonei de vînătoare. Elicopterul roșu prezidențial aterizînd în curtea castelului. Oaspeții reprezentînd Circul de Partid, Circul Presei, Ambasadele străine. Securiști travestiți în chelneri, garda personală a Clovnului pîndind, în tranșee, sub vegetația de camuflaj. Urșii treziți treptat din amorțeală, nesiguri,

împiedicându-se, năuci. Vînătorul Prim al Circului în poziția de trăgător, țintind : ochiul drept închis, ochiul stîng închis. Cînd Tovarășul apasă pe trăgaci, francitorii Securității trag simultan, din armele cu amortizor de sunet, preluînd seria, salvă după salvă. În ritmul imnului național, Clovnul Suprem își bombează pieptul pentru medalia de aur : cel mai bun trăgaci al epocii.

Dar favoritul, Labradorul cel negru? Născut în Anglia, Sir Gladstone a fost rebotezat, la Circ, Tovarășul Corbu. Mănîncă regește, hrănit doar cu preparate britanice pentru cîini, trimise săptămînal de Ambasadorul Circului de la Londra, a cărei principală sarcină diplomatică chiar asta este. Cîinele deține rang de demnitar în ierarhia Circului, dar importanța sa este mai mare decît a oricărui general sau amiral, decît importanța șefului spionajului, poliției ori armatei Circului.

„Clovnii Albi s-au întrecut totdeauna între ei pentru a avea costumul cel mai fastuos”, spune Fellini. Foarte renumit a fost Theodore, „care dispunea de cîte un costum pentru fiecare zi a anului”. Clovnul nostru Național dispune de un costum pentru fiecare zi. Nu doar infatuarea, ci și frica motivează enorma înscenare. Costumul pentru dineurile oficiale și cel pentru vizitele de lucru și cel pentru marile adunări populare și cel pentru ședințele secrete, fiecare și toate costumele Clovnului

național sînt de importanță națională. De îmbrăcăminte și hrana zilnică a Clovnului se ocupă un serviciu special al Securității Statului. În fiecare zi, recuzită nouă : de la ciorapi și batiste la costum și pantofi. În fiecare zi, Casa Specială de Mode trimite toate accesoriile. În fiecare zi, Laboratorul Special face analiza alimentelor, stabilește meniul oportun și execută analiza reziduurilor evacuate, după digestie, de cel mai prețios stomac al Națiunii. Echipe speciale controlează, cu detectoare de radiații, încăperea de lucru și cea de odihnă, stiloul și pisoarul. Nu cumva îmbrăcăminte sau hrana sau mobila să fie infectate de vreun subversiv agent de salvare a supușilor. Hainele purtate se ștampilează, la sfîrșitul zilei, cu cerneală roșie și verde (culorile extremei stîngi și extremei drepte) și sînt trimise Crematoriu-lui prezidențial, care – ca și Casa Specială de Mode sau Laboratorul Special de alimente și fecale – fac parte din imensul Serviciu de Securitate Multilateral Dezvoltată a Circului⁶.

„Clovnul Alb este unul care pălmuiește”, spune Fellini. Sadicul nostru Bufon Național a interzis hrana, lumina, căldura, călătoriile. A distrus bisericile și arhivele.

Mama, Tata, Dascălul Națiunii? Clovnul Alb reprezintă o emblemă a „situațiilor ideale”, un cavalier al Utopiei? Un implacabil vizionar al

Viitorului, indiferent la oroarea pe care o impune efemerului prezent, concentrat doar spre „ceea ce trebuie făcut”? „Autoritatea de gheață a anumitor călugărițe directoare de grădiniță?”

Am cunoscut acum vreo cincisprezece ani un medic, care fusese în vremea activității comuniste ilegale (1923-1944) în aceeași închisoare cu Clovnul. Eram curios să aflu opinia cuiva care l-a văzut de aproape, în comportările zilnice și banale, când încă nu era decât o rotiță într-un sistem obscur, subteran. „Eu îi evaluez pe *ăștia după* un criteriu foarte simplu. Încerc să-mi imaginez ce muncă le-aș putea încredința în spitalul meu. Unul e bun de administrator, altul de șofer, altul de casier, altul de paznic. Vreunul s-ar putea califica, eventual, ca laborant sau mecanic de întreținere. Ei bine, *ăsta...* nu, n-ar putea duce nici o îndatorire practică pînă la capăt. N-a lucrat, concret, niciodată. Nu știe vreo meserie, n-ar fi în stare să învețe vreuna. Doar discursuri și dirijarea altora. Nu, nu l-aș pune nici paznic.” Ceea ce doctorul n-a mai putut să explice era de ce *ăștia* (cum își numea foștii tovarăși, acum instalați la putere, ca o abjectă „nouă clasă”) fuseseră totuși tovarășii și superiorii săi, de ce *ăsta* fusese, încă din acei ani, instructorul său politic.

Copiii de grădiniță îmbrăcați în uniforme și dresați.

Insigna, salutul, imnul, Conducătorul... Familiile repartizate în blocuri cu un administrator aparținând „organelor de ordine și supraveghere”. Cartiere întregi, cu superbe vile și locuințe de familie spulberate pentru a face loc blocurilor standard, în care viața locatarilor este ușor de urmărit și dirijat. Un vast program de distrugere a satelor, pentru a transforma gospodăriile țărănești în „complexe agro-industriale” și a anula „diferența dintre sat și oraș”... adică a transforma țăranii în salariați, familii îngheșuite în blocuri, stupul cu fagure suprapus, familie lângă și peste și sub altă familie. Femeile – supuse, la sat și la oraș, controlului ginecologic periodic, nu cumva vreuna dintre gravide să încerce a depozita Statul Proprietar de viitorii supuși. Bătrâni evacuați în rezervații speciale, să muncească la grădini de zarzavat și îngrijirea vitelor. Cîinii și pisicile din blocurile de locuit exterminate, pentru a nu stînjiți odihna „oamenilor muncii”. În fiecare aparat telefonic un minuscule mecanism de înregistrare, Statul Supraveghetor să-și cunoască mai bine victimele, să le poată conduce „științific”.

Ordine, cît mai multă ordine și disciplină, cît mai multă disciplină... Și cît mai multă supraveghere (record mondial : un polițist la fiecare cincisprezece

cetățeni, cincisprezece informatori „voluntari” pe lângă fiecare polițist). Imensa masă de denunțatori veghează ca restul nedemn al populației să nu trădeze, cumva, Secretul de Stat : numele locului de muncă, formatul borcanelor de murături, formula bombei atomice, repartitia teritorială a vespasienelor, porecla Președintelui, numărul caselor de nebuni, harta țării, tehnologia de fabricare a aței de cusut. Nu cumva străinii să afle tainele din Paradisul Circului ! Evitarea oricărui contact cu străinii – datorie de onoare și drept firesc pentru oricine voia să supraviețuiască.

Totul, pînă la urmă (cuvîntul Său preferat : TOTUL) duce la El. Să facem totul, Totul, TOTUL, scandează, mereu, răgușit monocord. Creșterea continuă a rolului conducător... creșterea neîncetată a rolului conducător, ordine, ordine, disciplină, cît mai multă disciplină... și creșterea continuă a rolului conducător al Conducătorului.

Acum mai mulți ani, o prietenă voia să se mute dintr-un cartier periferic în centru : găsise de cumpărat un mic apartament în Calea Victoriei. Cînd a vrut să încheie actele, a aflat că... are nevoie de o aprobare specială. Apartamentul avea ferestrele la stradă, Calea Victoriei se afla pe unul dintre traseele pe care Clovnul le utiliza dimineața spre a ajunge, la opt trecute fix, la Sediul central, unde trudea din greu pînă seara cînd, la opt trecute fix,

se retrăgea, pe unul dintre traseele prezidențiale, spre Domiciliul Central. Străzi sacre, aflate în orbita astrului sacru.

Ordine, cât mai multă ordine și supraveghere, continuă vigilență, ca să nu se enerveze, să nu se îmbolnăvească, cumva, Șeful, să nu se întâmple, cumva, mult așteptatul de toți ACCIDENT, fatal și salvator.

Prețiosul capital, Omul. Adică, El. Un exemplar similar apare doar o dată la cinci sute de ani, descoperiseră astrologii prezidențiali.

Laboratorul de analiză și laboratorul gastro-nomic și laboratorul de arme și cele trei sute șazeci și cinci perechi de pantaloni, pantofi, ciorapi, izmene, papuci, pijamale, bonete de noapte aveau o misiune pe măsură. La fel, fotografii, frizerul, maseurul, cosmeticianul. Și garda personală și dublurile și translatorii în cele trei sute șazeci și patru de limbi ale pământului pe care nu le cunoștea și serviciul de informații și serviciul de dezinformare și serviciul radiații și antiradiații și latrina mobilă și dușul invizibil. Și revolverul surdina. Totul servea singurei instituții productive a țării: Cultul Clovnului. Și, o da, desigur, și... păsărica.

„Singurul Clovn femeie care a rămas celebru e Miss Lulu. Gelsomina și Cabiria, în filmele mele, sînt doi Auguști. Nu sînt femei, sînt asexuați”, susține Fellini. Firește, Charlot, Augustul, n-are sex,

e „un pisoi fericit care-și scutură blana și se duce unde vede cu ochii”. Iar Stan și Bran (Laurel-Hardy) dorm împreună, „doi Auguști plini de inocență, cu o absolută absență de caracteristici sexuale. Făceau lumea să rîdă din pricina asta”.

Femeia Clovn Alb = Păsărica? Amanta știrbă, Savanta Analfabetă, Comisarul Fustă, Hîrca Hysteria, Mătușica Porno? Soția Clovnului Alb: un Clovn Alb, de asemeni?

Lumea rîde, nu doar pe înfundate, de perechea supremă, care interpretează mereu același număr: PERECHEA SUPREMĂ. Parveniții, în costumul de gală al fericirii imperiale, cum numai la circ se vede. El, cu eșarfă și sceptru. Ea, cu toga princiară, de care sînt prinse diplomele științifice și certificatele de vaccinare. El la sfat, ba cu Kojak, cu Abdullah Jasser, ba Santiago Carlos, ba cu YiMiCi, Coreeanul, ba cu Benito Mafioso, asupra viitoarelor operații mondiale de asasinare a adversarilor și antrenare a supușilor pentru viața în subterană.

Pudic și timid, își descarcă obsesiile în tirade bîlbîite, nesfîrșite, repetate în toate microfoanele din Sediul sau de la Reședință. Lululena înghite seara, în locul somniferelor, cîteva pelicule porno și adoarme porno, cu gura deschisă și capotul descheiat.

Miss Lulu, Lululena, Lena, Leanța, un Clovn tenebros, dominîndu-și partenerul și terorizînd suita. Complexul sexual? Nesiguranța? Frustrarea? Toate

la un loc? Fidelitatea cuplului... Hitler era doar un burlac. Oho, bietul Hitler! „Fătălău”, i se spunea. Poți rămîne „fătălău” și după ce nevasta te-a folosit pentru a produce copii. Pe El, greu să-l imaginezi în momentul *acela*, dar partenera o poți vedea, dezlănțuită, rînjind, copleșindu-l, întărîtîndu-l. Perechea supremă: Fătălău și Murătura! Matroana!... Miss Lulena. Mersul de rață. Gingia roșie, dinții ascuți și galbeni, saliva prelinsă din gura căscată.

Furiosul fătălău bîlbîit apropiindu-se, în pijama roșie, cu galoane și decorații, de Miss Honoris Causa, bătrînica lubrică.

Comandantul Suprem n-a fost în nici un război, Soția Sa, Somitatea Supremă, nu și-a terminat liceul. Pe biroul ei și pe lavabou veghează, în ramă de aur, fotografia Lui, retușată de cei mai buni specialiști ai Interpolului. Pe biroul Lui prezidențial se leagănă obscen inestimabilul Portret al Urîteniei, în rama de platină, cu floricele și stelute. Miss Lulena, încărcată de bijuterii și medalii și titluri care nu pot ascunde nici impostura, nici *păsărica*.

Crăcănată, chiar și în pozele festiv-prezidențiale, Lulena își ține poșeta în dreptul „păsăricii”, cum numește poporul locul nerușinat și primordial.

Textul lui Fellini îmi producea o copilărească plăcere răzbunătoare. L-am citit și recitit de nenumărate ori, *acolo*, în același cod: Clovnul Alb. Da, „gura

marcată de o singură trăsătură aspră, antipatică”, o față urîtită de monstruozitate, plină de pete și farduri și riduri și blesteme. Da, „autoritatea de gheață a anumitor călugărițe directoare de grădiniță”, da, mătășurile, epoleții, cravașa „fasciștilor spilcuiți”. Un Clovn Alb și... „imboldul pentru înalături” al hilarelor sale improvizații de maidan și mahala, grotesca animație gen Duvalier sau Idi Amin.

Abuzam de text, provocându-mi secrete plăceri. Nu puteam să-l citesc în seninătate, cu detașare. Într-un stat totalitar, detaliile cotidianului, cuvintele și gesturile se încarcă de semnificații deviate, descrifrabile doar pentru cetățenii locului, cetățenii subteranei. Codul pare lunar și fascinant, însă, pentru cei ce trăiesc în societăți normale.

Caraghiosul! Agramatul! Parvenitul! Bîlbîitul! Maimuțoiul! Mangafaua! Limbricul! Pișăciosul! Scîrnăvia!

Clovn Alb? Prea mare onoare... Era prea mărunț, neterminat și netot. Dar în categoria, aparent mai umilă și incomparabil mai stimabilă a lui August Prostul?

În nici un caz!

Nu, August Prostul îmi era prea apropiat! Mă obsedase dintotdeauna. Emblemă a artistului: August Prostul, Păgubosul.

Am recitit de sute de ori, în ultimii ani trăiți acolo, superbul poem al lui Montale, intitulat *Un poet*. Sarcasmul superior al versului mă ajuta, parcă, să înfrunt prezența ubicuă a Dictatorului, tot mai accentuata desfigurare și abrutizare a cotidianului. Știam versurile deja pe de rost, le repetam cu sadică înverșunare, gradînd veninul pe care poetul îl distilase cu vicleană măiestrie. „Mai am puține zile, dar sper să am prilejul/ să închin unui tiran ce vine/ bietele mele versuri”, așa începe Eugenio Montale mărturisirea atribuită „unui poet”... Simțeam că, într-adevăr, mai am puține zile, cum simțeau și concetățenii mei, într-atît ne istovise tiranul instalat de prea mulți ani în coșmarurile noastre cotidiene, știam că dacă aș izbuti să mă salvez, tot ce voi mai trăi va fi otrăvit de toxinele macabrei perioade. „Va dori o laudă spontană/ izvorîta dintr-o inimă recunoscătoare/ și o va avea-ndestul”, repetam, strîmbîndu-mă, ca un clown, cu gîndul la strigoiul care chiar asta își dorea mereu, aceste biete regizate „laude spontane” pe care destui poeți i le livrau, dar și prea mulți dintre miile de anonimi înfricoșați, masați în Închisoarea Circului. „Voi putea de asemeni/ să las urme durabile”, mă alintam, în numele atîtor iluștri și mai puțin iluștri predecesori și contemporani, fideli doar Posterității. Încheierea o șopteam, grațios, pentru a mă bucura de exaltarea cu care Arta își proclama și își parodia, în același

timp, adevărul: „În poezie/ ceea ce contează nu-i conținutul/ ci Forma.” Eram satisfăcut. Reușisem să găsesc forma codificată a aversiunii față de Tiran. „Conținutul” agresiv luase o formă fățiș riscantă în *Biografia robot*, unde sinistrul personaj principal se născuse la 26 ianuarie – Ziua devenită mascarada națională, Sărbătorirea Nașterii Tiranului. Îmi aminteam, cu plăcere și spaimă, uluirea prietenilor în fața acestei impertinențe nebunești. Aversiunea mea redovedise că, în artă, Forma și Conținutul sînt una...

„E mai bine să fii om liber, fie și împovărat de probleme, decît bufonul unui Bufon lamentabil”, îmi scria un amic. Bufonul tocmai împlinea o vîrstă. Amicul îmi trimisese un colet cu ziarele care omagiau aniversarea.

În fiecare an, ziua aniversării Sale era sacralizată prin enorme festivități grotești. Solemnitate pompoasă, provincială, de care rîdeau pînă și polițiștii aliniați cu miile pentru a suprima rîsul sau dezordinea.

Eram deja departe de funestul carnaval. Mă aflam dincolo de Zid, în Berlinul occidental, orașul care amintea caricaturi asemănătoare.

Am deschis teancul de ziare, tipărite pe hîrtie igienică, gata să se rupă la prima atingere. Cerneala curgea, roșie, verde, neagră, pe mîinile impru-

dentului cititor. N-am parcurs decît cîteva fraze. Clișeul mascaradei dementiale, plictiseala promptă, ucigătoare. Toți anii și visele și nevrozele trăite în acel teritoriu al ororii și calamburului deveniseră, brusc, zaț și otravă.

Tot în acea primă perioadă de chinuită, incertă convalescență, mi-a căzut în mînă o carte dezgustătoare și utilă, care stîrnise apetitul de scandal al presei occidentale. Dezgustătoare prin subiect (micuțul nostru Dictator peltic) și prin autor (un fost general și conducător al poliției secrete a Dictatorului, acum în slujba „libertății” și a unor noi stăpîni), utilă totuși prin revelațiile pe care un intim cunoscător al clanului parveniților le oferea : trivialitatea, cinismul, josnicia trupei de clovni aflați la putere. Puterea își dezvăluia mediocritatea plicticoasă și dezgustătoare. Vinderea evreilor și nemților, pe valută convertibilă, numită *reunificarea familiilor*. Operații de spionaj și dezinformare, cu teroriști arabi, înghițitori de foc și săbii, hipnotizori și dresori KGB. Conducătorul vomită cînd nu poate împiedica pe cale „oficială” demonstrația contra lui, la New York, și cînd află de trădarea uneia dintre slugile de încredere. Criza de isterie la vederea ambasadurului american : un negru ! (jignire insuportabilă pentru bătrînul internaționalist). Soția Honoris Causa, preocupată de toaletele pe care Circul i le comandă la Londra și Paris, picantul ei

„hobby” de a viziona filmele realizate pentru ea, în secret, de Securitate, asupra adulterelor vedetelor din suita Puterii.

Poate nu întâmplător, chiar în acele dificile luni dintre infern și purgatoriu (tirania și exilul) am întâlnit, într-o revistă pariziană, cuvintele lui Ernst Jünger (adresate lui Julien Hervier): „L’homme des Muses doit placer au centre sa peinture, sa poésie et sa sculpture, et le reste est ridicule. C’est pourquoi je ne saurais critiquer un créateur qui bénéficierait des faveurs d’un tyran. Il ne peut pas dire: „J’attends que le tyran soit renversé!”, car cela peut durer dix ans, et entre-temps son pouvoir créateur se sera évanoui”.

Firește, „le reste est ridicule”... Nu este vorba însă doar de ridicol, ci – înainte de orice altceva – de oroare, de distrugerea ultimelor enclave de normalitate a cotidianului, de primejdia zilnică a morții fizice și spirituale. De imposibilitatea de a te apăra de acel „rest”, care este chiar *întregul* jur-împrejur. Agresiv, grotesc, sufocant.

„Bufonul unui Bufon lamentabil?” Departe m-am ținut, cât am putut, de măștile și capcanele Monstrului. Nu, n-am râvnit la favoarea Tiranului, nu i-aș fi închinat vreo laudă, deși zilele îmi sînt numărate. Priveam cu ochi morți la paginile moarte ale acelor

ziare moarte. Brusc, mi-aminteam de „microfonul impertinent” al lui Fellini...

„Un microfon, un August Prostul, refuză să transmită programul unui Clovn Alb.” Toate aceste ziare mincinoase care ne-au otrăvit zilele cu același refren, toate microfoanele imbecilizate de același refren... dacă și-ar inventa, dintr-o dată, revolta, răzbunarea, batjocura? Răsturnînd jocul, modificînd codul. O sucire anapoda de frază, o literă anume sărită, brusc evadată din marile Titluri onorifice, o pată obraznică pe pozele idilic retușate. „Microfonul impertinent” găsește, pînă la urmă, gagul potrivit pentru a-l umili pe Tiran: „se încolăcește în jurul lui, îi rîde în nas, ironizează lucrurile pe care Clovnul Alb le rostește”, scrie Fellini. „Revolta mijlocului, prin mugete și știri greșite, în fața mîhnițoarelor prostii pe care un microfon era silit să le transmită în perioada fascistă.” Și nu numai fascistă, poate adăuga generația noastră, blestemată cu proprii Clovni și Auguști.

M-am ferit de Clovnul Tiran. Nu doar că nu voiam să-i cumpăr favoarea. L-am ignorat, cît am putut. Speram să fiu lăsat în pace, atît, nici nu mă interesa prea mult acea zonă a „ridicolului”, care nu este un „rest” decît, eventual, la începuturile, încă timide și confuze, ale teroarei, crescînd, apoi, ucigător, avalanșă care culege și înglobează și anulează totul în cale. Mă feream să-l urăsc, să nu-i

acord prea mare importanță. Și totuși... se instalase o enormă și nesătulă caracatiță de fecale, pe capul tuturor și al fiecăruia : ne sufoca. Acum, când toată lumea îl ura și îi dorea moartea, tocmai acum, nu se mai putea face nimic. Abia când calamitatea devine evidentă, irevocabilă, ura față de Tiran se generalizează, devine și ea ireversibilă : Hitler, la sfârșitul războiului, când dezastrul se întorsese împotriva întregului popor german, Stalin, după moarte, când monstrul era deja inofensiv și mitul începea să putrezească. Caraghiosul nostru Clovn Național era primit cu fast la marile curți occidentale și orientale. Clipele lui de început și calculată confuzie, când călărea fantoma Binelui, mi-au fost la fel de grețose ca acelea din sinistrul ultim deceniu. L-am suspectat și disprețuit instinctiv, chiar înainte de realele performanțe, sufocat de oroarea vodevilului pe care îl interpreta. Dar n-aș fi putut considera mascarada doar un „rest ridicol”. Își tot multiplica ghearele și urletele. Ridicolul demonic, ucigaș nu era un „rest” ignorabil. Devenise TOTUL, nimeni nu se putea feri.

Nu mult după preluarea puterii de către noul Conducător, un scriitor cu legături în lumea medicală mi-a arătat „fișa” pe care un grup de reputați psihiatri o întocmiseră Tiranului. Te puteai îngrozi ce va urma. De pe atunci, acest nou „cel mai iubit

fiu al poporului" ar fi trebuit internat, imediat, într-un azil psihiatric.

Presiunea paranoică începea, de altfel, să se simtă. În legislația muncii (înălțuirea salariatului de locul de muncă și supraveghere), a familiei (îngreunarea divorțurilor, interzicerea avortului, hăituirea și izolarea cuplurilor „fără acte” legale de mariaj), a școlii (politizarea și militarizarea). Perora, în transă, ore întregi, în arenă, despre Circul Viitorului, clădit de sclavi fericiți, dirijați de severi dresori de grădiniță. Păstrase în trupă doar pitici hipnotizați să-l servească, să-l aclame și uriași blindati, rapizi, conectați la Sistemul Național pentru Protecția Clovnului. Începusem deja, în acea perioadă, să-mi pregătesc, cumva, retragerea din „câmpul muncii” (cum se spune în terminologia menajeriei), un „câmp” care avea să devină peste doar încă un deceniu o mlaștină pentru rinoceri, siliți să deprindă înotul în fecale și denunțarea vecinului.

Nu era nevoie de mare imaginație pentru a vizualiza starea de dezgust, frică, deprimare care trimite captivul la medic. Boala generală, a întregii societăți. Cazurile rămân totuși individuale și, în măsura în care se „autodenunță”, trebuie luate în seamă.

Una dintre acele situații pe „muchie”, în care August Prostul nu doar interpretează, ci chiar trăiește echivocul, granița dintre aparență și real se

estompează. O anumită doză de „simulare”, accentuarea unor simptome reale sau citite în cărți „induce”, pînă la urmă, o autentică dereglare. Adevărate locuri de refugiu, rugăciune și simulare devin supraaglomerate cabinete psihiatrice, în Circul totalitar. Artificiul nu este imediat perceptibil – nu numai pentru medic, ci chiar și pentru pacienți mai puțin lucizi. Sînt locuri de subterfugiu și refugiu „legal”, unde se poate evada din arena-mlaștină, cu pedepsele, farsele și gemetele ei. De vreme ce represiunea psihiatrică a fost utilizată împotriva atîtor cazuri „incomode”, pare de-a dreptul o inconștientă să oferi tu însuși, STATULUI, cea mai facilă armă de a te anihila.

Și totuși...

Încolonarea perseverentă în cozile la cabinetele medicale mi-a asigurat, pînă la urmă, „eliberarea”, victoria: incapacitate de muncă! Umiliința examenului medical anual m-a protejat de atîtea alte cotidiane umiliințe...

Dacă adevăratul Bolnav, care îmbolnăvisese țara, s-ar fi pensionat în această perioadă (pensionare de boală, cum era firesc, sau de vîrstă, cum s-ar fi convenit deja), aș fi putut, probabil, să mă „însănătoșesc”. Așa însă, bolnavul devenisem eu, iar portretul Bufonului, atîrnat în toate colțurile străzilor, mă obliga la refugiul în boală, ultimă proprietate privată. O „legătură” se stabilise, iată, totuși între

noi! Ciudata răsturnare de roluri nu era însă decât o modestă imagine fragmentară a schizofreniei pe care adevăratul Bolnav o impusese întregului regat al farsei.

Reprezintă, oare, Clovnul Alb doar Autoritatea ridicolă, iar August Prostul – nesupunerea, râsul și suferința?

„Apariția unui Clovn Alb, fascistul, ne transforma în Clovni Albi, la rîndul nostru, în clipa în care sîrșeam prin a răspunde, disciplinat, cu salutul roman”, își amintește Fellini.

„Dumneata ești prea serios, prea etic. Imaginea lui August Prostul nu ți se potrivește cu totul. Ești prea demn, prea etic, prea puțin ludic poate”, îmi spunea un prieten, după ce publicasem, în România, *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*⁷.

Torsionat pînă la scrîșnet și grimasă, August Prostul se impunea, totuși, ca o realitate... autobiografică. Identificarea nu era doar consecința distanțării de mediu, a solitudinii și vulnerabilității. Era mai mult și decât un simplu refuz al supunerii. Consecința solidarizării, în nefericire, cu cei din jur? Măscăriciul instalat la putere polarizase, treptat, ura unui întreg popor hăituit, prăbușit în letargie și disperare. În tragica dezolare generală, hohotul de rîs și plîns al lui August Prostul ar fi să dobîndească, între semenii de suferință, o rezonanță amplificată.

Existența sub teroare deviază percepția și permite, adesea, asocieri riscante, fanteziste. Dar neagra obsesie rămîne, se dovedește durabilă, oricît te depărtezi, în spațiu și timp.

În vara lui '88 urmăream, la Washington, circular alegerilor prezidențiale americane, cu gîndul la Clovnul de „dincolo”. Președintele Actor își încheiasse termenul, venise rîndul noilor actori ai noii Președinții. Spectacolul copilăresc și vulgar al competiției pentru aplauze stimula în exilatul August judecăți prea puțin optimiste asupra speciei umane. Cel venit din Estul „socialist” al fericirii obligatorii are nevoie de timp pentru a renunța la iluziile asupra modelului fericirii „inverse”. Dar oricît ar fi de iritantă dezamăgirea, oricît ar semăna vicepreședintele Coturnix-Quale („gallinaceous game birds”, spune Dicționarul) nu cu telegenicul Robert Redford, cum s-a spus, ci cu – cine ar crede? – un biet mic activist politic dintr-un orașel românesc al anilor '50, gîndul se întorcea totuși, îndărătnic, în trecutul de „dincolo”. Doar *acolo*, lectura din Fellini stimulase acea copilărească *Schadenfreude*. Chiar dacă privești prin ochiul telescopic al lui Fellini competiția carnavalescă a alegerilor de pe ecranul american, tot „dincolo” revine gîndul, pînă la urmă. Ceea ce spunea Jünger poate fi valabil *doar* pentru bătrînele și tinerele democrații, unde ridicolul spectacol politic poate fi, eventual, ignorat, pus în paranteză.

Ridicolul, instalat ca proprietar suprem al vieții tuturor, chinuie însă fără răgaz, pe *toți* și, treptat, îi și fracturează, unul câte unul, în colonia totalitară. Acolo, nu „restul” e ridicol, ci „totul”. Nu poate fi ignorat, pentru că nu te ignoră, nu-ți permite absența.

Cercul alegerilor libere și liber manipulate într-o democrație nu stimula optimism. Contemplându-l, mi-am amintit, fără să vreau, că mulți ani după moartea lui Chaplin s-a descoperit Dosarul său la FBI. Cuprindea o mie nouă sute de pagini și acoperea perioada 1922-1978 (adică, un an după moarte!), conținând atâtea absurdități, încât nici un cabaret al satirei politice nu le-ar fi putut folosi.

Și totuși, la abjecta grimasă a micului nostru Clown Național continuam să mă gândesc în timpul gălăgiosului concurs de gaguri al alegerilor prezidențiale americane.

Este, oare, Tiranul incompatibil cu masa oprimată sau este vorba de un fel de stimulare reciprocă? Dinamica lagărelor și a societăților totalitare este condiționată doar de energii refulate, sufo-cate? Este Dictatorul doar dușman sau și produs al maselor?

„Se spune că Antonet, un renumit Clown Alb, nu i s-a adresat niciodată în afara scenei lui Beby, care era August Prostul său”, reamintește Fellini.

Clovnul se răzbună pe biata mulțime din care s-a ridicat, face scene de isterie când nu îi este înțeleasă „măreția”. Cum a reacționat Clovnul nostru Național la amorurile prea „modeste” ale fiicei sau la căsătoria fiului cu o... evreică? Imprudentului nici măcar nu i s-a explicat „rațiunea de stat” a decretului de divorț, care i-a fost expediat prin poștă.

Este oare și Dictatorul un „artist”, terorizat de Imposibil? Este copilul bolnav și fanatic numit Caligula un poet când își numește calul Ministru? Enormul morbid atinge acel inaccesibil orizont al Absolutului, spre care aspiră și migrează Poezia? Este Despotul un Cavaler al Utopiei?

Dualitatea există în fiecare ființă umană. În artist, cu siguranță. Și în ȘEF, poate, fie și doar pentru scurte și repede uitate secvențe?

„Șeful de gară din filmul meu era un Clovn Alb. De aceea, noi toți deveneam Auguști... dacă ai în fața ta un Clovn Alb, te simți îndemnat să faci pe August Prostul”, mărturisește Fellini, și adaugă: „numai apariția unui Clovn Alb mai sinistru, fascistul, ne transforma în Clovni Albi, la rîndul nostru, în clipa când sfîrșeam prin a răspunde, disciplinat, cu salutul roman”.

Fellini își definește, pînă la urmă, locul în fabulosul Circ care este Lumea: „Dacă îmi închipui că

sînt, la rîndul meu, un clown, ei bine, cred că sînt un August Prostul"... Riscantă aventură, cu atîtea efecte de autodistrugere, în concretul ambiguu, între granițele mobile, obscure, unde omenescul își încearcă libertatea și limitările. „Ei bine, cred că sînt un August Prostul, dar și un Clown Alb”, adaugă Fellini. După o pauză meditativă, revine: „Sau, poate, sînt directorul circului. Doctorul nebunilor, înnebunit la rîndul său!”. Un marginal, un paria, un visător melancolic și un explorator îndărătnic. Mim versatil, maniac al întrebărilor insolubile. Hимера Realității, mai reală decît realitatea însăși?

Turmentat de personajele cărora le trăiește pasiunile și ridicolul, cărora le „fură” dezastrele, le radiografiază abisul, artistul nu-l poate omite pe tiran. Îl găsim deja printre copii, nu doar printre directoarele de grădiniță. Îl reîntîlnim la fiecă pas: printre soți și amanți, părinți, bunici, colegi de serviciu sau armată. Nu o dată, din nefericire, suit pe Soclul Suprem, terorizînd o țară sau o lume. Își trăiește rolul, fără măcar să-și dea seama; este doar, pur și simplu, aberația naturii. Paradoxal sau nu, abia arta conferă verosimilitate și mister acestei terifiante și reale, ciclice catastrofe naturale. (Cuvintele lui Alfred Jarry, pe patul de moarte, relevă identificarea dintre autor și creația sa: „Acum, père Ubu va încerca să doarmă”.) Micul actor care uzurpă, un timp, Marea Scenă a Istoriei cu accesele sale de

trufie și sălbaticile carnavaluri ucigașe, cu delirul absurdelor ritualuri – ar fi posibil ca pînă și tiranul să-și aibă clipe de fanatică „iluminare”, dar nicio dată lumina și harul artistului care îl „interpretează” (deci îl trăiește) pentru o vreme. Chaplin l-a jucat strălucit pe Hitler, cum a trăit, cu geniu, atîtea alte roluri diferite și (mai ales) opuse acestuia. Hitler s-a „jucat” însă doar pe sine.

Contemplarea persistentă a grotescului și zădărniceii PUTERII sfîrșește în îngrețoșată milă sau într-un orgolios sentiment de salubă superioritate?

În ultimul an de supraviețuire *acolo*, l-am văzut de aproape.

Nu la televizor, primit cu tumbă și scamatorii de colegii „prezidențiali”, din străinătate, nici în vreun turneu intern, cu ocazia acelor „vizite de lucru”, în care întîi distribuia urlete și zvîrcoliri, apoi, sfaturi profesionale dresaților din uzine, grajduri, universități, crematorii sau grădinițe de papagali. Cuvîntări interminabile, reluate a mia oară, în fața arenei înspăimîntate, înlănțuite. Nu, de data asta l-am văzut în imediata apropiere, la un pas. Abia mă întorsesem de la Secția de miliție unde trecusem examenul anual, ca deținător al unei mașini de scris. Examenul de reînnoire a permisului pentru mașina de scris. Pentru a posedea o mașină de scris trebuia, după părerea Clovnului Național, o

autorizație. Pentru a obține AUTORIZAȚIA trebuia completată o fișă specială și trecută, anual, o probă : solicitantul se prezenta, cu mașina infernală, la secția de miliție de care aparține, unde se reverifica fișa completată inițial și se repeta proba de dactilografiere, nu cumva să se fi modificat vreo literă, să se fi uzat virgula și semnul de exclamare sau, ferească Dumnezeu, obiectul să fi contractat vreo boală molipsitoare care ar fi putut transmite periculoase incubații colective. Virușii sînt în ziua de azi, o știe toată lumea, vicleni și nesupuși și ascunși, foarte ascunși, adesea invizibili, și agresivi, teribil de agresivi, dacă au pornit nu-i mai poți opri.

La secția de miliție, așteptasem vreo oră să-mi vină rîndul la examen, apoi lucrurile au mers ușor. La camera 23, cum scria pe înștiințare, multă lume. Impresionați erau mai ales bătrînii, cărînd după ei grele mașini de scris, de tip vechi ; cei trei tineri funcționari în civil (probabil, de la Securitate), politicoși și plictisiți, nu păreau prea convinși de valoarea noului număr de circ și încercau să rezolve repede formalitățile. Am răspuns, mai întîi, la întrebări : dacă posed autoturism și ce marcă, dacă apartamentul în care locuiesc este proprietate personală sau de stat, cine locuiește în apartament în afară de subsemnatul, unde lucrează soția, cine folosește mașina de scris, dacă am rude în străinătate și dacă le-am vizitat, ce rude am în țară și

dacă printre ele sînt membri ai Comitetului Central al Partidului sau funcționari ai Ministerului de Interne. Declarația trebuia completată de mîină și semnată, știam deja regula. Nici întrebările nu mă mai șocau, cum se întîmplase prima dată, cînd absurdul lor, fără nici o relație cu scopul „examenului”, accentua atmosfera de intimidare. Le completasem repede, fără să le mai dau importanță. Am dactilografiat apoi, de două ori, așa cum se cerea (fără greșeli!, indica Decretul Prezidențial) pagina de text, apoi tot de două ori claviatura mașinii. Gata, gata, mi s-a dat, din nou, AUTORIZAȚIA!... Cu jucăria fermecată sub braț m-am grăbit, mulțumit, spre casă.

Cînd eram deja în lift, s-a auzit, stridentă, Sirena Miliției. Ajuns, grăbit, în locuință, am alergat la balcon. Sirena urla, în continuare. EVENIMENTUL.

Suita nu era numeroasă. Automobilul Lui. Apoi, automobilul cîinelui preferat, nelipsitul cîine negru, uriaș.

Apoi, automobilul primarului Capitalei. Apoi, Salvarea, apoi trei mașini cu polițiști. La urmă, încă trei limuzine cu personal „tehnic”. Comparativ cu obișnuitele „vizite de lucru” suita era, de data asta, modestă. Se putea presupune că era o incursiune neașteptată, una dintre acele inițiative fulger care îl electrocutau uneori pe Bufon și îngrozeau trupa. Da, o vizită surpriză, altminteri

trotuarele ar fi fost pline de femei, copii și soldați, funcționari și pensionari aduși pentru a ovaționa farsa.

Clovnul Național venise să inspecteze lucrările la PALATUL ALB. Ordonase dărîmarea unora dintre cele mai frumoase cartiere ale orașului. PALATUL și BULEVARDUL CIRCULUI fisurau metropola în două, apoi în nouă, și în oricîte resturi mai rămîneau. PALATUL MARELUI CIRC PREZIDENTIAL avea să domine circul cotidian. Convoiul se oprise lîngă micuțul pod sub care se scurgea apa puturoasă a canalizării orașului. Președintele cerea să i se arate PERSPECTIVA VIITORULUI. Subalterni cu hărți, planșe, mape alergau isterizați, încercînd să sesizeze la timp direcția următorilor pași, să descifreze, la timp, gesticulația Lui codificată. Domni eleganți și prestigioși, arhitecți, ingineri, sculptori, decoratori topăiau frenetic, dezordonat. Învălmășeală, bîlbîieli, plecăciuni, pași zăpăciți, fețe congestionate.

În balcoanele clădirilor din jur apăruse lume: salariați la instituțiile din jur, gospodine, copii. Nu era galeria de rutină pe care poliția o instruia în prealabil și o plasa în puncte anume alese ale traseului triumfal al circarului. Pentru o clipă, așteptarea mulțimii promitea orice. Huiduieli, ploaie de roșii și ouă clocite? Tăcere. Așteptare. Surpriza n-avea să fie mică, totuși. Treptat, unii începuseră să... aplaude. Nu să urle, să protesteze, să plîngă,

să înjure. Nu, aplaudau! Aplauze răzlețe, e drept, ticuri somnolente, arierate, ritualul intrate în sânge la primele spectacole regizate de severele directoare de grădiniță. Aplauze convenționale, spontane, nu sub presiunea poliției, ca de obicei, doar de teama colegului sau a vecinului, poate, dacă nu din idiotie pură, idioția admirației instinctive și pure.

L-am privit, l-am putut vedea la mică distanță. Casa de Mode a Circului alesese, din cele trei sute șaizeci și cinci de costume ale anului, travestiul potrivit. Salopetă muncitorească, din mătase groasă, de culoarea nisipului. O șapcă șifonată și bleagă, trasă mult peste fruntea îngustă, pînă la sprîncene. Se mișca potolit. Nu țipa. Părea calm, receptiv. Un mic magazioner. Nota într-un carnet ceea ce i se spunea. Toți cei din jur notau, în carnete, ceea ce auzeau. Magazionerul părea foarte atent la tot ce spun acești domni instruiți, eleganți, paralizați de spaimă. Îi asculta în tăcere, așa cerea sceneta din acea zi. Între toți agitații din jur, părea singurul... normal. Singurul care își putea permite masca normalității.

Isteria somităților slugarnice din „figurație” și calmul ușor obosit al saltimbancului ritmau un contrast înduioșător, înspăimîntător.

Doar cîteva clipe de buimăceală sînt permise observatorului. Își aduce repede aminte că Măscăriciul i-a distrus viața, a otrăvit zilele și gîndurile

celor din jur. Bietul vagabond bătut de vânturi, devenit micul șarlatan al terorii!

Masca albă: un craniu alb, de mort.

Umiliția de a fi trăit atîția ani sub teroarea unei caricaturi? Tristețe pentru specia umană însăși?

Spectatorul se simte, pentru o clipă, superior și inaccesibil, departe de sălbatica mascaradă. Înno-
bilat, parcă, instantaneu, prin salubra incompatibilitate. Un aristocrat, tocmai el, izgonitul, „l'homme des Muses”? Știe deja că va trebui să-și mute cortul cît mai departe de sîngeroasa arenă grotescă. („Il ne peut pas dire: «J'attends que le tyran soit renversé!», car cela peut durer dix ans, et entre-temps son pouvoir créateur se sera évanoui”).

O clipă, atît durează ultima confruntare.

Scutură oboseala, din umeri și din cap și din tot corpul. Parcă pentru a îndepărta otrava care s-a cuibărit peste tot.

Timpul ireversibil. Timpul care nu va mai restitui nici casa, nici cărțile, nici proiectele părăsite, nici prietenii spulberați.

Să fie Răul întruchipat doar prin mesageri atît de meschini și ridicoli? Grandioasa emblemă a Infernului să tuteleze, oare, asemenea caraghioase, chiar dacă teribile, pantomime bîlbîite?

Nici măcar blestem nu merită. Nimic și Nimeni și Nicăieri sînt numele acestei nenorociri. Atît de concretă și cumplită, cum a fost să fie.

Caricatura rînjește tiranic pe toate zidurile țării care ar fi putut totuși să însemne, cîndva, speranță. Speranța vieții, adică, bună-rea, cum ar fi fost să fie. Vîrstele începutului, ora declinului, rebele visări și amare căderi? Bună-rea? Liberă n-a fost, în nici un caz, infernală a devenit cînd scheletul ciumei s-a proiectat, dominator, pe un cer incendiat, în grotescul carnaval care exalta Viitorul și celebra Moartea. Tiranul era Clovnul mic și alb al negrului carnaval. Un șoarece mic și alb, messengerul ciumei, capul de mort al Neantului.

Așteptare, continua pregătire pentru ceva obscur și mereu amînat a fost viața *acolo*. Viața de pînă mai ieri a lui August Prostul. O viață suspendată în incertitudine. Rămasă, acum, tot mai departe, în urmă, însoțindu-l, rană nevindecabilă, în pașii care ar mai fi să fie. „Drumul în această viață este ca tăișul unei lame; de o parte infernul, de cealaltă infernul. Între ele – calea vieții”, ne învață Rabi Moshe Loeb.

Ce ar mai putea aștepta, la bătrînețe, pribeagul, acrobatul zădărniceii? Absurdul altor mascarade? Tumbele străinului, naufragiat între străini? Codul unei pedagogii a renașterii? Dar marile cuvinte – libertate, conștiință, demnitate, curaj, sacrificiu –, acele cuvinte dragi copiilor și bătrînilor pe care i-a alintat Poezia?

Ele împodobesc, e drept, unele pietre funerare.

Singurătatea Poetului. „Ce este singurătatea Poetului?”, întreba chestionarul cu care se juca, în aforisme și calambururi, un grup de scriitori, în primii ani după război.

„Un număr de circ neanunțat”, așa răspunsese, acum peste patruzeci de ani, înainte de a pleca în exilul său apusean, tânărul Paul Celan.

Bard College
vara 1989

Note

1. Frederic Morton, „Chaplin, Hitler: Outsiders as Actors”, în *New York Times*, 24 aprilie 1989.
2. *Ibidem*.
3. Federico Fellini, *I Clowns*, Capelli editore, Bologna, 1970.
4. Ornella Volta, *Breve dizionario enciclopedico dei clowns*, în F. Fellini, *op. cit.*
5. Aveam să constat, în 1991, că rumoarea despre aceste cinegetice înscenări prezidențiale era destul de răspîndită în ultima perioadă a regimului Ceaușescu. Descrierea lor, în presă, n-a început însă, după câte știu, decît după 1989. A se vedea, în acest sens, cartea lui John Sweeney, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceaușescu*, Hutchinson, 1991, Londra, și articolul lui Istvan Varhegyi din *Die Zeit*, mai 1990.

6. Expresia „societatea socialistă multilateral dezvoltată” era un frecvent tic verbal în cuvântările lui Nicolae Ceaușescu.
7. Volumul *Anii de ucenicie ai lui August Prostu* a apărut în 1979, la Editura Cartea Românească din București (Editura Uniunii Scriitorilor din România).

Referatul cenzorului

(cu note explicative
ale autorului cenzurat)

„Libertatea e un lucru mai complicat și mai delicat decât puterea”¹, afirma Thomas Mann.

Mai delicat, cu siguranță. Dar este oare Puterea, cu patologicele ei implicații, doar un mecanism simplu și direct? Prăbușirea rapidă a puterii comuniste în estul Europei în 1989 să fie un argument decisiv asupra naturii simpliste și precare a unui colos de lut, ușor de ruinat?

Ar însemna să uităm prea repede întortocheatele culoare subterane ale sistemului totalitar (ca să nu mai amintim că Puterea își are, și în universul complicat și delicat al libertății, zonele tenebroase).

Tunelurile speciale ale Securității – pe care luptele de la București le-au dezvăluit lumii întregi – au „vizualizat” spectaculos structura unui sistem de teroare, duplicitate și corupție prin care tirania și-a ramificat, de fapt, în cele mai largi straturi ale populației, un incomparabil mai complicat și sinistru

aparat de intimidare decît cel personificat de bandele de fanatici gata să lupte pînă la capăt și cu orice mijloace pentru a-și apăra pielea. Într-o țară cu aproape patru milioane de membri (oportuniști) ai Partidul Puterii și cu o uriașă rețea de informatori, ar fi greu de crezut că lupta s-a dus, la finele lui 1989 – cum afirmau ziarele – doar între Securitate, pe de o parte, și Armată și Popor, pe de altă parte (numărul securiștilor, în armată și popor, nu era neglijabil, să nu uităm...). Armele Puterii nu au fost doar cele care s-au putut vedea și auzi, în teribila confruntare pentru libertate, ci mai numeroase, mai subtile și chiar mai cumplite, dacă ne gîndim că efectul armelor mai puțin vizibile este și de mai lungă durată, adînc impregnat în mentalitatea socială. Procesul lung și complicat de degradare impus de Putere este mai greu de vindecat decît dificultățile materiale, economice și administrative, nu puține, pe care trebuie să le depășească foștii captivi în drumul dificil spre democrație și libertate.

Cenzura – poliția secretă a Cuvîntului – a fost, timp de peste patruzeci de ani, una dintre armele redutabile ale Puterii. Cenzorul comunist este frecvent perceput în Occident ca un simplu birocrat incult și fanatic. Așa a și fost, adesea. Socialismul „multilateral dezvoltat”² a rafinat, totuși, Instituția Puterii, utilizînd în ultimele decenii funcționari

inteligenți, cinici, cultivați. Metodele *Instituției* au evoluat și ele, devenind mai „complicate”, mai „delicate”... Mai perfide, adică.

La sfârșitul anilor '70, în România cenzura a fost „desființată”. Una dintre ideile „geniale” ale Geniului Carpaților. Ambiguitatea care adusese atâtea „succese” politicii externe românești urma să fie „multilateral dezvoltată” și pe plan intern, pentru a deruta obiecțiile (timide) ale presei străine despre modelul stalinist represiv din România.

Ambiguitatea în politica externă (utilizarea anti-sovietismului ca probă a „independenței” și, în același timp, ca șansă de consolidare a statului național-socialist bizantin, gata să învețe lecția tiraniei de oriunde, indiferent de geografie, istorie, ideologie; relațiile amicale cu Israelul și relațiile strânse cu teroriștii arabi; „libera emigrare” ca împlinire a vechiului vis naționalist de „purificare” a neamului și, concomitent, ca sursă de valută străină plătită de Israel și Germania Federală pentru emigrarea evreilor și nemților români sau ca stimulent al simpatiei Congresului american) favorizase, într-adevăr, o stupefiantă simpatie a Occidentului față de dictatura românească (gesturile de curtoazie ale lui de Gaulle, elogiile președinților Ford și Nixon pentru „libertatea” din România, ritualurile de ospitalitate oferite tiranului balcanic la curtea Angliei și a Suediei, frecventele vizite de „încurajare”

ale înalților demnitari vest-germani etc. etc.). Toate acestea contribuiseră – indiferent dacă fusese vorba de naivitate sau cinism – la intimidarea rarelor încercări de opoziție internă.

Venise momentul ca firava opinie publică românească, ușor de manipulat și fără sprijin extern, să fie, în sfârșit, definitiv umilită, batjocorită, asfixiată prin noua strategie a noului monarh stalinisto-nazist de la Dunăre. Sinteza original românească a stalinismului cu nazismul (prin adăugarea unor bizantine ingrediente la modă) trebuie să creeze o nouă „democrație”... democrația „originală” a socialismului românesc.

A fost declanșată o serie de acțiuni contrarii și simultane: pe de o parte, întărirea aparatului de supraveghere și represiune, pe de altă parte, instituirea unor forme aparent mai „democratice” de guvernare, avînd drept scop devierea nemulțumirii generale dinspre Partid și Securitate înspre administrațiile locale (strict dirijate de sus), spre colegii de muncă, vecinii de bloc, șoferii autobuzelor supra-aglomerate, vânzătorii din magazinele goale etc. etc. Un mod de a „înlocui” cauza prin efect. Pe termen scurt, rezultatele păreau acceptabile Puterii³.

Termenul de „înlocuitor” devenise, de altfel, de largă răspîndire. Nu doar pentru tactica perfidă a guvernării, ci și în alimentație, vestimentație: produsele autentice fuseseră, treptat, înlocuite prin

simulacrul lor, nu doar de o incomparabil mai proastă calitate, ci, adesea, un fals, pur și simplu. Și în cultură, desigur, ba chiar și în așa-zisa „dezbatere” publică prin apariția unor foarte „vehemenți” critici aparținând etajelor superioare ale oficialității literare, cărora li se permitea ceea ce alții nici n-ar fi putut visa să îndrăznească. Ei atacau, compromiteau și marginalizau artiștii și intelectualii onești; „dezbătând”, în limba de lemn „dialectică”, unele deficiențe sociale, ei ofereau Puterii calculate diversiuni, pauze de respirație, folosite, apoi, din nou, în spiritul mascaradei: „critica” (primitivă, de altfel, semănând perfect cu obiectul-subiect criticat), finaliza invariabil prin reafirmarea fidelității față de sacrosancta înțelepciune a Dogmei și a adeziunii totale față de Șef și Ideologia și Statul Său.

Salariații începuseră a plăti, printre numeroasele taxe „speciale” (pentru tot felul de servicii care intrau, de fapt, în obligațiile administrației) și o cotă lunară din salariu, pentru a deveni „co-proprietari” a tot felul de întreprinderi falimentare. Oamenii muncii sînt producătorii, beneficiarii și proprietarii tuturor bunurilor, proclama, cu infailibilul său bun-simț, Conducătorul.

„Noua democrație” producea noi strategii de înlocuire. Periodic, uriașe Congrese ale oamenilor muncii (din industrie, agricultură, învățămînt și cultură) aclamau prețioasele indicații ale neprețuitului

Secretar General pentru viitoarea etapă de dezvoltare dezastruoasă a țării, în drumul ei astral și infinit spre comunism. Era evidentă intenția de a lărgi sfera de complicitate și a forța o generală culpabilizare. Toate acțiunile oficiale aveau dublu caracter, când nu erau multilateral stratificate: regizarea unui cinic spectacol al aparențelor grotești de „democrație populară” și rafinarea sadică a mijloacelor de derutare și strivire a cetățeanului.

Pentru a depune la Miliție o cerere de plecare în străinătate devenise necesară, în prealabil, „aprobarea” oamenilor muncii, adică *Recomandarea* din partea unui comitet de salariați (care primea de la ofițerul de securitate, instalat oficial în fiecare instituție, răspunsul ce urma a fi dat aventurierului, din partea colegilor săi de muncă).

În presă, strania retorică încerca să combine vechi sloganuri staliniste cu un limbaj mai elastic (vandabil în Occident), dar mai ales cu vechile obsesii naționaliste ale extremei drepte românești, prin care noul regim național-socialist încerca să-și cucerească o nouă legitimitate.

Apăruse deja și mai tânăra generație de activiști, cu studii universitare, doctorate și stagii în străinătate, a cărei cinică duplicitate începea să-și arate eficiența.

Partidul izbutea, treptat, să „înlocuiască” intelectualitatea autentică (tot mai izolată, săracă,

terrorizată) prin acest simulacru de „elită” grotescă și privilegiată, căreia îi îngăduia o dubioasă, bine remunerată și manipulată „contestație”. Apăreau în mari tiraje tot felul de romane sau poeme care „demascau” abuzuri dintr-o perioadă mai veche sau nouă, semnate de autori oficiali, bine plătiți pentru această duplicitară, *etatizată* „contestație”, a cărei șansă de recuperare în sistem intra în chiar premisele „dezbaterii dialectice” (truc de rutină, ca într-un proces penal în care avocatul apărării elaborează argumentele acuzării în complicitate cu aceasta, pentru ca apoi, printr-o simplă rotire de vorbe, să inverseze sensul și să folosească argumentele aparent adverse în favoarea sa). Publicul era ahtiat de orice surogat („înlocuitor”) de pâine, carne, carte, haină, distracție, informație, oricât de falsificate ar fi fost. Altele, oricum, nu erau accesibile, și nici acestea, falsificate, nu erau îngăduite decât rareori de capriciile Familiei Domnitoare și ale slugilor ei.

La finele anilor '70 apăruse și Decretul Prezidențial pentru desființarea Direcției Presei (Cenzura), una dintre puținele instituții eficiente ale sistemului. După trei decenii de totalitarism, autocenzura și supravegherea reciprocă urmau să înlocuiască cenzorii profesionalizați.

Funcția urma să fie preluată, firește, de... oamenii muncii. Ca și pînă atunci, nici un text, nici

măcar un anunț mortuar sau unul comercial nu puteau, bineînțeles, să fie tipărite fără acordul celor desemnați să-i reprezinte pe oamenii muncii. Ziarele, editurile, revistele, tipografiile urmau să rezolve cenzura prin „specializate” consilii interne. Auto-cenzura, inhibiția, exersate timp de decenii, au funcționat totuși sub așteptările birocrăției de partid. Setea de adevăr, complicitatea „bizantină” (nu doar în rău, ci, uneori, și în bine) atât de diversificată, înmulțiseră, treptat, textele iritante pentru autorități.

Măsurile n-au întârziat. Cenzura a fost „întărită” prin filtre intermediare. Peste ele veghea Consiliul Culturii și Educației Socialiste (CCES) cu nou înființatul său Serviciu de Lectură (SL). Operațiile de cenzurare s-au dublat, triplat, multidiversificat, „purificarea” textelor cucerea noi și absurde motivații. Scepticii susțineau, de altfel, că adevăratul scop al „desființării” cenzurii fusese, de fapt, dorința Puterii de a crea o tot mai crescută nemulțumire haotică, în așa fel încât cei, tot mai mulți, vizați de noul sistem „democratic” să ceară, prin reclamații și petiții, adică în mod „democratic”, reînființarea bătrânei Instituții Centrale, cu obiectiv și metodologie clare. Tensiunea crescută în viața socială cotidiană, datorită catastrofeicei situații economice, se reflecta, inevitabil, în texte din ce în ce mai exasperate.

Sumar, aceasta era situația din România în anii în care scriam romanul *Plicul negru*. Pe peretele din fața mesei de lucru era lipită o coală de hîrtie pe care se putea citi: „Romanul... cu spiritul lui analitic, cu atitudinea lui conștientă, cu criticismul său congenital, e silit să fugă de condițiile sociale și statale în care poezia mai poate înflori retrasă pe la margini, nestingherită, într-o dulce uitare de ale lumii”⁴. Cuvintele lui Thomas Mann fuseseră scrise într-o perioadă de frenezie nazistă, cînd politicienii Führerului insinuau că doar prozatorii, nu poeții germani (purtătorii „înaltului spirit german”) aleseră emigrația.

Scriam luptînd cu imposibilul din jur și din mine însumi. Decis, în fiecare zi, să renunț.

„Conștiința mea etic-critică se află într-o continuă stare de iritare, și mi-e din ce în ce mai cu neputință să-mi văd de jocul, poate, sublim, al muncii la romanul meu, atîta vreme cît n-am dat «socoteală», descărcîndu-mi inima prin scris de tot ce o apasă, de toată povara de griji, de clarviziune, de trăire chinuitoare, precum și de ură și dispreț”⁵, scria Thomas Mann în anii negri ai ororii. „Jocul” meu, exersat chiar în locul și calendarul ororii, era inseparabil de această chinuitoare nevoie de a descărca povara otrăvitoare, insuportabilă și totuși, oricît ar părea de bizar, stimulatoare, prin rezistența pe care o mobiliza.

Scriam, totuși! O unică obsesie focaliza frământările: cartea să nu fie „recuperabilă”! Cu nici un preț recuperabilă în sistem!

Nu întâmplător, am situat în centrul romanului Asociația Surdo-Muților, organizată după „principiile centralismului democratic” și ale spiritului de partid. O replică „socialistă” la subterana organizație a orbilor din romanul *Sobre héroes y tumbas* al lui Ernesto Sábato? Nu doar atât. Era o încercare de a cuprinde într-o metaforă (oricât de relativă ar fi orice metaforă) universul mistificării și mutilării, compresia infernală și obscură, comunicarea fragmentată, codificată, infirmă, frustrarea insuportabilă, tenebroasă. Și de a crea o altă realitate textuală, care să exprime realitatea imediată: spitalele și anchetatorii, cozile nesfârșite (la pâine, mânuși, săpun, benzină, hîrtie igienică), enormele mascarade demagogice, frigul, spaimile, glumele, nepăsarea și oboseala și teroarea și chiar chinul autorului de roman, el însuși. Omul și oamenii. Disperarea, iubirea, frica, vinovăția, neputința, visele și coșmarul.

În primăvara lui 1985 am montat, febril, din sutele de pagini chinuite, romanul *Plicul negru*. Era inclus în planul editorial al acelui an la Cartea Românească, merita să încerc, înainte de a fi prea târziu.

La finele lui noiembrie, editura încă nu primise vreun răspuns de la Consiliul Culturii și Educației

Socialiste (CCES) – Serviciul Lectură (SL). Răspunsul a venit în decembrie. Din stînjenirea redactorilor am înțeles că nu era un răspuns favorabil.

Raportul Cenzurii nu-mi era accesibil.

De peste trei decenii rapoartele erau considerate secret de stat. Acum, cînd Cenzura fusese „desființată”, rapoartele ei deveniseră un SECRET încă și mai secret... Raportul Cenzorului? Referatele noii Cenzuri nici nu erau semnate, după cum aflasem, ci aveau – în loc de semnătură – o cifră de identificare a lectorului (pentru „organele superioare”, desigur). Rapoartele se aflau depozitate cu grijă în Arhiva Adevărului. Informări (orale, presupun) se transmiteau totuși Directorului editurii sau altor funcționari de încredere, niciodată autorului, pus în imposibilitatea de a avea un dialog cu Instituția (inexistentă) și cu (invizibilul) Cenzor.

Am primit, în cele din urmă, șpaltul (primul tipar) al cărții, cu semne, făcute cu creionul, pe paginile și în porțiunile vinovate. Cam 80% din text. Am încercat să decodez nemulțumirile Cenzorului. Mult prea multe, nu părea să existe vreo șansă de a le pacifica. De la cuvinte precum: cozi, viol, denunțător, carne, frig, tiranie, cafea, sinucidere, sîni, Dumnezeu, antisemitism, curvă, întuneric, homosexual etc. etc., la fraze și capitole întregi. Nu vedeam cum s-ar putea lupta cu un atît de

scrupulos și ostil paznic. Am abandonat încercarea. Cartea a zăcut multă vreme, fără ca autorul sau editorul să întreprindă ceva.

Curînd, s-au accentuat efectele laterale a ceea ce se numește o „carte oprită”. Fragmente din roman deja acceptate spre publicare de reviste literare au fost scoase, în ultimul moment, din numărul sub tipar. Articole despre autor au fost, de asemeni, eliminate. Numele suspect începea să fie evitat în presă.

Am reluat lectura șpaltului. Am „corectat” cuvinte și fraze. Am înlocuit, ici-colo, cîte un pasaj. Inutil! Retrimis SUS, textul s-a întors, în aceeași stare, la editor și autor. Mi s-a dat de înțeles că Cenzorul considera „îmbunătățirile” ipocrite și minore.

Într-un astfel de impas, autorul are de luat o decizie dificilă. Să continue, încăpățînat, lupta pentru avansarea cărții sale, pas cu pas, spre tipar, cedînd cît mai puțin, dar acceptînd compromisuri cu SENTINELA? Sau să renunțe la publicare?

Renunțarea la publicare presupunea o speranță de alt tip: speranța unei schimbări politice sau speranța publicării cărții în străinătate sau amînarea soluției pentru... posteritate. Speranța unei relaxări politice era, în 1985-1986, legată doar de „soluția biologică”, adică moartea (îndelung așteptată și îndelung întîrziată) a Führer-ului. Trimiterea unui manuscris în străinătate, în condițiile supravegherii

absolute și interdicției contactului cu străinii? Publicarea în străinătate a unui roman amplu și codificat, venind dintr-o literatură cvasinecunoscută?

Posteritatea? Nu doar o ecuație nedeterminată, ci, paradoxal, tot o „proprietate de stat”... Nu poți fi deloc sigur că ai putea ascunde destul de bine manuscrisul unei cărți despre care Cenzura (deci Securitatea, cu care colaborează) știe deja prea multe. Nu este doar o glumă opinia multor intelectuali care consideră că, de fapt, „adevărata literatură” a unei perioade atât de întunecate se află în seifurile Securității. Sigur este că măcar pentru istoricii acestui timp al ororii (numit în presa oficială: „anii lumină”) va fi obligatoriu să consulte imensa BIBLIOTECĂ DE MANUSCRISE CONFISCATE, adică Biblioteca Secretă de Stat, adăpostită în dulapurile și seifurile și beciurile Consiliului Superior al Securității.

La începutul lui 1986, editura a întreprins primul pas către o eventuală soluție. Metoda era aceeași pe care o întrebuița și Puterea, împotriva propriilor supuși și împotriva propriilor instituții: „înlocuirea”. *Înlocuitorul*.

Editura Cartea Românească, a Uniunii Scriitorilor, era printre puținele care – în condiții de teroare absolută și în ciuda presiunii exercitate de Cenzură – încerca să publice cărți de calitate literară și incomode Puterii. Întregul colectiv – format din

scriitori reputați – persevera într-un fel de disperată și tot mai obosită rezistență.

Greu să uit dimineața de ianuarie 1986, când l-am însoțit pe Directorul Editurii la o florărie... A purtat în brațe ghiveciul cu flori pînă la poarta blocului unde locuia persoana de la care se decisesse, după multe ezitări, să solicite ajutor. Funcționara cu experiență și autoritate în domeniul cenzurii, care să poată juca rolul de lector (consilier) „extern”.

Un referent „civil”, dar specializat în domeniul obscur al Cenzurii. Un fost Cenzor, cum erau destui, care să aibă și priceperea și prestigiul pentru a semna un obișnuit „referat de lectură”, sugerînd modificările acceptabile Cenzurii, fără ca Cenzura (inexistentă) să fie oficial implicată. Referatul „înlocuitor”, semnat de o persoană „particulară”, putea fi arătat autorului. Deci, devenea o propunere concretă de ieșire din impas... Funcția unui astfel de profesionist arată bine duplicitatea sistemului. Raportul „înlocuitor” urma să ofere trucurile și retorica necesară, încît atît autorul, cît și cenzorul să accepte strategia complicității care să ducă la publicarea cărții.

În martie 1986 am primit o copie „de lucru” a strategicului referat „înlocuitor”. L-am citit într-o stare de extremă surescitare. Nu avusesem niciodată acces la vreun text al Cenzurii. Fraze și capitole

întregi fuseseră scoase sau amputate în diferite cărți ale mele sau în texte critice despre cărțile mele. Se întâmplase chiar ca la un volum gata tipărit, difuzarea să fie oprită și volumul „restructurat” în ultimul moment, prin scoaterea unora dintre povestiri. Dar abia acum stăteam, pentru prima dată, față în față cu un text de acest tip, fie și în formă de surogat.

Raportul „înlocuitor” sugera cam cum ar arăta „originalul” din Arhiva Adevărului. Forma „literară” nu mă mira și nu mă liniștea. Eram sigur că adevăratul Cenzor ar fi putut scrie un text și mai „subtil”...

— Mi se făcuse frică. Da, frică, pur și simplu! Frazele „decodau” similitudinile dintre nazism și actuala dictatură românească, sugerate în roman... În orice clipă s-ar putea deschide ușa, să fiu arestat chiar pe baza acestui text „înlocuitor”. Îmi puteam imagina acum seiful meu din Arhiva Adevărului! Și era, de fapt, un text menit să mă ajute! Duplicitatea, ca rețetă salvatoare. Duplicitatea autorului, duplicitatea lectorului. Duplicitatea editorului, duplicitatea Cenzorului și a Înlocuitorului? Duplicitatea — releu de comunicare. Autorul care scrie în regimul totalitar ar vrea ca artificiile, aluziile, codificările, ca și crudele imagini directe și brutale pe care le utilizează să ajungă la cititor. Lui îi și sînt adresate, într-un fel de implicită și tristă solidarizare.

El speră, însă, în același timp, ca mesajul să fie ignorat de Cenzor. Duplicitatea apasă greu asupra scriitorului captiv.

Zile și nopți de îndoială. Chinul de a găsi subterfugii care să urmeze și, în același timp, să submi-neze subtil cerințele Cenzorului.

*

*

*

Referatul Cenzorului

*Cadrul de desfășurare al întâmplărilor și situa-
țiilor prezentate de noul roman al scriitorului
Norman Manea este Bucureștiul zilelor noastre –
anul 1980, potrivit precizării exprese („trei ani
după cutremur”), dar detaliile de viață vizează
actualitatea imediată. Sîntem în primăvara care a
urmat unei ierni foarte grele și aspre, perioadă ce
a determinat ascuțirea la extrem a stărilor și senti-
mentelor oamenilor, o primăvară viguroasă și fre-
netică în atmosfera căreia dorința de viață și de
dragoste este resimțită cu maximă intensitate.
Oamenii sînt surprinși în relațiile obișnuite ale
existenței cotidiene, așteptînd la chioșcuri ziarele,
plimbîndu-se pe străzi și prin parcuri, grăbiți și
nervoși, în tramvaie și troleibuze, discutînd despre
nevoile și problemele lor de viață, despre diferitele
întîmplări și situații de la locurile de muncă.*

 Din noianul de secvențe, însoțite de numeroase comentarii, speculații de natură filosofică, istorică, morală, culturală se încheagă destinul câtorva personaje de prim plan, urmărite atît prin datele esențiale ale biografiei lor, cît și prin elementele noi intervenite în această primăvară care a grăbit procesul de delimitare și înțelegere a propriilor frământări. Mai frecvent apare Anatol Dominic Vancea Voinov, fost profesor, în prezent recepționar la un modest hotel de „Tranzit”, tolerat de colectivul în care lucrează și de superiori pentru cunoștințele lui de limbi străine. Inteligent, receptiv, cultivat, Dominic care în adolescență era un licean serios, timid, politicos a devenit pe parcursul vieții sale un cabotin, aiurit, indiferent la tot ce se întîmplă în jur, disprețuind și bătîndu-și joc de toți, folosind un limbaj violent și o costumație șocantă, ținînd discursuri erudite pentru a intimida pe colegii săi, oameni inculți, primitivi, interesați doar de afaceri meschine. În fondul său intim, Dominic, ajuns la cei 50 ani, este un om obosit, trist, singur. Un nemulțumit și dezabuzat care încearcă prin falsă nepăsare și caricatură să reziste, să refuze adaptarea la o viață de conformism și compromis. Destinul lui a fost determinat de niște întîmplări triste petrecute în familia lui în anul 1940: un proces abuziv care i s-a intentat, apoi dispariția tatălui său (crimă sau

sinucidere?) în urma primirii unei scrisori de amenințare redactată în limbajul propriu manifestelor legionare. A urmat risipirea (sora pleacă în Israel, fratele în Argentina, mama moare în sărăcie).

Cercetarea pe care o face Dominic acum, în această primăvară declanșatoare de noi energii, clarifică împrejurările dramei prin care a trecut familia: autorul scrisorii de amenințare din Plicul negru era un tânăr îndrăgostit de sora sa și care apoi s-a ascuns, timp de 40 de ani, într-un așezământ de surdo-muți. Trecutul nu poate fi însă pătruns în toate meandrele sale, la fel vinovățiile și motivările lor profunde. Esențialul ar fi avertismentul și înțelegerea faptului că mici întâmplări pot determina efecte mari asupra destinului oamenilor, în condițiile de violență, spaimă, teroare.

Un alt personaj central este Matei (Mauriciu) Gafton, pensionar, fost ziarist. Zelos în perioada dogmatismului, M. Gafton încearcă acum să-și răscumpere vina pentru „minciunile” scrise, făcând sesizări și petiții anonime prin care aduce la cunoștință autorităților nereguli, neajunsuri, inexactități, încercând astfel, ca „redactor voluntar”, aflat în „inima evenimentului”, „la curent cu tot ce gîndește și spune omul străzii”, să arate „adevărul” pentru a se face „dreptate”. În același timp, el

studiază la bibliotecă presa din perioada fascismului, a dictaturii antonesciene⁷, în intenția de a scrie un studiu în care să arate „dezgustul dinaintea și din timpul războiului, entuziasmele și exagerările care au urmat” (p. 31). Personajul reprezintă și o altă ipostază a trăirii în fals, de altfel el și-a schimbat și numele, preluând în perioada războiului numele soției sale care avea un frate legionar, urmărit de autoritățile comuniste după război. În felul acesta, el, „veșnicul persecutat refuză persecutarea altora” (p. 218, idem, pp. 52, 56). Opusul celor doi este Ianuli, tipul revoluționarului consecvent, idealist, un caracter integru, o biografie exemplară. Grec de origine, provenit dintr-o familie bogată, Ianuli a rupt cu ai săi, cu cariera universitară și a luptat cu arma în mână în munți⁸. După război ajunge în România și pe parcursul tuturor anilor care s-au scurs își păstrează nealterate convingerile tinereții, puritatea „credinței”. Fără legătură cu generația lui și neputându-se adapta noilor condiții, departe de țară și de familie și nedorind să se reîntoarcă, întrucât acolo totul se schimbase, Ianuli se simte tot mai mult un înstrăinat, un „marginal”. Acum bolnav și resemnat, înșelat de nevastă, părăsit de toți, încearcă acut psihologia claustratului. Mai apar în roman două personaje de primă importanță pentru înțelegerea semnificațiilor dezbaterii.

Unul este doctorul Marga, psihiatru, raționalist și spirit practic, confesor și sfătuitor pentru cei din jur, o prezență catalizatoare pentru încercarea lor de a-și clarifica propriile frământări și îndoieli.

Cealaltă prezență este Irina Radovici, prin intermediul căreia sînt abordate problemele iubirii. Capabilă și sensibilă, Irina, de meserie arhitect, a avut parte și de o biografie care a împins-o la periferia vieții. Facultatea întreruptă de mai multe ori, fără drept de a-și da examenul de diplomă, două căsătorii ratate, ea lucrează acum la ziarul Asociației Surdo-mușilor și încearcă să-și adune forțele pentru a se elibera de o iubire fără perspectivă, care o tiraniza. Căutarea echilibrului la care pare că ajunge în final înseamnă o fugă neîntreruptă de ea însăși și de cei din jur, o împotrivire exasperată care-i consumă energia, o însingurare neliniștită și apăsătoare, o austeritate stăpînită de îndoieli și neliniști.

Toate aceste personaje reprezintă, de fapt, fișe într-un proiectat roman al unui ciudat scriitor, Mynheer, care se află într-un moment de impas. Dorește elanul și munca, dar rămîne un însingurat abulic, este obsedat de a scrie adevărul despre viață și oameni, de a nu accepta compromisul, dar e stăpînit în același timp de neputință, îndoială, lipsă de curaj.

El se zbate în căutarea inspirației pentru scris, dar este izolat și apatic; obsedat a revela adevărul

fără compromisuri despre viață și oameni, copleșit, însă, de disperare, incertitudine și frică. Personajele cărții sînt „înlocuitori” ai lui Mynbeer, ai diferitelor atitudini, stări de spirit, moduri de existență întîlnite de scriitor în viața reală. Un spațiu mare este consacrat în roman peregrinărilor lui Mynbeer pe străzile Bucureștiului, discuțiilor purtate cu diferiți oameni, îndeosebi cu Toma (un personaj ambiguu, administrator și investigator), meditațiilor sale pe diferite teme sociale, morale, culturale, artistice. Aceste inserții au în vedere explicarea multora dintre ideile, tezele care stau la baza dezbaterii propuse de roman: necesitatea unei opțiuni ferme (a alege între „Da” și „Nu”), trăirea sinceră, autentică și condamnarea neautenticității în viața socială, în dragoste, în artă, raportul dintre adevăr și frumusețe, între contemplare și raționalism, între ideal și acțiune ș.a.

În vederea publicării este necesară revederea structurală a cărții, pentru a clarifica semnificațiile ideologice ale unor teze, probleme abordate și a permite evoluția deplină a personajelor principale, a capacității lor de integrare în viața socială, a climatului și a determinărilor exterioare ale existenței lor.

Cîteva recomandări:

1. Ideea pericolului reînvierii forțelor răului din perioada fascismului, în noile condiții de viață

contemporane este prezentă pe tot parcursul romanului.

Tocmai de aceea ea trebuie tratată cu toată claritatea. În actuala formă a romanului se poate înțelege că acest avertisment vizează situația din țara noastră. Matei Gafton lucrează la studiul său asupra perioadei legionare și a dictaturii antonesciene pentru a ține trează memoria oamenilor „care uită ușor”. El este neliniștit și scandalizat de recidivele amenințătoare ale trecutului, de tendințele de „amnistiere sau numai de estompare a răului”, de tentația de „lansare sau relansare a răului”, el sesizează „erorile”, „ideile retrograde” ale celor care „ascund” sau „deformează” adevărul cu privire la perioada fascistă. Se comentează insistent în roman știrea din presă privind devastarea apartamentului unei femei singure sub pretextul că ținea animale în casă⁹. Se subliniază gravitatea acestui act de violență, petrecut în timpul zilei, sub privirile impasibile ale organelor de miliție (pp. 10, 15, 32, 33, 34, 38, 39, 41, 59, 60, 111, 219, 331). Spre sfârșitul cărții aflăm că familia victimei – Doamna Venera – fusese în întregime arsă în crematoriile hitleriste. Reconstituind climatul anilor dinaintea și din timpul războiului, Matei Gafton extrage din presa vremii numai titlurile care enunță instituirea și organizarea mecanismului opresiunii din perioada dictaturii antonesciene, urmărind evidențierea ideii că

ar fi existat un climat general propice instaurării fascismului¹⁰ (pp. 13, 14, 30-31, 39, 47). Se reia de mai multe ori scena când Dominic imaginează întâlnirea cu fantomele trecutului, oameni asasinati sau dispăruți printre care se află și tatăl său. Este o abordare unilaterală, întrucât în țara noastră a existat o puternică mișcare antifascistă¹¹, o intelectualitate democratică și s-au luat unele măsuri chiar pe linie de stat¹² pentru a salva viețile oamenilor, în timpul deportărilor în lagărele hitleriste. Schimbul de opinii din finalul cărții dintre dr. Marga și Ianuli pe problemele de psihologie a claustrării, a diferențierii pe care oamenii simpli o fac în raport cu cei de altă naționalitate când se pun în discuție greutăți, lipsuri (pp. 428, 433, 444-456) îngustează semnificațiile cărții. Față de problematica de ansamblu, o pledoarie pentru implicarea, integrarea în viața socială stabilă, autentică și deschiderea unei perspective pozitive de evoluție a personajelor în acest sens, ar îmbogăți și nuanța fondul de idei al cărții, mesajul ideologic.

2. Romanul configurează o viziune unilaterală, preponderent negativă asupra realităților vieții înconjurătoare, a climatului social și moral în mijlocul căruia evoluează destinul personajelor. La aceasta contribuie mai multe situații:

a – Alături de personajele centrale, în majoritate niște însingurați, inadaptabili, apar – pe

plan secundar – niște tipuri semnificative secundare sau categorii sau situații sociale: tehnocratul oportunista și cinic, lipsit de principii morale și de conștiință, care deține și o funcție în ierarhia socială (pp. 95-98); opusul acestuia este inginerul strălucit, șef de promoție, care a refuzat posturile centrale, rămânând un simplu inginer anonim la o mică întreprindere din provincie, pentru a evita „concesiile”. Apar, de asemenea, cei doi adolescenți, fii de bani gata, amoralia și respingători – băiatul alcoolic, internat la psihiatrie, care folosește un limbaj de o vulgaritate extremă (pp. 83-88) și fata acostată în metrou de un bețiv și care acceptă avansurile acestuia (pp. 108-109).

b – Profilul moral, relațiile umane, atmosfera din cadrul colectivelor de muncă – în măsura în care apar în roman – sînt, de asemenea, viciate profund. Personalul de la hotel „Tranzit” este alcătuit numai din oameni incuți, primitivi, chiulan-gii, bîrfitori, colportori de zvonuri, turnători și șperțari („gîndăcei salariați”) care își acoperă afacerile aranjînd camere pentru întîlnirile amoroase ocazionale ale șefilor de tot felul (pp. 70-78, 231-252). De cîte ori se vorbește de doctori, surori, spitale se insinuează afacerismul, șperțul, imoralitatea („pot-logării care au intrat de la o vreme în statutul acestei îndeletniciri cîndva nobile”). Ex.: pp. 317, 327, 361, 373.

Discuția dintre două funcționare, auzită de Irina în parc, relevă mecanismul de aranjare a unei adunări de alegeri de partid într-o întreprindere, o imoralitate generală (pp. 92-94).

c – Urmărind peregrinările cotidiene ale personajelor și folosind totodată numeroase secvențe, capitole independente, romanul prezintă imaginea Bucureștiului zilelor noastre mai ales prin aspecte negative, deprimante, grotești: străzi murdare și rău mirositoare, oameni obosiți și agresivi, primitivism, aglomerație în tramvaie și troleibuze, cozi la magazine alimentare, noroi, întuneric ș.a.

Construcția romanului ar permite o revedere a elementelor care alcătuiesc fundalul social, uman, contextul ce influențează și determină unele stări de spirit ale personajelor. Imaginea Bucureștiului în zilele frumoase ale primăverii ar putea oferi numeroase secvențe, personaje de fundal luminoase, stenice. În lipsa acestora, romanul rămâne deficitar prin unilateralitate și schematism. O îmbunătățire a textului prin renunțarea la unele capitole, comentarii, afirmații excesive sub raportul caricaturii, ironiei, grotescului și completarea cu unele inserții pozitive, afirmative ar contribui la o echilibrare și nuanțare a viziunii de ansamblu a cărții.

I) Clarificări necesare privind semnificația personajelor și mesajul cărții:

– Dominic : să înțeleagă în final că trăirea în fals și indiferență nu e o soluție, ar trebui să se

contureze măcar o vagă posibilitate de integrare în viață (el e, totuși, personajul central).

- Ianuli: personajul e f. important (deși apare puțin) pentru semnificația ideologică a debaterii (problema străinilor, psihologia claustrării, totodată destinul revoluționarilor de profesie, a [sic!] ideologilor combatanți). Să fie clară ideea că situația lui de revoluționar rămas la marginea vieții s-a datorat faptului că el nu a înțeles noile probleme și cerințe ale perioadei noastre socialiste. Aceasta trebuie să fie f. explicit clarificat. Să se revadă discuțiile din final și relatările de pe parcursul romanului privind situația lui Ianuli, întrucât în forma actuală s-ar putea înțelege că destinul lui ar semnifica eșecul în noua etapă de construcție a socialismului și totodată existența unei opoziții ireductibile dintre idealul revoluționar și realitate (de văzut în special p. 424).
- Mynheer: să aibă în mai mare măsură un rol de „raisonneur” care să ajute la clarificarea semnificațiilor debaterii teoretice, a speculațiilor filosofico-sociologico-morale, să pledeze pentru importanța întoarcerii la cursul firesc al vieții, la o înrădăcinare stabilă, pentru adoptarea în viață a unei conduite constructive. Să fie mai clară teza cu „înlocuitorii”, folosită în nenumărate ocazii, nu numai în cele care privesc

raportul dintre personaje și scriitor, personajele și modelele lor din viață. Sînt formulări în care se extinde noțiunea pentru întreaga viață socială, pentru trăirea în fals. Ex.: „un înlocuitor într-o lume de înlocuitori... Fiecare a găsit în el premisa unei înlocuiri, să fie altul, să scape” (p. 181). „Cam toți devenim altceva. Dacă nu inversul a ceea ce sîntem de fapt.” (p. 184) „La ce înlocuitori se mai înghesuie înlocuitorii?” (p. 322) „Înlocuitori de funcții și adevăr” (pp. 305, 306, 310 ș.a.).

II. Ideea de reînviere a „forțelor răului”, în noile condiții de recidivă a unor fenomene proprii fascismului, șovinismului național etc. „Avertismentul.”

- Problema să nu vizeze țara noastră. Dacă este păstrată, să vizeze lumea contemporană (în presă, la TV, se dau frecvent secvențe din manifestările de violență, din Occident, de neonazism etc., ca și marșuri ale păcii, inclusiv la noi, care ar putea fi văzute și comentate de personajele cărții).
- Să nu implice în această problemă literatura, cartea, ca mijloace de reînviere a naționalismului și fascismului. (Ex.: valorificarea Eminescu, Alecsandri¹³, Rabinul Moses R. ? Aici e sămînță de mare scandal¹⁴.)
- Cercetarea pe care o face Gafton în presa vremii (anul 1940, mai ales) să nu se limiteze numai

- la titluri care se referă la România, să se dea și titluri care marchează acțiuni ale mișcării antifasciste, proteste ale intelectualității democrate. Carol și chiar Antonescu să nu fie puși pe același plan cu Hitler¹⁵.
- Atenție, să nu se înțeleagă că la noi au fost crime, deportări, un adevărat Holocaust (de revăzut și imaginea cu șirurile de morți pe care o evocă de mai multe ori Dominic). Să nu se uite că România a fost singura țară care a refuzat să deporteze evreii în lagărele de exterminare naziste¹⁶.
 - Să se reducă secvențele și comentariile pe marginea aceluia fapt divers din presa noastră (a fost real?) privind devastarea și arderea apartamentului femeii, motivația cu animalele fiind considerată o diversiune. Să nu fie implicate organele de ordine – Miliția – care ar fi tolerat sau „acoperit” faptele (nu sîntem în Germania Federală!).
 - Să se revadă capitolul final al cărții. Necesari alt final. Nu pe tema psihologiei claustrării și a manifestărilor naționaliste. Nu aceasta este singura problemă a cărții. În forma de acum, finalul îngustează și deturneză înțelesurile romanului și audiența la cititori. (Cartea ar rămîne astfel doar pentru inițiați și de interes restrîns.) Teoria cu psihologia claustrării – așa cum e prezentată – s-ar reduce la următoarele:

- Străinii de neam rămân în orice împrejurare (normală sau specială) cu particularități distincte care „nu trebuiesc nici negate, nici folosite împotriva lor”, e vorba de o „diferență care trebuie acceptată”.
- Ceilalți (naționalitatea majoritară, dominantă) nu-i consideră egali pe străinii de neam. În situații deosebite („neliniște, criză, îngrijorare, neputință”), egoismul, răutatea, prostia „răbufnesc și își caută eșapament” prin atitudini și acțiuni exclusiviste (idem în situațiile de „abrutizare generalizată, instituționalizată”???). Chiar și în situațiile obișnuite, de fiecare zi, anumite fenomene ar arăta că normalitatea relațiilor e relativă: „poți participa cu drepturi egale la rău, dar nu și la împotrivirea la rău”, ar fi „o impertinență să încerci, tocmai tu, un străin, să-i înveți pe cei din jur ce e binele”; musafirul „nu are drept la o prea mare implicare”... (Ianuli e umilit la institutul unde lucrează, privit cu uimire, pentru că „tocmai el” a avut curajul să intervină în probleme de mai bună organizare a muncii). În general trebuiesc evitate teoretizările în problema națională. Aici avem documente de partid, principii clare. Problema națională s-a rezolvat la noi.
- Atenție și la felul cum se discută problema exilului, ca o altă formă de „claustrare”, la care

indivizii ajung din dorința firească de „eliberare”, de schimbare, din oroare față de rutină, de „captivitate”. (Problema „libertății”...) Sînt și pe parcursul cărții speculații care vizează indirect problema.

III. Imaginea negativă a realităților vieții înconjurătoare.

De renunțat la următoarele porțiuni:

- pp. 63-67 (capitolul cu avionul și prezentarea atribuțiilor Șefului Statului – fără legătură cu problemele cărții).
- pp. 83-84 (reducerea capitolului cu adolescentul alcoolic, internat la psihiatrie).
- pp. 197-198 (legea cu reducerea școlarizării la handicapați, „pentru economii”).
- pp. 200-202 (extrase din ziarul surdomușilor, prezentarea principiilor de organizare a asociației surdomușilor pe baza „centralismului democratic”, statutul lor etc.).
- pp. 214-215 (comentarii jignitoare și generalizatoare la adresa studenților arabi de la noi).
- pp. 206-208 (lumea în viziunea lui Dominic).
- pp. 70-80, 231-252 (scenele de la hotelul „Tranzit”, inclusiv „aranjamentele” pentru Șefi). Idem textele generalizatoare despre medici.

De inclus obligatoriu personaje secundare (de ce nu și unul central?), ca imagini pozitive ale

vieții. În prezent, singura secvență de acest fel: un grup de copii de la grădiniță. Chiar și aceștia apar, însă, ca niște mecanisme triste, dresate (p. 91).

A se modifica textul:

- pp. 20, 24, 27, 44, 54, 61, 90, 91, 96, 97, 114, 98-100, 107, 138-139, 217, 235, 263, 264, 266, 316, 326, 343, 346, 348 (imaginile străzilor, murdăria, gunoiul, întunericul, cozile, lipsa de mărfuri, oamenii obosiți, abrutizați, haosul, lipsurile).
- pp. 12, 31, 89, 101, 268, 340 (insistența asupra aglomerației din mijloacele de locomoție, p. 265: „călătorul luptă, adică rabdă. A lupta înseamnă a răbda, ne învață istoricii locului”).
- pp. 14, 77, 154, 194, 234, 245, 247, 302 (comentarii privind condiția individului, de genul de la pp. 311-312: „clasa muncitoare n-are de pierdut decât necazurile”).
- pp. 8, 10, 57, 200-201 (limbajul politic caricaturizat).
- p. 15 (furt din pachetele care vin din străinătate, la poștă), p. 29 („tiranii secolului”, vizează pe Hitler și Stalin, fără a diferenția), pp. 54-55, 263 (Securitatea), pp. 112, 353 (legea cu câinii), p. 196 („Anul Handicapaților”), p. 222 („sătui de istorie”), pp. 353-355 (bancuri, zvonuri).

*
* *

Ce m-a copleșit, citind acest text? Șocul întâlnirii, pentru prima dată, a unui tip de „lectură” pe care doar îl bănuiam, fără să-l fi cunoscut vreodată? Reminiscentele unui mai adânc sindrom al spaimei, deprins în anii lagărului nazist și în perioada terorii staliniste? Amintiri reactivate de rumoarea care alerta Bucureștiul în acea perioadă, în legătură cu ciudata moarte a unor colegi scriitori, percheziții la domiciliul unor intelectuali și artiști și – mai ales – cu asasinarea în timpul anchetei la Securitate a unui inginer, căruia i-a fost descoperit jurnalul de însemnări zilnice?

Starea de surescitare a precipitat greșeala pe care am comis-o. În după-amiaza aceleiași zile, am telefonat acasă editorului. Mi-am exprimat uluirea, indignarea. „Așa arată un text care vrea să salveze cartea? Așa arată «ajutorul» pe care miraculoasa Persoană l-a promis? Limbajul se vrea literar și profesional, dar este ca al tuturor semidoctilor de «tip nou», de la Poliția de tip nou!”

O lungă liniște în receptor... Mi-am dat seama de enorma imprudență. Nu doar telefonul unui „suspect” ca mine era, cu siguranță, interceptat, ci și cel al unei persoane „oficiale”, cum era Directorul Editurii. „Referatul de lectură conține unele sugestii. Nimeni nu te obligă să le accepți. Nu

înțeleg exagerata iritare.” Se simțea stînjenirea, enervarea, deși cuvintele erau rostite calm. „Treci mîine pe la editură să ne comunici decizia pe care ai luat-o”, a încheiat, drastic, scurt, interlocutorul.

Convorbirea, a doua zi dimineată, la editură, s-a desfășurat în prezența redactoarei de carte. Tonul Directorului era cel oficial, cum se cerea (bănuiam, toți trei, că microfoanele Securității se află montate, undeva, în încăpere), dar nu mi-am putut totuși stăpîni nici în această împrejurare nervozitatea.

La sfîrșitul convorbirii, Directorul și-a permis un moment de relaxare. „Primim zilnic, să știi, pentru toate cărțile pe care încercăm să le publicăm, note și referate, și chiar reclamații, mult mai agresive decît textul care te-a enervat. Ce-am face, dacă ne-am speria tot timpul? Nu am mai tipări nici o carte...”

Da, eram prinși cu toții într-un mecanism strivitor. Fără dubioasa relație dintre încăpățîinare și duplicitate, fără relații personale și insistență n-ar fi apărut nici una dintre cărțile care au izbutit, pînă la urmă, să treacă prin năvodul dens al Poliției Cuvîntului.

Am reluat, împreună cu redactorea prietenă, chinul de a rezolva, măcar în aparență, obiecțiile Cenzorului, fără a le rezolva, totuși, în fond.

Volumul a fost reînaintat Cenzurii în aprilie 1986. Am înțeles că, de data asta, romanul va fi

citit de alt lector decât cel inițial. Observațiile sale (alte semne cu creionul pe pagina tipărită) au fost însoțite de cerința expresă (transmisă oral, firește, prin editură) de a renunța și la alte detalii privind Asociația Surdo-Muților, de a modifica „structura” personajului Ianuli (fostul revoluționar nu scotea nici un cuvânt pe tot parcursul romanului) și finalul cărții (care sugera că atât acest personaj, cât și personajul central feminin se aflau în pragul morții sau al sinuciderii). A treia serie de modificări care mi se cereau. După pertractări indirecte, noul cenzor a transmis că va pleda pentru publicare. Urma să se prezinte, într-o întrevedere specială de circa 30 de minute, la ministrul adjunct al Culturii pentru a obține, personal, aprobarea finală. Acesta era ritualul pentru cărțile cu „probleme”.

Volumul a apărut în vara lui 1986. Editura, tot mai strangulată de presiunea Cenzurii, încerca să profite comercial de fiecare carte publicată. Așa se face că volumul a fost tipărit în douăzeci și șase de mii de exemplare, tiraj privilegiat, la care nu îndrăznisem să aspir în cei douăzeci de ani de când publicam în România.

Rumoarea stîrnită în jurul unui volum oprit în timpul tipăririi și masacrat insistent de Cenzură a stimulat, probabil, interesul publicului. Cartea s-a epuizat din librăriile bucureștene în câteva zile.

Prietenii mă asigurau că versiunea „înlocuitoare” publicată și-a păstrat ascutimea critică, originalitatea literară.

În toamna 1986 au apărut câteva prime recenzii favorabile romanului, în principalele reviste literare.

În decembrie 1986 părăseam România.

Referatul „înlocuitor” m-a ajutat să public cartea. Și Cenzorul m-a ajutat să public cartea. Și prieteni apropiați m-au ajutat și adversari necunoscuți m-au ajutat. Chiar și Dictatorul m-a ajutat, în felul său, prin ambiguitățile și haosul pe care le-a promovat.

Sînt un scriitor care n-ar fi putut publica în perioada stalinistă. Generația mea literară a apărut în „anii lumină” ai noii dictaturi. În clarobscurul mereu altfel rotit și tot mai amenințător al acestei confuze și tot mai sufocante perioade au răsărit, chinuindu-se, cărțile noastre.

M-am bucurat în clipa cînd am văzut romanul proaspăt apărut? Fusesse o naștere grea, nesperată. Pruncul infirm, deși nu așa îl visasem, era al meu, totuși. Legătura noastră adîncă, plină de răni era a timpului și locului în care, împreună, încercasem – chinuindu-ne, mutilîndu-ne – să rămînem la suprafață.

Referatul Cenzorului Înlocuitor nu cere, probabil, comentariu. Un post-scriptum care să revele conjunctura duplicitară multistratificată în istoria recentă a locului („eternitatea locală”) ar debuta,

poate, cu secvența uneia dintre puținele mele întâlniri cu Securitatea. Tînărul elegant (de la Secția Scriitori) îmi oferea țigări Kent, era politicos, ponderat, deschis dialogului. A discutat cu mine, mai mult de o oră, despre... Faulkner. Competent, trebuie să recunosc. Confirma, astfel, succesul Securității în a recruta, în ultimele decenii, unii dintre cei mai buni studenți ai Universității. M-a asigurat că îmi citise toate cărțile și că le „înțelesese”. Sublinierea n-avea cum să-mi facă plăcere, desigur. („Credeți, de pildă, că pasajele despre carnaval și referințele la Piero di Cosimo, din romanul de-acum zece ani, nu le-am sesizat?”) Stingher, nu-mi găseam locul și cuvintele. Ființă bizară, încîlcită, alienată, eram ca un fel de bîlbîit surdo-mut, care nu prea știe de ce și pe ce lume trăiește, în contrast cu interlocutorul atît de degajat, rațional, manierat, receptiv, plin de bune intenții. Spre sfîrșitul penibilei întâlniri mă întrebam, în trecere, ce părere am despre polemicile din revistele literare, despre diversele „grupuri” și „orientări” etc. etc. Nu, nu insista, nu mă interoga, nu mă silea la mărturisiri. Doar dialoga, cu manierată duplicitate. A zîmbit ironic cînd am refuzat invitația de a ne reîntîlni „prietenește”...

Un adevărat comentariu al REFERATULUI ar însemna un comentariu al întregii perioade lungi, aproape un sfert de secol, de confuză și codificată și vicleană opresiune. Ar fi o altă, amplă carte...

Ceea ce n-ar trebui totuși omis – fie și la o rapidă parcurgere a prețioaselor indicații ale Înlocuitorului – este încrederea binevoitoare în îndreptarea greșelilor, într-o „morală” și didactică a ordinii și măsurii, care să aducă, treptat, rătăcitul pe calea dreaptă. Ființa ciudată, imprudentă, excesivă, incoerentă ar putea fi totuși recuperată – asta reafirmă, răbdător și optimist, experimentatul pedagog-cenzor. Era Pedagogia însăși, dintotdeauna, cu sfaturile, reproșurile, amenințările, pedepsele și recompensele ei. Educația care ne însoțește, de la naștere – prin casa părintească, grădiniță, școală, armată, biserică, căsnicie, partid – pînă la moarte, poate și după aceea.

Îndrumările de „bun-simț” ale Autorității răspund, de altfel, nu o dată, nevoii de siguranță și salubritate a multora dintre cetățenii oricărui Stat, în a căror bună creștere se investesc eforturi și speranțe.

„Nu este funcția artei să se bălăcească în noroi, de dragul murdăriei înseși, nicidecum să reprezinte doar omul decăzut, cretinii ca simbol al maternității, idioți cocoșați drept imagini ale vitejiei... Arta trebuie să celebreze sublimul și frumusețea și astfel să promoveze ceea ce este natural și robust. Dacă arta nu face acest lucru, banii iroșiți pe ea sînt în van.”

Aceste cuvinte de bun-simț nu aparțin Cenzorului meu (deși ar putea fi, cu siguranță, și opiniile sale, ca și ale tuturor cenzorilor, de oriunde și oricînd). Citatul nu îl reprezintă nici pe Jesse Helms, senatorul american îngrijorat că obscenitatea și blasfemia ar putea, cumva, profita de fondurile acordate de stat artei. Cuvintele nu sînt nici ale răposatului Ayatollah Khomeini care l-a condamnat la moarte pe romancierul Salman Rushdie. Nu sînt nici cuvintele de bun-simț ale americanilor scandalizați de o expoziție care oferea la intrare, în loc de covor, steagul SUA și care au tot mai mulți adepți în cererea de anulare a dreptului de a ultragia steagul național, drept garantat de Constituția americană. (Orice cetățean normal a fost, desigur, instruit încă din școală să divinizeze steagul țării sale și, eventual, să ardă sau să batjocoarească steagul dușmanilor.)

Cuvintele ar putea fi rostite de mulți dintre locuitorii de ieri și de azi ai planetei noastre.

Ele aparțin însă lui Adolf Hitler, în funestul său discurs de la Nürnberg, din septembrie 1935. Citatul hitlerist l-am repetat pînă la obsesie și din motive personale.

Am fost, încă din copilărie, în perioada nazistă, o ființă „interzisă”. Coșmarul stalinismului, apoi complicatele eșecuri ale mereu incertului „dezgheț” care a urmat au adîncit aspirația confuză și

frenetică spre eliberare. M-aș putea întreba azi în ce măsură mai sînt apt pentru Libertate, fie și pentru fragmentarele ei privilegii?

REFERATUL m-a însoțit în peregrinările exilului.

A venit și momentul să recitesc, în lectură comparată, manuscrisul inițial al romanului și volumul (înlocuitor) publicat. „Recuperarea” în sistem? Nu, romanul nu cred că putea fi „recuperat” de sistem.

Trunchiat sau nu, modificat sau nu, textul nu era recuperabil pentru „ei”, asta izbutisem, se pare.

Dar era, oare, recuperabil, în general? Schimbat și trunchiat, supraviețuise, oare? Nici cronicile favorabile care au apucat să apară în țară înainte de plecarea mea, nici chiar mențiunea admirativă din *Le Monde* despre tradiția kafkiană pe care o confirmă *Plicul negru* nu preveneau iritarea care domina relectura cărții. Nu mă mai deranja neapărat dispariția, în versiunea editată, a unor negre detalii cotidiene sau „îmblînzirea” multor pasaje. Mai curînd, efectele deviatoare ale codificării. Încețoșarea. Excesul stilistic, opacitatea. Devitalizarea, oculurile, risipirea. Succese cu efect întîrziat ale Cenzurii, acolo unde nu erau vizibile și chiar în locurile unde, dimpotrivă, Cenzura părase înșelată și învinsă. Autorul „angajat” estetic descoperea pagini, fragmente, capitole viciate de chiar artificiile prin care se apăraseră (nu o dată, cu senzația victoriei) de Cenzură. Și se întreba dacă este doar cunoscuta nemulțumire

a oricărui autor, confruntat cu produsul de mult încheiat, sau mult mai mult decît atît...

Un scriitor îmi trimitea din București, la 21 ianuarie 1990, următorul mesaj: „Ce se va alege din toată literatura pe care am scris-o, care s-a scris în ultimii patruzeci de ani? E o literatură contextuală, cu o valoare de circumstanță, nu numai cînd speculează datele istoriei, dar și cînd le ignoră? Sînt pesimist, cum mă știi: s-ar putea ca totul să intre într-o «paranteză» a istoriei, de neconceput în viitor și ininteligibilă pentru cine n-a trăit-o”.

Dureroasă interogație. Dialoga, fără să știe, cu una în sens opus, întîlnită în aceleași zile, în finalul unui text despre literatura română postbelică, publicat de un critic literar român aflat la Paris: „It found the strength to survive dictatorship; will it find the strength not to languish when there are no constraints? Nobody can answer this, but the question must be put” (*TLS*, 19-25 ianuarie, 1990)¹⁷.

Există un preț al înfruntării tiraniei, fie și printr-o operă literară. Uneori, cei care l-au plătit plătesc apoi alt preț, deloc neglijabil, pentru a descoperi și a se adapta la societatea democratică. Ambele țin de premisa libertății, cu derutantele ei contradicții.

„Libertatea e un lucru mai complicat decît puterea”, scria, în 1938, Thomas Mann.

Cei ajunși în exil jumătate de secol după marele scriitor german verifică, din nou, adevărul acestei

afirmații. Îl vor verifica, curînd, și cei recent eliberați în Europa de Est?

Diversitatea și asprimea competiției libere, vulnerabilitatea și riscul, legile dure ale pieței și farmecul aventurii, excesele și inhibițiile produse prin dinamismul productiv, poate exacerbat, al capitalismului tîrziu sînt doar cîteva din înfățișările societății libere.

Învățăm prețul libertății, după ce l-am învățat pe cel al tiraniei. Și reafirmăm, prin chiar rănile destinului nostru, valoarea libertății. Chiar și atunci cînd libertatea ne reamintește cît de fragile îi sînt, uneori, delicatele articulații, cît de complicate și relative soluțiile.

Poate, mai ales atunci.

*Bard College
primăvara 1990*

Note

1. Din scrisoarea lui Thomas Mann către Erika și Klaus Mann, decembrie 1938, în Thomas Mann, *Letters, 1889-1955*, Alfred A. Knopf, New York, 1971, p. 290.
2. Expresie favorită a lui Nicolae Ceaușescu.
3. În textul „The End of Communism in Poland and Hungary”, publicat în *The New York Review of Books*, 15 iunie 1989, Timothy Garton Ash folosește în acest sens noțiunea de „Putere”, cînd se referă la Polonia : „Aproape nimeni nu-și imaginase că marea prăpastie dintre «putere» și «societate», dintre Jaruzelski

- și Walesa, ar putea fi repede depășită" (*Swiftly bridged*).
4. Scrisoarea lui Thomas Mann către Eduard Korrodi, 3 februarie 1936, în *Letters*, ed. cit.
 5. Thomas Mann către Karl Kerényi, 4 august 1934, în *Letters*, ed. cit.
 6. Propaganda ceaușistă subînțelegea prin acest termen perioada stalinistă.
 7. Inițial aliat al legionarilor, generalul Antonescu (care a devenit, în 1940, Conducătorul Statului, Dictator militar) a reprimat Garda de Fier, când aceasta a încercat, în ianuarie 1941, să preia puterea. Dictatura militară antonesciană, aliată lui Hitler, a durat pînă în 1944, când Antonescu a fost arestat, iar România a semnat armistițiul și a trecut de partea aliaților.
 8. Referința privește războiul civil din Grecia, din anii imediat după război.
 9. În anii '80, autoritățile ceaușiste au încercat să legalizeze interdicția de a ține animale domestice în apartamente de bloc.
 10. Propaganda ceaușistă evita să recunoască ponderea mișcării de dreapta și extremă dreapta în electoratul românesc de dinaintea războiului.
 11. Unul dintre clișeele durabile ale propagandei comuniste postbelice în România a fost exagerarea importanței (firavului, de fapt) antifascism românesc.
 12. Pentru cîștigarea simpatiei Occidentului, Partidul Comunist Român a încercat, în ultimul deceniu ceaușist, să retușeze pînă și imaginea dreptei românești, mai ales privind „umanismul” față de minorități.
 13. Mihai Eminescu și Vasile Alecsandri au în opera lor, uneori, și formulări antisemite.

14. Rabinul Moses Rosen, deputat mulți ani în Parlamentul comunist al României, a protestat, în ultima perioadă a ceaușismului, împotriva frecvenței publicării de texte antisemite, datorate unor scriitori clasici și contemporani români.
15. Regele Carol al II-lea a acceptat inițial colaborarea cu legionarii, apoi a reprimat mișcarea. Obligat, în 1940, să abdice și să părăsească România, regele a predat puterea generalului Antonescu și succesorului la tron, regele Mihai (atunci în vîrstă de 19 ani).
16. Propaganda de partid ceaușistă a utilizat frecvent această minciună pentru a cîștiga simpatia Occidentului.
17. Mircea Iorgulescu, „The Resilience of Poetry”, în *Times Literary Supplement*, 19-25 ianuarie, 1990, pp. 61-62: „Ea [literatura română] a găsit puterea să reziste dictaturii; va găsi, oare, puterea de a nu stagna, atunci cînd nu mai există restricții? Nimeni nu poate da un răspuns, dar întrebarea trebuie pusă”.

Felix culpa

Cînd a decedat, în 1986, la Chicago, în vîrstă de 79 de ani, Mircea Eliade era un celebru profesor al Universității din Chicago (*Sewell I. Avery Distinguished Service Professor* la *Divinity School* și membru al Comitetului pentru Științe Sociale), expert în istoria religiilor și un scriitor cunoscut.

Era autorul a vreo cincizeci de volume, incluzînd proză scurtă, romane, piese de teatru, eseuri, studii de filosofie și religie și nenumărate articole. Cele patru volume ale *Istoriei credințelor și ideilor religioase* rămîn, probabil, opera sa cea mai renumită.

Pasiunea lui Eliade pentru cunoaștere, pentru lectură și scris, datează din adolescență, cînd a și publicat primul său articol (*Cum am descoperit piatra filosofală*), în 1921, la vîrsta de 14 ani. După licența în filosofie, obținută la Universitatea din București în 1928, Eliade a plecat în India pentru trei ani, pentru a studia cultura și filosofia indiană la Universitatea din Calcutta. Considera aceasta drept marea sa experiență spirituală: „În India am

descoperit ceea ce aveam să numesc apoi „simțirea cosmică religioasă”, scria în 1978, în *L'Épreuve du labyrinthe*.

Eliade a obținut doctoratul în filosofie la Universitatea din București în 1933, cu o disertație despre yoga. Ca asistent al lui Nae Ionescu, faimosul profesor de logică și metafizică și-a început cursul despre „Problema păcatului în filosofia indiană” și a rămas fascinat de mentorul și prietenul său, chiar și atunci când Nae Ionescu propaga fascismul italian și nazismul german și când devenise un pasionat sprijinitor al Gărzii de Fier, organizație ultranaționalistă de extremă dreaptă¹.

În 1938, când unii dintre conducătorii Gărzii de Fier, inclusiv Nae Ionescu, au fost arestați, Eliade a trecut el însuși, la două-trei săptămâni după mentorul său, printr-o încercare similară. A fost totuși numit atașat cultural la Legația română din Londra în 1940. În anul următor, când România a intrat în război de partea Germaniei, Eliade a trebuit să părăsească Anglia și a fost trimis la Legația română din Lisabona. La încheierea războiului, a rămas la Paris unde a și predat la École des Hautes Études și, mai târziu, la alte universități europene, înainte de a se stabili, în 1956, la Universitatea din Chicago. *Jurnalele și Autobiografia* lui Eliade relevă interesante porțiuni ale vieții și operei sale. Din păcate, aceste volume nu demistifică poziția sa ideologică

și politică din timpul perioadei fasciste. Eliade scria, cîndva, că „a demistifica este, la urma urmei, prea facil”, că preferă „camuflajul adoptat de sacru într-o lume desacralizată”. „Am luat de multă vreme hotărîrea de a menține un soi de discretă tăcere despre tot ceea ce cred sau nu cred”, mărturisește în *L'Épreuve du labyrinthe*.

În 1936, Mircea Eliade scrisese, totuși, „Mi-e complet indiferent dacă Mussolini este sau nu un tiran. Mă interesează un singur lucru : că acest om a transformat în cincisprezece ani Italia, făcînd-o dintr-un stat de mîna a treia, una din forțele lumii de azi”. La vremea aceea, era un admirator neclintit al lui Mussolini și Corneliu Zelea Codreanu², „Căpitanul” Gărzii de Fier. Obsedat, încă din tinerețe, de relația dintre sacru și profan, cu greu ar fi putut prevedea, desigur, atunci, consecințele teribile ale unor astfel de opinii. Este greu de știut în ce fel a evoluat viziunea sa în perioada postbelică. Ceea ce știm, din scrierile sale, este că scepticismul față de modelul occidental al democrației nu l-a părăsit.

Strălucita sa operă științifică a amplificat înțelegerea miturilor, arhetipurilor și a istoriei religiilor (subiectele sale favorite). Nu este de mirare, așadar, că în ciuda persistentului său anticomunism, omul de știință Mircea Eliade admitea, într-un interviu,

că Mao poate fi văzut ca „ultimul împărat”, „apărătorul și interpretul doctrinei juste și, în viața de fiecare zi, persoana responsabilă cu pacea și bunăstarea poporului” sau că „mitul lui Stalin revelează o nostalgie față de arhetip” sau că mormântul lui Lenin, deși nu este, în esență, religios, „îndeplinește funcția unui simbol religios”. Adăuga acestor comentarii, în *L'Épreuve du labyrinthe*, că „nu există degradare” care să nu reflecte „o stare mai înaltă, pierdută sau dorită în mod confuz”.

Nu este întâmplător că lui Eliade, altminteri relativ lipsit de umor, îi plăcea filmul lui Federico Fellini, *Clovnii*, prețuindu-l tocmai pentru „recrearea marilor teme mitice și operînd cu anumite simboluri majore în forme neobișnuite”. Eliade căuta sacralitatea, magicul, misterul, chiar cînd duceau la mistificare.

Ar fi fost o bine venită surpriză dacă în scrierile autobiografice tîrzii, contrazicînd opțiunile anterioare, Mircea Eliade ar fi încercat „demistificarea” implicării sale în ideologia totalitară. Volumul ultim al jurnalelor³, publicat postum, în 1990, fusese o ultimă șansă pierdută. Surprize ar mai putea, eventual, să apară în scrierile inedite. În contextul actualelor schimbări politice în Europa de Est – schimbări stimulate de scriitori și artiști admirabili, care au luptat curajos contra tiraniei – inexistența unei asemenea mărturii devine cu atît mai regretabilă.

Cum știm, numărul intelectualilor aflați pe partea „greșită”, pe partea totalitarismului, nu a fost deloc neglijabil în secolul nostru. Chiar și acum, în tranziția Europei de Est spre o societate civilă, se aud voci care vorbesc despre necesitatea unei „bune doctrine”, a unei „discipline de fier”, despre necesitatea unui stat puternic, a unei autorități sacre etc. Din nou, fantoma tiranului bufon își revendică masa de susținători și obsedează vechii servitori, clovnii profani gata să aplaude sanctitatea absurdă.

Lupta împotriva canonizării puterii pare la fel de dificilă ca totdeauna. Mărturia lui Eliade despre angajamentul său politic, ca gânditor și adept al unei ideologii și mișcări totalitare, evaluarea acestei experiențe ar fi avut, cu certitudine, un mare impact, cu deosebire în acest moment.

Nu prea voluminosul tom IV al *Jurnalului* se încheie cu puțin înaintea morții. Volumul se acordă perfect cu cele anterioare. Regăsim aceeași structură: sînt notate laconic evenimentele importante și mai puțin importante ale zilei, legate de munca sa didactică, științifică și literară, întîlnirile, călătoriile, conferințele, persoanele contactate, așa mai departe. Cum observa Larry McMurtry⁴ la apariția unui volum precedent: „Acesta nu este jurnalul personalității, cu atît mai puțin al bîrfei. Eliade nu dă impresia că ar fi prea grozav pentru a vorbi despre personalitate sau bîrfă, ci că, pur și simplu, este prea ocupat, absorbit de opera în lucru”.

Jurnalul include chiar și un fel de „datebook”, cu care – cum observă însuși autorul – uneori și seamănă, deși revelează și momente intime de melancolie și suferință. Senectutea renunță, uneori, la discreție, strategie și impersonalizare. Găsim la 19 noiembrie 1983 următoarea mărturisire tulburătoare: „Nu pot ridica din rafturi cărți grele, nici nu pot scormoni printre dosare. [...] Să fi fost pedepsit pentru – și prin – ce-am iubit toată viața: cărțile, scrisul?”⁵. Melancolia este legată de impasul vitalității. „În loc să-mi văd de lucru, melancolie provocată, ca de obicei, de... ce-ar trebui să fac acum imediat” (31 martie 1979)⁶.

Cititorul *Jurnalului IV* înregistrează povara vârstei și a bolilor bătrâneții autorului, diminuarea extraordinarei capacități de muncă pe care acesta o menținuse pe tot parcursul lungii sale existențe. Presentimentul sfârșitului este temperat de discreție și rememorare, adesea de o olimpiacă altitudine.

Dacă ar fi să căutăm, neapărat, liniile directoare ale activității febrile descrise în *Jurnale*, am întâlni, probabil, în cele din urmă, două obsesii majore, în această ultimă perioadă, ca și în întreaga sa viață: cărțile și România. Cum cu exactitate subliniază Wendy Doniger în afectuosul *Epilog*⁷ al volumului patru al *Jurnalului*, pentru Eliade „întâi vin cărțile; abia apoi, oamenii”. Drama apropiatului sfârșit focalizează mai mult asupra cărților pe care nu le va

mai putea scrie, decât a oamenilor de care va fi despărțit. Pasajele din *Jurnal* care vorbesc despre fatalitatea sfârșitului, ca și cele – de un extraordinar efect antitetic și complementar – în care programează, cu o suverană liniște și pedanterie, împărțirea bibliotecii compun o tulburătoare și memorabilă imagine esențială a cărturarului. S-ar părea că ființele cele mai apropiate cu greu ar fi putut concura cu înfrigurata sa devoțiune și coabitare cu cărțile; cărțile au fost pasiunea tiranică a întregii vieți, din adolescența nesățioasă de lecturi (cînd elaborase un adevărat program de reducere, treptată, la minimum, a somnului, în favoarea lecturilor și scrisului) pînă la insomniile senectuții, cînd magia cărților continuă să-l revitalizeze.

Vastele cunoștințe dobîndite prin lectură l-au făcut pe Eliade un erudit și o figură enciclopedică, persoana ideală pentru a i se încredința editarea *Enciclopediei Religiilor*. Productivitatea sa intelectuală era extraordinară.

O stranie relație premonitoare marchează, pentru cercetătorul magicului care a fost Eliade, interdependența între distrugerea cărților și somația morții. Visul notat la 21 iulie 1979 rulează scene suprarealiste: elegantul domn de la oficiul de fotocopiat, înconjurat de mulțimea de animale mici și bizare, reducerea manuscrisului la un sandviș pentru șoarecele care nu poate fi împiedicat să-l devoreze,

panica autorului etc. Coșmarul își află, de fapt, adevărul sau măcar ecoul în ciudatul incendiu care a distrus la 19 decembrie 1985 (patru luni înaintea morții) biblioteca din biroul său de la Meadville-Lombard School of Religion. Visul și realitatea se aliau, astfel, într-un sumbru avertisment privind timpul deja nerăbdător. Imaginea bătrînului paralizat în fața dezastrului, în aerul rece al nopții, diminuat de vîrstă și boală, este a unui final tragic.

Pare verosimil, cum sugerează Wendy Doniger, că Eliade își considera opera mai importantă decît viața⁸. Că își considera totuși și viața importantă și semnificativă, cum a și fost, o dovedește mai ales faptul că a publicat atîtea volume de jurnal și memorii. Eliade nu a fost, cum s-ar crede, un cărturar care a făcut din cărți un zid impenetrabil pentru tot ceea ce venea dinspre realitate.

Pînă la sfîrșitul vieții, Mircea Eliade și-a scris literatura și amintirile în românește. Relația cu limba și cultura română, ca și cu românii din exil și din țară (este impresionant numărul românilor pe care îi întâlnește sau cu care este în legătură, și la această vîrstă, de la camarazi de idei pînă la demnitari comuniști, de la admiratori și cercetători ai operei sale, prieteni sau rude, la necunoscuți de tot felul) confirmă un interes statornic, mai mult decît atît, o adîncă apartenență. Faptul merită subliniat,

tocmai fiindcă Eliade a petrecut mai mult de jumătate din viață în afara României și a scris și în alte limbi decât româna.

Acest sens al apartenenței, în relația cu România și chiar *românismul*⁹, poate fi perceput și în acest volum, ca și în cele precedente, ca un *caz* cu largi semnificații pentru intelectualitatea românească și pentru destinul României de mâine.

De-a lungul vieții, poate mai ales spre finalul ei, Eliade contempla, din nou și din nou, relația cu țara de care, despărțit, nu s-a putut despărți: „Mă gândeam mereu la ce-aș fi suferit rămânând în țară profesor și scriitor”, notează la 10 octombrie 1984. „Dacă nu ar fi fost acea *felix culpa*: adorația mea față de Nae Ionescu și toate consecințele nefaste (în 1935-1940) al acestei relații”¹⁰, continuă, cu ciudată candoare, autorul*. Gîndul a persistat (ca și formularea...) pînă spre ultimele pagini ale *Jurnalului* publicat: „Mă gîndesc la mine: fără acea *felix culpa* (discipol al lui Nae Ionescu), aș fi rămas în țară. În cel mai bun caz, aș fi murit de tuberculoză într-o închisoare” (29 august 1985)¹¹. Savantul în istoria religiilor se referă, probabil, la textul Sfîntului Augustin: „*O felix culpa, quae talen ac*

* În Mircea Eliade, *Jurnal*, II (1970-1985, ediție îngrijită de M. Handoca, Editura Humanitas, București, 1993) această frază despre Nae Ionescu lipsește.

tantum meruit habere Redemptorem" („O, culpă fericită, care a slujit unui atît de mare Izbăvitor”).

Este – în cel mai bun caz – o mare naivitate în presupunerea că adorația față de Nae Ionescu ar fi fost singurul motiv pentru arestarea și condamnarea lui Eliade în perioada de după război, deși acest motiv era, desigur, el însuși suficient. Dacă ar fi fost necesar vreun motiv (atîția mii de arestați n-au aflat niciodată motivul real sau inventat al vinei lor), el putea fi găsit cu ușurință în activitatea publicistică a lui Mircea Eliade din perioada de ascensiune a mișcării legionare, cînd presa de stînga îl numea „fascist” și „legionar”¹². O serie de alte acuzații puteau fi formulate împotriva sa : atacurile sale contra comunismului și a Uniunii Sovietice, disputele cu ziarele de stînga, scandaloasa sanctificare de către Eliade a „martirilor” (de partea lui Franco, firește) în războiul civil din Spania¹³. Nu mai puțin gravă era elogierea lui Antonio de Oliveira Salazar, dictatorul Portugaliei¹⁴, pe care Eliade intenționa, se pare, să-l sugereze ca „model” dictatorului român Ion Antonescu. Eliade a scris cartea despre Salazar în 1942, cînd activa la Legația română din Lisabona, o funcție în ea însăși compromițătoare. „Dosarul” lui Eliade s-ar fi încărcat copleșitor, dacă autoritățile comuniste ar fi vrut să justifice o severă condamnare. În legătură cu acuzațiile de „fascism” pe care presa de stînga le-a emis constant contra

lui Eliade, Ricketts scrie: „Într-un sens, criticii lui Eliade – nedrepti cum erau – au văzut totuși mai limpede decât el însuși direcția în care gândirea sa îl ducea”¹⁵. Ar fi în orice caz greu de crezut că vreun „miracol” – de genul celui care l-a scos, în 1940, de sub urmărirea autorităților și l-a trimis la Londra, ca diplomat – s-ar fi putut repeta sub regimul comunist.

Dacă sănătatea sa ar fi rezistat totuși anilor grei de temniță, Eliade ar fi fost eliberat, ca și camarazii săi de idei, în anii '60. El ar fi „beneficiat”, ca și aceștia, de mult mai vicleana nouă politică de „recuperare” a valorilor. I s-ar fi permis, probabil, să-și republice măcar o parte dintre vechile cărți și să publice unele noi, ar fi fost înconjurat de stima intelectualității românești și de „toleranța” rezervată de oficialități intelectualilor „utili”, ar fi fost chiar „încurajat” de organele oficiale, pentru care vechile idei ale tradiționalului lor adversar politic deveniseră utile surse de legitimare a propriului sistem. Aparatul ideologic al Partidului lui Ceaușescu începuse studierea sistematică a experienței Gărzii de Fier, pe a cărei veche popularitate era invidios și ale cărei sloganuri le reutiliza în folos propriu: „Revoluția națională” (cu accentele ei șovine) în locul celei „internaționaliste”, Statul totalitar centrat pe „Conducător”, discreditarea democrației, anti-intelectualismul, interzicerea spiritului critic,

represiunea împotriva liberalismului etc.¹⁶. Dușmanul Partidului lui Ceaușescu era democrația, nicidecum dreapta extremistă. Direcția democrată și raționalistă din gândirea românească (adică, principiile revoluției burghezo-democrate de la 1848, umorul sarcastic al marelui clasic Caragiale, moștenirea spirituală a criticului literar și gânditorului social E. Lovinescu etc.)¹⁷ începuse să devină prada preferată a „vânătorii de vrăjitoare”, împreună cu „influențele decadente” ale Occidentului, desigur, față de care omniprezenta Securitate care încerca să creeze un adevărat „cordon sanitar”.

Este greu de știut dacă Eliade ar fi reacționat la fel ca și Constantin Noica, un strălucit filosof și cărturar pe care nici anii în pușcăriile comuniste, nici fosta sa adeziune la extremă dreaptă interbelică nu-l determinaseră să repudieze regimul Ceaușescu. Neîncrederea sa platonicească în democrație, fascinația sa față de „ființa românească” și față de rigoarea intelectuală „pură” l-au făcut să critice mai frecvent și mai acut „decadența” occidentală (o critică, în definitiv, mult mai confortabilă), decât dictatura lui Ceaușescu. Moartea cărturarului Noica, puțin după cea a lui Eliade, a fost resimțită, însă, firește, ca o grea pierdere de întreaga intelectualitate românească, nu doar de fervenții săi admiratori – care cuprindeau, paradoxal, atât pe unii dintre cei mai demni

oponenți ai regimului Ceaușescu, cât și pe mulți dintre susținătorii săi cei mai abjecți.

Mircea Eliade nu s-a mai întors niciodată în România și destinul său trebuie privit din această perspectivă. Statutul de anticomunist l-a apărut o vreme, probabil, în lumea occidentală, de neplăcute întrebări sau reproșuri privind relația sa cu extremismul de tip fascist, dar ele au venit totuși, în cele din urmă. Nu stăteau sub teribila amenințare punitivă comunistă, ci exprimau societatea democratică, față de care scepticismul său a fost totdeauna profund. Oricum, reclamau un răspuns. Cum răspunsurile erau evazive și nesatisfăcătoare, întrebările au persistat. Deloc plăcută confruntare, cu siguranță, chiar dacă nu atât de dramatică pe cât ar fi fost într-un sistem totalitar.

Ecouri ale acestei iritante confruntări revin și în acest ultim volum al *Jurnalului*: „...aflu că Furio Jesi îmi consacră un capitol de calomnii și injurii în cartea lui recent apărută, *Cultura di destra*. Aflasem mai demult că Jesi mă consideră un antisemit, fascist, *garde de fer* etc. Probabil că mă acuză și de Buchenwald. [...] Mi-e indiferent că mă înjură (n-am să-l citesc și deci nu-i voi răspunde)”, 6 iunie 1979¹⁸. Iritarea este atât de mare, încât bătrînul om de știință ponderat califică drept calomnioasă o carte pe care nu a citit-o, ba, nici nu are de gînd

s-o citească și invocă Buchenwaldul cu o grimasă cel puțin nepotrivită. Chiar când regăsește masca blazată, tot eschiva rămîne unicul răspuns: „Barbăneagră îmi relatează ce i-a spus de curînd Jean Servier: din Israel s-au primit instrucțiuni precise ca să fiu criticat și atacat ca fascist etc. Jean Servier, spune Barbăneagră, era indignat... Cred, dar nu se poate face nimic”, 4 iulie 1979¹⁹.

Este această iritare disimulată în ironie sau translatată în obosită autocompasiune un semn al vulnerabilității, al culpabilității sau al unui soi de superioară detașare față de întrebări prea mărunte?

Pentru cei care l-au cunoscut pe Eliade în exil, ca un om afabil, delicat, de o stilizată civilitate („ultimul om din lume care ar fi putut avea o gândire totalitară”, spunea o prietenă a sa), astfel de acuzații erau de neimaginat. O acuzație față de care – dacă nu o poți dovedi falsă – nu este ușor de găsit strategia de eludare. În memoria ultragiată a omenirii, nazismul se caracterizează nu doar, pur și simplu, prin ideologia rasistă și militantismul său, ci mai ales prin consecințele catastrofice ale istericei propagande hitleriste – brutalitatea arogantă, războiul devastator, lagărele de exterminare. Această infamă tragedie umană trebuie văzută în contextul în care a proliferat. O perioadă de acută criză economică, politică, morală, spirituală, căreia

național-socialismul îi propunea o simplistă, violentă soluție „radicală”. Întunecata ideologie nazistă n-a însemnat, de la început, cupatoare de ars oameni, ci s-a dezvoltat lent, cu cruzime și viclenie, pînă la sinistra culminare. La polul aparent opus, ipocritul comunism și-a derivat militantismul demagogic și teroarea din *Umanismul* Utopiei egalitare și raționaliste – o distincție care n-ar trebui ignorată nici chiar în contextul Gulagului.

Încercînd să înțelegem vina nazistă, cea colectivă și cea individuală, n-ar trebui să-i uităm pe cei care au priceput, de la început, oroarea. Spiritele lucide au sesizat natura monstruoasă a proiectului, înainte ca rezultatul să fie larg cunoscut. Ar merita citată măcar o singură opinie pre-Holocaust, nu a unui filosof sau scriitor, ci a unei ziariste, care a văzut cu claritate relația dintre ideologia național-socialistă și realitatea cotidiană a Germaniei hitleriste. Ziarista americană Dorothy Thompson, expulzată de Hitler din Berlin pentru textele ei antinaziste, considera nazismul „o repudiare a întregului trecut al omului occidental. În voioasa distrugere a tuturor standardelor anterioare, în sălbatica afirmare a «supremației voinței», în acceptarea orientală a morții ca fecundator al vieții și a dorinței de moarte ca adevăratul eroism, nazismul este un negru nihilism. Punînd voința deasupra rațiunii, idealul deasupra

realității, apelînd, neiertător, la totem și tabu, elevînd fetișuri tribale, oprîmînd și distrugînd bunul-simț crescut din experiența umană, de o nelimitare oceanică, nazismul [...] este inamicul a tot ceea ce este solar, rezonabil, pragmatic, de bun-simț, iubitor de libertate, afirmînd viața, aspirînd la formă și conștiință a tradiției”.

Ar fi revelator de cunoscut replica lui Eliade la opinia americancei Dorothy Thompson asupra filosofiei și sistemului fascist, mai ales fiindcă fascismul românesc s-a manifestat ca o mișcare creștin-ortodoxă, cu articulări specifice în etica creștină, în viziunea „orientală” a „morții eroice”, a „supremației voinței”, cu ritualurile tribale ale supunerii oarbe față de Șef. Cine ar fi explicat mai bine ca Eliade de ce atîția dintre eminenții intelectuali ai generației sale au optat pentru această sinistră angajare și cum se transformă un intelectual de orientare conservatoare într-un gînditor extremist? Un fenomen la fel de revelator ca evoluția intelectualului umanist, „progresist”, într-un simplu militant comunist. Este de vină, oare, doar confuzia creată de criza unei societăți care nu izbutise să consolideze bazele democrației?

Eliade evită, mereu, o analiză a experienței sale militante, preferă ambiguitatea și eschiva. (De altfel, chiar și în cazul unor controverse mai puțin explozive, cele științifice, de pildă, el amîna ori ocolește

confruntarea sau dezbaterea deschisă.) Numit „nazist” sau „antisemit”, reacția la o acuzație care simplifică atât de brutal istoria vieții sale este retragerea. Există o elocvență, nu doar o demnitate a tăcerii; există o delicatețe în eschivă, nu doar o șiretenie; există însă în tăcere și eschivă destule aspecte reprobabile. Dar dezicerea publică de vechile convingeri, dar denunțarea ororii, dezvăluirea mecanismelor de mistificare, asumarea culpabilității? Puțini au, probabil, luciditatea și curajul. Cazuri rare, exemplare, care merită să fie numite, cu adevărat, de conștiință. Doar recunoașterea erorii validează separarea autentică de eroare. Nu este, oare, *onestitatea*, pînă la urmă, dușmanul de moarte al totalitarismului? Și nu este conștiința (examinarea critică a întrebărilor inconfortabile, adică, angajare etică lucidă) proba ultimă a distanțării de forțele corupătoare ale ideologiei totalitare? Forțe, acestea, deloc simple și directe, care acționează pe căi ocolite și complexe asupra vulnerabilității umane. În recenta sa *Autobiografie*, Andrei Saharov recunoaște juvenila sa admirație față de Stalin. Onestitatea acestei confesiuni este aceeași funciară onestitate care l-a făcut pe marele savant și umanist să înțeleagă treptat și în profunzime natura sistemului totalitar comunist, să devină adversarul său neînduplecat – neînduplecat în ciuda atîtor

suferințe: un simbol strălucit, inspirator, pentru intelectualii acestui torturat secol.

Atunci când întrebările nu vin din propria conștiință, ele vin din afară, pînă la urmă. Să fie o surpriză, oare, că doar „adversarii” lui Eliade au pus întrebările incomode? N-ar fi fost firesc ca tocmai admiratorii, înaintea oricui altcuiva, să fie judecătorii săi cei mai exigenți? Din nou, la 23 iulie 1979, Eliade se referă la Furio Jesi: „Vine să mă vadă C. Poghirc. [...] Îmi spune de asemenea de campania contra mea în Italia, provocată de F. Jesi. Scopul: eliminarea mea dintre favoriții Premiului Nobel”²⁰.

Mărturiile despre tragedia totalitară vin mai ales din partea victimelor, rareori din partea celor vinovați. Deși tocmai aceștia ar fi putut revela lucruri esențiale despre banalitatea monstruoasă a răului, ca să înțelegem nu doar trecutul, ci să avem o mai clară idee și asupra viitorului omenirii. Oamenii vor prefera însă, totdeauna, să vorbească despre suferința nevinovată, nu despre propria răspundere în suferința generală.

„Între o tradiție de gîndire și ideologia în care se înscrie, totdeauna abuziv, este un abis”, afirmă Lacoue-Labarthe și Jean-Luc Nancy, în atît de interesantul lor studiu *Mitul nazist*²¹.

Poate am avea motive să chestionăm categoricul acestei afirmații, și mai ales oportunitatea termenului „abis”, dar linia logică a acestui incitant text merită urmărită cu atenție. „Nazism nu este mai mult în Kant, în Fichte, în Hölderlin ori în Nietzsche (cu toții, gânditori solicitați de nazism) – nu este, la limită, mai mult, chiar în muzicianul Wagner – decât este Gulagul în Hegel sau în Marx. Sau Teroarea, cu toată simplitatea, în Rousseau. În același fel, și oricare i-ar fi mediocritatea (după a cărei măsură i-ar trebui cântărită rușinea), petainismul nu este un motiv suficient pentru a-i invalida, de pildă, pe Maurice Barrès și Paul Claudel. De condamnat este doar gândirea care se pune deliberat (sau confuz, emoțional) în serviciul unei ideologii, în spatele căreia se ascunde sau de a cărei putere profită: Heidegger în primele luni ale nazismului, Céline sub ocupație, și mulți alții, în acea perioadă și de atunci (și din alte părți).”²²

„Mulți alții... și în alte părți”, într-adevăr. Fascismul românesc – oricât s-ar deosebi de cel hitle-rist sau italian – păstrează aceeași caracteristică principală: „un amalgam de emoții rebele și idei sociale reacționare”, cum spunea Wilhelm Reich²³.

Naționalismul extrem și militant care a dat naștere Gărzii de Fier (ca și variantelor sale anterioare

și ulterioare) poate fi identificat deja în confuzia (încă fericită...) de după Tratatul de la Versailles, adică de după primul război mondial, când a fost constituită România Mare, cuprinzând toate provinciile în care românii erau majoritari (Transilvania, Bucovina, Basarabia), și brusc confruntată astfel cu un important adaos de minoritari (unguri, evrei, germani și alții). Nu frustrarea înfrîngerii, așadar, ca la germani sau inerția descurajării la italieni, ci tocmai consecințele succesului teritorial au transformat vechiul naționalism românesc în extremism violent și fanatic. Violent antisemit, firește. Fascismul românesc – care se proclama „creștin” și „moral” – a profitat de confuzia unei democrații parlamentare fragile, pentru a-și căuta o bază electorală în rîndul țărănimii frustrate și neglijate social, în perioada începutului industrializării și modernizării României. Mișcarea răspundea aceluiași premise ca și național-socialismul hitlerist: *căutarea identității* (care, în condițiile acelei perioade confuze, era de înțeles, și pentru români, și pentru germani) și *construirea unei mitologii* (în cazul României, ortodoxismul creștin ca ideal de puritate, fraternitate utopică ș.a.m.d.). Aceste sloganuri ofereau românilor un mecanism al identificării²⁴. Fundamentalism creștin-ortodox, am spune astăzi, cu o structură teroristă, ritualizînd cultul morții și sacrificiul creștin, excluderea violentă a „străinilor”, idealizarea

vieții pastorale, negarea democrației, a individualității, refuzul civilizației moderne.

Multe dintre aceste idei puteau fi regăsite în tradiția gândirii conservatoare românești. Importanți artiști și cărturari au exprimat, în activitatea lor jurnalistică sau în lucrările lor filosofice, o viziune similară. Nume ilustre ale culturii românești, de la poetul național Mihai Eminescu, la B.P. Hasdeu, Nicolae Iorga, Octavian Goga și, mai recent, Eliade și Noica, au fost invocate drept portdrapel al mișcării extremiste de dreapta. Desigur, scrierile lor politice nu îndeamnă la asasinat (deși limbajul intoleranței și al urii atinge în unele texte o insuportabilă violență).

„Max Ricketts a venit pentru trei zile. [...] Două seri am cinat împreună. Îmi puneă mereu întrebări. Sînt încă sectoare numai parțial înțelese ; bunăoară, acuzațiile și aluziile la «nazismul» (antisemitismul) meu din anii 1938-1939. Încerc să-l lămuresc ; îi amintesc anumite articole, convorbiri, întâmplări din acei ani”, menționează Eliade la 5-8 martie 1984²⁵. Ricketts, un fost student al lui Eliade la Universitatea din Chicago, dedicase după o extraordinară documentare două masive volume mentorului său.

Chiar dacă nu sesizează toate implicațiile unei atmosfere politice bizantine, nici toate ramificațiile

istorice ale naționalismului în varianta sa creștin-ortodoxă, cu persistentele probleme ale unei populații amestecate și ale crizei de identitate, Ricketts oferă un amplu material de studiu, cercetat cu devoțiune și condus spre concluzii, în general, rezonabile. Inventariază prilejurile când Eliade s-a desolidarizat de anumite acțiuni violente ale Gărzii de Fier sau de strategii fanatice, opresive, acceptă adevărul documentelor. „Multe dintre idealurile Legiunii erau identice cu cele pe care Eliade le-a susținut el însuși de multă vreme.”²⁶ „Revenind la una dintre temele sale favorite, misiunea României, el o găsește întruchipată în Programul Legiunii.”²⁷ „În proaspătul său entuziasm pentru Legiune, pe care o clasa ani de zile ca doar un alt grup politic de extremă dreaptă, Eliade și-a pierdut sensul perspectivei și trece cu vederea defectele doctrinei și practicii ei.”²⁸ „Eliade a scris și despre «noua aristocrație» constituită de Legiune.”²⁹ „Cel mai extins articol prolegionar purtând numele lui Eliade este unul pe care el a negat a-l fi scris. [...] De fapt, textul pseudonim nu conține, probabil, nimic cu care Eliade nu ar fi fost de acord la acea vreme; se pare, în realitate, că urma, îndeaproape, articole pe care el le scrisese în acei ani [...] nu poate exista nici o îndoială că în acea vreme el spera și credea în triumful Mișcării Legionare.”³⁰ Ricketts rezumă, în final, astfel, concepția lui Eliade: „Democrația nu

a fost în stare să inspire în oameni un spirit al naționalismului fervent – să facă din ei o națiune puternică, virilă, optimistă, pătrunsă de un sens al misiunii și destinului. Fiind un produs de import, democrația este preocupată cu chestiuni care nu sînt specific românești : cu «abstracții», ca drepturile individului, drepturile minorităților, și cu libertatea conștiinței politice – iar acestea, susține Eliade, nu ating miezul «Problemei românești»³¹.

Cititorul occidental poate găsi în volumele lui Ricketts și semnificative citate din jurnalistica lui Eliade : „Noi cunoaștem cîțiva tirani care au transformat țări amehite în State puternice : Cezar sau August sau Mussolini. Mi-este complet indiferent dacă Mussolini este sau nu un tiran. [...] Îmi este, așadar, complet indiferent ce se va întîmpla cu România după lichidarea democrației. Dacă, depășind democrația, România devine un stat puternic, național, conștient de forța și destinul său – istoria va ține seama de acest act”³². „Tineretul legionar” întruchipează „un om nou, care a descoperit odată cu *ascultarea* și propria sa voință, propriul său destin. Disciplina și ascultarea i-au dăruit o nouă demnitate, o nesfîrșită încredere în sine, în Șef, și în destinul major al neamului său”³³. „Dar sînt atîtea îndemnuri revoluționare care așteaptă de mii de ani să fie puse în practică. Doară Fiul Omului de

aceea s-a pogorît, ca să ne învețe revoluția permanentă..."³⁴

S-ar putea da și alte citate din textele publicate de Eliade în presa românească a timpului. „În numele acestei Români care începe cu multe mii de ani în urmă și nu se sfârșește decît în apocalips, se vor face reformele sociale cu destulă cruzime, se vor recoloniza colțurile de provincii cotropite de străini, se vor pedepsi toți trădătorii, se va lăși între granițe mitul Statului nostru și se va duce peste granițe vestea tăriei noastre.”³⁵ (*Vremea*, 18 decembrie 1936) Sau: „De la ei, care au suferit atîta și au fost umiliți secole de-a rîndul de unguri, neamul cel mai imbecil care există în istorie, după bulgari – și de la acești șefi politici ai Transilvaniei eroice și martire așteptam noi o Românie naționalistă, o Românie delirantă și șovinistă, înarmată și viguroasă, necruțătoare și răzbunătoare”³⁶.

S-ar putea adăuga citate despre „însăimîntătoarele crime” de care ar fi vinovată slaba, corupta, neputincioasa democrație românească, încă prea tînără („înaintarea elementului slav din josul Dunării spre deltă și Basarabia” sau faptul că „evreii au cotropit satele Maramureșului și ale Bucovinei și au obținut majoritatea absolută în toate orașele Basarabiei”³⁷).

Citatele s-ar putea înmulți, cu altele chiar mai ridicole și dezgustătoare. Oricît ne izbește, azi,

absurdul infantil și agresiv al acestor fraze, n-ar trebui să uităm că acest „iraționalism” se legitima, la data la care au fost scrise, prin acea paradoxală „logică” simplistă, care pretindea a furniza soluții instantanee unor conflicte sociale demult nerezolvate. Aceasta a fost dintotdeauna „logica” sumară și deviată a mișcărilor extremiste, în vreme de criză, cum ne-au reamintit, Lacoue-Labarthe și Nancy în studiul lor despre nazism. În perioada confuză și apăsătoare de dinaintea războiului, când pînă și democrații cu lungă tradiție se clătinau, acest impuls extremist apărea, din păcate, într-o formă sau alta, și printre destui intelectuali. Cu atît mai mult era extremismul de așteptat în România, unde fragila democrație era paralizată de contradicții interne și de complicata situație internațională. Ar trebui adăugate dilemele unei întregi istorii naționale tulburi, crizele de identitate și mecanismele de facilă identificare cu idealurile utopice, un teren fertil noului extremism.

Mulți critici literari români și străini au subliniat ponderea umanistă a operei literare a lui Eliade, ambiguitatea stimulantă și misterioasă a prozei sale, magia fantasticului și enigmele realului codificat, libertatea ludică și compasiunea visătoare a scri-sului său.

Aceasta nu diminuează însă, ci, dimpotrivă, acutizează contradicția și întrebările care o asaltează. Opera literară răspunde – înainte de toate – criteriului estetic, așa cum opera științifică se supune standardelor științifice. În textul despre „cazul Paul de Man („The strange case of Paul de Man”, în *The New York Review of Books*, 29 iunie, 1989), Denis Donoghue remarcă: „Ar fi de răspuns unei nedreptăți printr-o altă nedreptate, dacă cineva ar afirma că deconstructivismul este compromis prin jurnalismul lui de Man din timpul războiului”. Jurnalul, memoriile, autobiografia nu pot ocoli la nesfârșit testul etic al unui examen de conștiință. Rostul unor astfel de scrieri s-ar limita, astfel, doar la o convențională, îngustă dare de seamă cotidiană. Criticul literar român Lucian Raicu scria că, atunci când jurnalul „ascunde prea multe, dintr-un sentiment excesiv al demnității personale sau din pudoare sau din voința de a-și legitima sub aspect moral autorul sau din alte pricini foarte de înțeles, foarte respectabile, își pierde tot interesul”.

Contrastul dintre opera literară și jurnalismul militant legionar al lui Eliade rămîne la fel de evident ca și cel dintre Eliade sprijinitorul fascismului și Mircea Eliade intelectual stimat din perioada ultimelor decenii, despre care prietenii săi își amintesc cu nostalgie, în atmosfera perfect cosmopolită și cordială a locuinței sale americane, între colegii

și cunoscuții săi de toate rasele și credințele, mereu afabil și ospitalier. Atașamentul față de valorile spirituale ale Estului și scepticismul său, moderat acum, față de Occident nu împiedicau, se pare, dialogul deschis și imaginea armoniei intelectuale. Nimeni nu putea vedea – și poate însuși Eliade izbutise să uite – amenințatoarea fantomă a altor timpuri, personalitatea diferită: scheletul uman ascuns în dulap, cum spun americanii.

Spre deosebire de marii săi înaintași din cultura română – Eminescu, Hasdeu, Iorga –, Eliade a avut „avantajul” de a fi martorul incomparabilei tragedii a Holocaustului, a genocidului stalinist, a ororilor dictaturilor de stînga și de dreapta, a pericolelor mișcării fundamentaliste islamice. Eliade a trăit a doua parte a vieții sale (ca durată, cea mai lungă perioadă a vieții) în Occident și a putut vedea că, în ciuda atîtor carențe, democrația rămîne singurul sistem al dialogului social, între stînga și dreapta, chiar și în formele lor extreme.

Sîntem înclinați să scrutăm cu simpatie, de obicei, contradicțiile unui intelectual; căutînd contradicțiile jurnalului lui Eliade, descoperim, din păcate, uneori, o surprinzătoare coerență și constanță. Căci „culpa fericită” nu se referă doar la neuitata sa adorație față de Nae Ionescu.

Felix culpa lui Eliade nu este ușor de înțeles. Încă mai greu de înțeles este următorul pasaj din

Autobiografia sa: „Nu știu cum va fi judecat de istorie Corneliu Codreanu. Fapt este că patru luni după fenomenalul succes electoral al mișcării legionare, șeful ei se afla condamnat la zece ani de temniță grea, iar după încă cinci luni era executat. Evenimente care mi-au reconfirmat că generația noastră nu are destin politic”³⁸. Corneliu Zelea Codreanu a fost Conducătorul mișcării fasciste românești, Garda de Fier, calitate în care se dovedise violent antisemit și antidemocratic, vinovat de crime odioase și de terorism politic. Eliade se arată nesigur, la patru decenii după ultimul război, cum îl va judeca istoria pe Corneliu Zelea Codreanu și încă fascinat de „succesul” electoral al acestuia, omite să vorbească despre asasinatle martirului, neezitând chiar să se identifice cu „generația” sa, ba chiar cu destinul ei politic. Nu altfel se întâmplă când vine vorba despre „locotenenții” Conducătorului, martirii Ion Moța și Vasile Marin, uciși în ianuarie 1937 ca voluntari pentru Franco în războiul civil spaniol, pe care Eliade i-a evocat dramatic la vremea respectivă și pe care îi reamintea din nou, ca „modele exemplare”³⁹ de sacrificiu.

Cu vârsta, acomodată treptat noii vieți academice și noii atmosfere politice din America, Eliade nu mai era, probabil, rebelul antidemocratic de altădată, deși ar fi greu de spus că și-a schimbat

fundamental viziunea socială. Cum observa Seymour Cain: „În autobiografia sa, Eliade nu reneagă niciodată atașamentul său ideologic față de mișcarea legionară și vede declinul și prăbușirea ei ca o tragedie românească, rezultatul inevitabil al naivității ei politice, mai curînd, decît ca un lucru bun. El seamănă mai degrabă cu acei «tovarăși de drum» ai comunismului sovietic care au renunțat la asocierea lor, dar nu au repudiat niciodată ideologia căreia i-au dedicat tinerețea”⁴⁰.

Eliade este, poate, un astfel de caz. Concepția sa privind cea mai bună soluție social-politică pentru România (și nu doar pentru această atît de complicată zonă geopolitică) pare să fi rămas constantă. O viziune tradiționalistă, conservatoare, sceptică față de democrație și modernitate, atașată de etnicitate și de valorile spirituale ale locului.

Recentul apel al lui Soljenițîn pentru un stat rus slavofil vine într-un moment care a reactualizat pentru Europa de Est vechea confruntare dintre „separatiști” și „integraliști”, între „autohtoni” și „europeni”. În România, această dispută, tragic manipulată în perioada interbelică, reapare într-un nou context, opunîndu-i pe cei ce doresc integrarea europeană celor care cer întărirea statului și a caracterului național.

11 Dreapta nu pare mai înțeleaptă decât stînga, n-a învățat din propriile dezastre, se pare, nici din cele ale părții adverse. Din mărturia prietenului său C. Noica⁴¹, așa cum ne este relatată de prof. Katherine Verdery, de la Johns Hopkins University, rezultă că Eliade a încurajat, în anii '70, din depărtarea domiciliului său american, declanșarea în România de către profesorul Edgar Papu a dezbaterei despre „protocronism”⁴². Profesorul Papu este un alt caz dureros, eminent om de cultură român, rătăcit într-un grup de intelectuali naționaliști. Porinită inițial pentru a sublinia aportul românesc la patrimoniul culturii universale, dezbaterea despre protocronism a degenerat, treptat, într-o murdară cruciadă ideologică oficială, asemănătoare (cum am arătat într-un articol publicat în România, în acea perioadă⁴³) cu procedeul stalinist de a lansa, în presa sovietică, mereu alte probe ale „supremației” sovietice asupra culturii occidentale. Această campanie de diversiune a ocupat scena culturală românească aproape cincisprezece ani și a condus la una dintre cele mai sinistre manipulări și intimidări ale intelectualității de către regimul Ceaușescu. Firește, manipulatorii politici au depășit rapid abisul dintre gîndirea lui Eliade și propriile lor interese imediate – ceea ce nu scade însă deloc responsabilitatea cărturarului pentru „nefericita vină” și experiențele sale politice trecute.

Eliade menționează, în acest volum patru al *Jurnalului*, ca și în cele anterioare, nu doar acuzația de „fascism”, „nazism”, ce i se aduce, ci și pe aceea de „antisemitism”. Ar fi trebuit precizat că în anii '30 Eliade s-a asociat, la început, cu unii intelectuali evrei și s-a disociat de „excesele” criminale ale Legiunii. Pe de altă parte, există însă în jurnalismul său, destule (prea multe) identificări cu ideologia Legiunii.

Naționalismul lui Eliade apare în publicistică mai curînd în forma de antimaghiarism și antislavism decît de antisemitism – ceea ce nu pledează neapărat în favoarea sa. Contradicții nu puține.

Doar autorul însuși ar fi putut dezvălui adevărul său adevărat, și-ar fi putut explica xenofobia, uluitoare la un cărturar de statura sa, care încă de la prima călătorie, de tinerețe, în India se arătase atît de deschis spre diversitatea lumii.

Oricît am regreta reticența lui Eliade în a analiza aspectele bizare și reprobabile ale biografiei sale, rămîne speranța că publicarea *Jurnalului* fostului său prieten Mihail Sebastian va umple golurile. Cine a citit, ca semnatarul acestor rînduri, fie și fragmente disparate ale *Jurnalului* lui Sebastian, știe că acesta este un document esențial pentru înțelegerea situației pro-Holocaust în România și în Europa de Est. Inteligența acută, lucidă și melancolică a autorului

revelază memorabil spectacolul uman dureros al urii și degradării.

În aspectele ei domestice și cotidiene, realitatea „totalitară” – fie nazistă, fascistă, comunistă, fundamentalist-islamică – este mai complicată decât ceea ce ar sugera etichetele. Pentru cine a trăit în „socialismul real” postbelic, scrupulul onestității obligă la refuzul simplificărilor, care mai curînd obturează decât ajută înțelegerea. Spectacolul milioanei de foști membri de partid care scandează furioase lozinci anticomuniste este tulburător, pentru că ne îndeamnă să fim reticenți înainte de a ne reinstala în comode categorisiri de circumstanță. Cît de repede uită acești oameni propria lor vină, nefericirea celor cu adevărat opriți și marginalizați, chiar și clipele de „fericire” în somnolența complicităților. Plăceri vinovate, fericite vinovății? Cu greu vor recunoaște, foștii și actualii oportuniști, o asemenea ambiguă fericire, tot așa cum și foștii naziști – naziști autentici, aceștia „convinși”, care doar retrospectiv au fost obligați să recunoască oroarea conținută în cuvinte precum *nazist* și *antisemit*, adică după ce crimele apocaliptice deveniseră cunoscute de toată lumea – ar fi vorbit, probabil, cu greu despre fericirea tinereții lor naziste, despre demonstrațiile, balurile, lecturile, extaticele iubiri din perioada *felix culpa*.

Jurnalul lui Eliade este deficitar, tocmai, în dramatismul introspecției, esențial unei astfel de scrieri. Uneori, această carență se asociază cu (dar se și absolvă parțial prin) carențele bătrâneții înseși, ale cărei naivități introduc un ton mai curînd regal decît profesional (prelungita enumerare, în stil aproape imperial, a conferințelor, dineurilor, audiențelor și festivităților în cinstea sa) sau produc amuzante accente narcisiste (cînd reproduce, de pildă, o scrisoare a președintelui Universității din Chicago, anunțînd înființarea catedrei Mircea Eliade de Istoria religiilor).

O analiză critică onestă a semnificațiilor controversate ale biografiei lui Eliade ar fi legitimat *Jurnalul* și ar fi fost importantă pentru cultura română. Interzis în România în primul deceniu socialist de după război, Eliade a început să fie „recuperat” în anii '70-'80. Un proces deloc simplu. Pe de o parte, regimul „național-socialist” al lui Ceaușescu avea tot mai multă nevoie de o legitimare naționalistă de tipul Legiunii; pe de altă parte, ultimii lideri din „vechea gardă” comunistă nu puteau uita orientarea politică a fostului lor adversar. De pildă, comunistul Gogu Rădulescu⁴⁴. Se știe azi că, aflînd de sechestrarea studentului de stînga Gogu Rădulescu, în 1937, la un sediu legionar, unde fusese bătut cu frînghii ude, Eliade își exprimase

nu numai satisfacția pentru această barbară „pedep-sire”, ci afirmase că el... i-ar fi scos și ochii⁴⁵. Când cărțile lui Eliade erau reconsiderate pentru publi-care, Gogu Rădulescu deținea importanta funcție de vicepreședinte al Republicii.

Operele literare ale lui Eliade au început totuși să fie retipărite; treptat, și unele dintre lucrările științifice. Se ajunsese chiar la situația paradoxală, semnificativă pentru tenebroasa ambiguitate a dicta-turii ceaușiste, că, într-o perioadă de ascuțită pro-pagandă ateistă și în ciuda trecutului politic al autorului, un volum ca *Istoria credințelor și ideilor religioase* a fost difuzat, pe baza unor liste speciale, „privilegiaților” din organele de partid.

Eliade a început, el însuși, să se întâlnească, în SUA și în alte părți, nu doar cu scriitori și artiști din România, ci și cu „oficiali” români, chiar cu repre-zentanți guvernamentali. Când menționează aceste întâlniri în *Jurnal*⁴⁶, Eliade utilizează, uneori, un sistem de codificare, ceea ce n-ar fi cu totul sur-prinzător, poate, pentru cel dintotdeauna atras de magic și ritual, de efectele măștii și ale tăinuirii. Este menționată, de pildă, donarea unei părți a bibliotecii lui Eliade către România. Apar numele ambasadorului român în SUA, Mircea Malița, cel al lui Gh. Folescu, reprezentantul comercial al amba-sadei, al soției sale, ba chiar al unui oarecare Adrian. În schimb, persoana care o ajută pe sora

lui Eliade, prin intermediul *Asociației România*, (asociație prin care guvernul român menținea „contact cultural” cu emigrația), să scoată din România o veche icoană rusească de argint din casa părintească, nu este amintită decât prin inițialele V.C. Ar putea fi un mod de a-l proteja pe cel care riscase o astfel de „ilegalitate”? Cititorul român l-ar putea identifica pe Virgil Cîndea, cel „însărcinat de Partid” cu *Asociația România*, un cărturar și „agent cultural” oficial, cu dubioase misiuni în ultimul deceniu al dictaturii Ceaușescu.

Despre trecutul politic al lui Eliade era interzis a se discuta în România ceaușistă. Prețuirea operei sale, atracția față de personalitatea sa proiectaseră, treptat, numele său în multe publicații și în preocupările multor intelectuali. Un nume utilizat și uzat și de foarte zgomotoșii noi naționaliști, grupați în jurul câtorva reviste (*Săptămîna*, *Luceafărul*, *Flacăra*), care se bucurau de protecția și chiar stimularea organelor oficiale.

Am văzut, în 1982, an deja negru al dictaturii de stînga și de dreapta de tip ceaușist, la Teatrul Național din București, *Ifigenia*. Piesa fusese reprezentată pentru prima dată în întunecatul an 1941 și retipărită, după război, în românește, într-o editură a emigrației române de dreapta, din Argentina, în 1951⁴⁷. Ca și în 1941, teribila tensiune din afara sălii și tensiunea din sufletele spectatorilor (frica,

dezgustul, oboseala, disperarea) comunicau nefericit cu piesa, care exalta moartea pentru o „cauză” glorioasă, sacrificiul jubilant și transcendent. Mi-am amintit, inevitabil, însemnarea din *Jurnalul* lui Sebastian: „Voci răgușite, care țipă, care urlă. Gesturi declamatoare, false...”⁴⁸.

În România, după cincizeci de ani de cenzură de dreapta și de stînga, se știe prea puțin despre adevăratul Eliade. În ultimii ani dinaintea căderii lui Ceaușescu, într-un eseu transmis clandestin în Occident, disidentul român Dan Petrescu nota: „Se declanșează în Occident o adevărată campanie de demascare a legăturilor lui Mircea Eliade cu extrema dreaptă interbelică. Măcar de-ar duce, precum în cazul lui Heidegger, la popularizarea operei sale”⁴⁹.

Nu popularitatea operei lui Eliade era însă chestiunea în cauză; de altfel, judecînd după lista publicațiilor sale, Eliade nu poate fi considerat un autor puțin cunoscut în Occident. Cît privește dezbaterea biografiei sale, aceasta ar fi trebuit să aibă loc de mult timp în România, pentru care are și o importanță aparte. Greu de spus dacă, chiar și în perioada post-Ceaușescu, o astfel de dezbateră va găsi climatul de obiectivitate de care are nevoie.

Dan Petrescu continua astfel: „De s-ar pune în discuție, peste un timp, și colaborarea oamenilor

noștri de cultură cu actualul regim... atunci să vedem spectacol!". Într-adevăr! Nu doar regimul Ceaușescu era departe de a fi de stînga, dar asta era valabil și pentru membrii (aproape patru milioane!) ai Partidului Comunist, greu de considerat cu adevărat comunist, de vreme ce tradiția politică românească fusese dintotdeauna spre dreapta. Dan Petrescu și-a scris textul cu puțin înainte de căderea lui Ceaușescu. Spectacolul este, iată, deja în plină desfășurare și atinge adesea grotescul.

Toată lumea își strigă nevinovăția, suferințele. Unii dintre cei mai zgomotoși sînt chiar cei care au fost, pînă mai ieri, slugile „intelectuale” ale dictaturii... Dificultățile procesului de democratizare reamintesc, din nou, istoria complicată a locului, crizele de identitate și facilele mecanisme de identificare mimetică stimulîndu-se reciproc, prelungind impasul posttotalitar.

Teribil spectacol, într-adevăr! În viteza noului oportunism, campaniile de demascare au, mai ales, un violent caracter anticomunist. Amuzant e doar faptul că nimeni nu pare a fi fost amestecat în neagra operetă în care atîția jucaseră cu zel și vervă și profituri.

Apar însă și efecte încurajatoare ale democratizării. La nici două luni de la dispariția lui Ceaușescu, tînărul critic Dan C. Mihăilescu scria în revista *România literară*: „Receptarea spiritului

critic interbelic românesc s-a lovit decenii de-a rîndul de o sumă de prejudecăți. Ele trebuie dezamorsate și demontate cu atenție, cu delicată fermitate, ca să spunem așa. Asupra lui Eliade, asupra generației '27, în genere... planează aburul negru al dreptei legionare. E timpul să suflăm intens, nu pentru a-l anula (logic și faptic, e cu neputință), dar pentru a-l îndepărta o vreme, spre a fi în stare să vedem lucrurile în propria lor lumină. Nu avem un adevărat și atotcuprinzător examen al deceniului patru, nici al Stîngii, nici al Dreptei..."

Criticul îndeamnă la cercetarea obiectivă, „eliberată de obsesie”, a operei și personalității lui Eliade. El adaugă, cu justete: „Eliade (ca și generația sa) nu poate fi el însuși decît *y compris* această perioadă, cu toate circumstanțele ei – agravante sau atenuante – dar *cu toate*⁵⁰.”

Se apropie, poate, momentul cînd și perioada legionară, ca și cea comunistă vor fi analizate cu onestitate și luciditate. Dacă azi se discută deschis și pe larg, în România, compromisurile și complicitatea unor mari scriitori ca Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Tudor Arghezi, Camil Petrescu cu regimul comunist (un regim dictatorial, de la început, căruia nu era ușor să i te opui), n-ar fi nici un motiv să nu se analizeze și implicarea voluntară („vina fericită”), cu toate consecințele ei, a unor intelectuali și scriitori, precum Eliade, în mișcarea

de extremă dreaptă. Cu atât mai mult cu cât comunismul nu mai este azi un pericol real în România. Nu a fost, de altfel, niciodată. Stalinismul lui Ceaușescu a devenit, treptat, un fascism deghezizat. Forțele totalitare par încă puternice și deloc pregătite să cedeze; adevărata lor motivare nu este neapărat ideologică, ci setea de putere.

Tot în această primă primăvară posttotalitară a apărut și importantul text intitulat *Despărțirea de eminescianism*, datorat profesorului Virgil Nemoianu, de la Catholic University din Washington⁵¹. Analizând cu pertinentță moștenirea ideatică-ideologică a lui Mihai Eminescu, așa cum se reflectă în gândirea și structurile de comportament ale societății românești în ultimul secol, autorul propune o critică lucidă a antiistoricismului („sabotarea istoriei”), a refuzului modernității și democrației occidentale, a închistării naționaliste, cu toate excesele ei, cum apar în filosofia lui Pîrvan, Goga, Hașdeu, Iorga, Vulcănescu, Eliade, Noica. Nemoianu subliniază că în România „panta de la nivelurile de vîrf ale dezbaterilor de idei pînă la cele mai de jos e abruptă, vulgaritățile devin rapid grosolane și amenințătoare, la dreapta naționalistă, la stînga totalitară și chiar la centrul hrăpăreț și frivol”. În acest context, continuă profesorul Nemoianu, „sursele bizantino-neoplatonice ale culturii române (cu separația teoretică între credință și faptă postulată de

ele)” nu pot avea decît efecte stagnante. Autorul pledează pentru o „despărțire de Eminescu” și de „posteminescianism”, pentru o abordare realistă, obiectivă, rațională a fenomenului social.

Trebuie să sperăm în ecoul fericit al acestei salutare chemări. Din eșecul falimentar al „stîngii” totalitare poate învăța multe și „dreapta”, ascunsă în conservatorismul ei cinic sau dezlănțuită în naționaliste ritualuri.

România nu înseamnă doar Ceaușescu și Zelea Codreanu, nici doar teroriștii îmbrăcați în cămașa verde a Legiunii sau în uniforme de miner ale Securității. Există în România și o moștenire a gândirii democratice, chiar dacă slăbită de multele decenii de dictatură de dreapta și de stînga. Există umorul și bunul-simț românesc, o adîncă relație cu cultura europeană. Mai există și paradoxul și ambiguitățile românești, nu totdeauna nefaste. Ar fi să amintim că într-o țară cu tradiție antisemită ca România, sute de mii de evrei au supraviețuit ultimului război mondial.

Speranța n-ar trebui să se refugieze doar în paradox și ambiguitate, ci să se articuleze într-un viitor care să însemne o clară, neambiguă tranziție spre o societate civilă.

*Bard College
septembrie 1990*

Note

1. Poate că cel mai adecvat mod de a-l descrie pe Nae Ionescu ar fi cel de a alătura caracterizarea datorată lui Mac Linscott Ricketts, un cercetător american al perioadei, de cea a lui Virgil Nemoianu, critic literar român domiciliat în Statele Unite, profesor la Universitatea Catolică din Washington, D.C.
 „Nae Ionescu n-a fost un simplu propagandist al fascismului italian sau al național-socialismului german. Activitatea sa didactică și de alt fel îl situează totuși în sfera filosofiilor și mișcărilor naționaliste antidemocratice ale Europei interbelice, cunoscute, în general, ca fasciste.” (Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots, 1907-1945*, vol. I, East European Monographs, Boulder, distribuită de Columbia University Press, New York, 1988, p. 114)
 „Un gânditor socratic minor, dar vivace, Ionescu susținea un soi de existențialism vitalist (un iraționalism care nu era străin de concepte împrumutate din creștinismul ortodox), proclama superioritatea charismei orale asupra comunicării filosofice scrise și s-a angajat în jurnalism politic, sfârșind prin a fi un susținător al Gărzii de Fier, mișcarea română ultranaționalistă, de extremă dreaptă.” (Virgil Nemoianu, „Mihai Șora and the Traditions of Romanian Philosophy”, în *Review of Metaphysics*, The Catholic University of America, vol. 42, martie 1990, p. 596)
 Printre crimele provocate de Legiune (sau Garda de Fier), trebuie menționată barbara ucidere rituală a unor evrei, inclusiv copii, la 22 ianuarie 1941, la

abatorul din București (în timp ce ucigașii „mistici” cântau imnuri creștinești, un act de o ferocitate poate unică în istoria Holocaustului). Ion Antonescu, fostul ei aliat, a interzis apoi Garda de Fier, dar crimele antisemite nu au încetat sub dictatura sa militară. Pentru a numi doar două : teribilul pogrom de la Iași, în iunie 1941, când mii de evrei au fost omorâți, în „trenurile morții”, unde au murit asfixiați, și deportarea, în 1941 și 1942, a evreilor din Bucovina și Basarabia (nord-estul României) în lagărele de exterminare din Transnistria, în vestul Ucrainei, ocupată atunci de trupele române, aliate cu Germania lui Hitler.

2. Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938). Agitator antisemit, de extremă dreaptă, fondatorul și apoi conducătorul Gărzii de Fier. Închis de Carol al II-lea în 1938, Codreanu a fost împușcat și apoi strangulat pentru „încercare de evadare”.
3. Mircea Eliade, *Journal IV*, 1979-1985, tradus în engleză de Mac Linscott Ricketts, University of Chicago Press, Chicago, 1990.
4. Larry McMurtry, citat în Mircea Eliade, *Journal II*, 1957-1969, Chicago University Press, Chicago, 1989.
5. Mircea Eliade, *Journal IV*, p. 75 ; [vezi Mircea Eliade, *Jurnal*, II, 1970-1985, ediție îngrijită de M. Handoca, Editura Humanitas, București, 1993, p. 445].
6. Mircea Eliade, *Journal IV*, p. 10 ; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., p. 376].
7. Wendy Doniger, „Epilog” la Eliade, *Journal IV*, p. 149.
8. Wendy Doniger, „Epilog” la Eliade, *Journal IV*, p. 149.
9. „Românismul”... era un termen asociat în mintea publicului cu filosofii și programele politice de extremă dreaptă. Toate partidele de extremă

dreaptă – naționaliștii lui Cuza, Legiunea etc. – îl invocau în propaganda lor. În mod curent, semnifica șovinism, antisemitism, politica de restrângere a minorităților, anticomunism și entuziasm pentru fascismul italian și pentru național-socialismul german. Eliade considera că termenul, găsit în scrierile naționaliștilor secolului al XIX-lea, pe care îi admira, adică Kogălniceanu, Eminescu, Hasdeu, însemna, inițial, ceva «deasupra» politicii, care a fost pervertit de partidele politice în secolul XX» (Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 904).

10. Mircea Eliade, *Journal IV*, (1979-1985), The University of Chicago Press, Chicago 1990, p. 104.

11. *Idem*, p. 142; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., p. 518].

12. „M.R. Paraschivescu, poetul ulterior atașat de mișcarea comunistă, considera că *Huliganii*, romanul lui Eliade, fusese scris sub influența lui Heidegger, «filosoful oficial al hitlerismului». El centra romanul pe imaginea atotcuprinzătoare a morții, pe care o atribuia influenței lui Heidegger.” (Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 1033)

Ricketts îi mai citează pe I. Constantinovschi (p. 1034), Andrei Șerbulescu (B. Silber) (pp. 694, 894), din nou pe M.R. Paraschivescu (pp. 895-897) și pe Alexandru Sahia (pp. 694, 1334). Cititorul ar trebui, de asemenea, să aibă în vedere și opinia lui Lucrețiu Pătrășcanu din *Sub trei dictaturi* (1944; reeditat în 1970 de Editura Politică). Lucrețiu Pătrășcanu, unul dintre conducătorii Partidului Comunist Român, în ilegalitate și ulterior, pînă la asasinarea sa de către foștii săi tovarăși, îl considera pe Eliade „un cunoscut șef de școală gardistă”. La fel, Miron Constantinescu,

- un alt lider comunist, îl trecea pe Eliade, chiar și în 1971, printre „stegarii ideologici ai Gărzii de Fier” (*Magazin istoric*, V, 1, București, ianuarie 1971, p. 75).
13. Mircea Eliade, „Ion Moța și Vasile Marin”, în *Vremea*, București, nr. 472, 24 ianuarie 1937, și Mircea Eliade, „Comentarii la un Jurământ”, în *Vremea*, nr. 476, 21 februarie 1937.
 14. Mircea Eliade, *Salazar și revoluția în Portugalia*, Editura Gorjan, București, 1942.
 15. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 897.
 16. „Experiența și popularitatea Gărzii de Fier devin obiect de studiu și sursa din care se poate alimenta, în sfârșit fără opreliști, bovarismul partidului comunist.” „Anexarea și repunerea în circulație a clișeeleor naționaliste de mare și verificată popularitate utilizate de Garda de Fier în deceniul IV [...] principiile de bază ale Legiunii, aceleași cu principiile de bază ale partidului comunist [...]: elogiul revoluției naționale și al statului totalitar, cultul obedienței oarbe în fața «șefului» dorit de mase, anatemizarea sistemului democratic, discreditarea spiritului critic și libertar și justificarea represiunii împotriva liberalismului intelectual.” (Ileana Vrancea, „Capcana”, în *Dialog*, Dietzenbach, septembrie 1989, p. 19)
 17. „Militantismul antitotalitar al intelectualității românești din perioada interbelică, promotor al libertății de gândire și refractar diversiunii de orice nuanță – a rămas și azi, ca și în trecut, realul adversar și principala primejdie pentru dictatura comunistă, în timp ce antidemocratismul și antiindividualismul funciar al extremei drepte, cultul diversiunii și al obedienței gregare – cel mai sigur aliat.” (Ileana

- Vrancea, „Capcana”, în *Dialog*, Dietzenbach, septembrie 1989, p. 23).
18. Mircea Eliade, *Journal IV*, p. 17; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., p. 383].
 19. Mircea Eliade, *Journal IV*, p. 20; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., p. 386].
 20. Mircea Eliade, *Journal IV*, p. 22; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., pp. 388-389].
 21. Philippe Lacoue-Labarthe și Jean-Luc Nancy, „Mitul nazist”, în *Critical Inquiry*, 16, nr. 2 (iarna 1990), p. 293.
 22. Philippe Lacoue-Labarthe și Jean-Luc Nancy, „Mitul nazist”, p. 295.
 23. Wilhelm Reich, *The Mass Psychology of Fascism*, Farrar, Strauss, Giroux, New York, 1970, p. XIV.
 24. Philippe Lacoue-Labarthe și Jean-Luc Nancy, „Mitul nazist”, p. 296.
 25. Mircea Eliade, *Journal IV*, p. 79; [v. M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., pp. 449-450].
 26. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 920.
 27. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 924.
 28. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 925.
 29. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 926.
 30. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 929.
 31. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 900.
 32. Mircea Eliade, „Democrație și problema României”, în *Vremea*, nr. 468, [18] decembrie, datat „Crăciun 1936”.

33. Mircea Eliade, „Noua aristocrație legionară”, în *Vremea*, nr. 522, 23 ianuarie 1938.
34. Mircea Eliade, „Cîteva cuvinte mari”, în *Vremea*, nr. 341, 10 iunie 1934.
35. Mircea Eliade, „Democrație și problema României”, în *Vremea*, nr. 468, [18] decembrie, datat „Crăciun 1936”.
36. Mircea Eliade, „Elogiu Transilvaniei”, în *Vremea*, nr. 465, 29 noiembrie 1936.
37. Mircea Eliade, „Piloții orbi”, în *Vremea*, nr. 505, 19 septembrie 1937.
38. Mircea Eliade, *Autobiography*, vol. II, University of Chicago Press, Chicago, 1988, p. 65; [vezi M. Eliade, *Memorii*, II, ediție îngrijită de M. Handoca, Editura Humanitas, București, 1991, p. 26].
39. Mircea Eliade, *Autobiography*, vol. II, p. 64; [vezi M. Eliade, *Memorii*, II, ed. cit., p. 26].
Ricketts ne informează că moartea celor doi legendari legionari este comemorată anual, în Spania, la Majadahonda, și că în 1985, la a 48-a comemorare, au fost prezenți mai mult de cincizeci de legionari din toată lumea, alături de alți o sută treizeci de participanți (vezi Mircea Eliade, *The Romanian Roots*, p. 1399).
40. Seymour Cain, „Mircea Eliade, the Iron Guard and Romanian Anti-Semitism”, în *Midstream*, noiembrie 1988.
41. „Criticul literar Arthur Silvestri de la *Luceafărul*... devenise un zelos protocronist, folosindu-și condeiul pentru demascarea «trădătorilor» din emigrația română de la Paris și München, punînd la îndoială reprezentativitatea culturală a acestor propagatori de «pseudocultură» și astfel invalidînd pretenția lor de autorități culturale și excomunicîndu-i ca «teroriști

culturali» și trădători... În cazul anumitor emigranți, el făcea însă excepție, considerînd că opera lor era atît de românească, încît «s-ar putea crede că a fost scrisă aici, printre noi»... Aceste excepții îl includeau, în mod evident, pe celebrul *Mircea Eliade de la Universitatea din Chicago*, cunoscut nu doar pentru eminența sa, nu doar pentru asocierea sa cu grupurile de dreapta în perioada precomunistă, ci și cum mi-a fost relatat de prietenul său apropiat, filosoful Constantin Noica – pentru faptul de a-l fi îndemnat pe Papu la mai multă îndrăzneală în protocronismul său. Antiprotocroniștii îl privesc în general pe Silvestri ca pe un agent direct al poliției secrete românești, deoarece rubrica sa din ziar publica informații la care doar Securitatea are acces (locația precisă a postului de Radio Europa Liberă ș.a.m.d.) și cita emigranți ale căror nume era interzis a fi publicate (s. N.M.).” (Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 1991, cap. 5, p. 47).

42. „În 1974, a apărut în publicația românească *Secolul 20* un articol al criticului literar Edgar Papu, un profesor în jur de 70 de ani... Textul său, «Protocronismul românesc», susținea că, în opoziție cu ceea ce era general acceptat în România, tradiția literară românească nu se baza în mare măsură pe imitarea formelor occidentale, ci era cu totul originală; mai mult decît atît, scria el, creații literare românești au precedat adesea evoluția creatoare din Occident (ca suprarealismul, dadaismul etc.), deși realizările acestea au fost adesea nementionate, pentru că erau

prea puțin cunoscute în străinătate. Ideea proto-cronistă care a început ca o dezbatere despre bazele stabilirii, circulației și acumulării valorilor literare a devenit treptat o dezbatere despre fascism, patriotism, trădare și antisemitism. Chiar și președintele Ceaușescu a preluat idei protocroniste, anunțând, de pildă, că înaintea Uniunii Sovietice și a Ungariei, el avusese ideea societăților mixte (social-capitaliste)." (Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, capitolul despre protocronismul românesc)

43. Norman Manea, „Vocativul urgenței”, în *Secolul 20*, 1-2-3, 1980.
44. Pînă la căderea lui Ceaușescu, Gogu Rădulescu a fost vicepreședinte al Consiliului de Stat și membru al Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român.
45. Mihail Sebastian, *Jurnal*; extrase publicate în *Toladot*, nr. 1, Israel, ianuarie-martie 1972, menționate de Ricketts în monografia sa; [vezi Mihail Sebastian, *Jurnal*, 1935-1944, text îngrijit de Gabriela Omăt, prefață și note de Leon Volovici, Editura Humanitas, București, 1997, p. 115].
46. Mircea Eliade, *Journal IV*, pp. 48, 77, 80-81, 86; [vezi M. Eliade, *Jurnal*, II, ed. cit., pp. 415, 447, 457, 509].
47. Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade, The Romanian Roots*, p. 1449.
48. Mihail Sebastian, *Jurnal*; [vezi M. Sebastian, *Jurnal*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 311].
49. Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, „Ce-ar mai fi de spus? (Convorbiri libere într-o țară ocupată)”, în *Agora*, februarie 1990, Foreign Policy Institute, Philadelphia, p. 213.

50. Dan C. Mihăilescu, „Mircea Eliade, „Made in USA””, în *România literară*, nr. 7, 15 februarie 1990.
51. Virgil Nemoianu, „Despărțirea de eminescianism”, în *Caiet de literatură*, supliment al revistei *Dialog*, mai 1990, pp. 14-17.

Isoria unui interviu

În vara lui 1985, am fost chemat într-o cameră de un ofițer de Securitate care s-a recomandat a fi căpitan în Ministerul de Interne și m-a rugat să înțeleg. La insistențele mele, a acceptat să scrie din urmă, să sugerez că ar fi vorba despre „cerere”. Da, depuseam eu în fața lui în următoarea cerere de călătorie turistică în Franța și Germania. Presupuneam că la această cerere se referea.

Mi-a dat libertatea să aleg locul unde vreau să scriu loc convorbirii. Am propus apartamentul meu. Eram impresionat, nu de mult, de reținerea unui ofițer care parcurea acest gen de „interviu” și părea un astfel de caz provizoriu. Mi-a părut ciudat, mai în special în camera mea de la etaj, că nu mă interesea purpur „misiunea”. Aveam impresia de a crede că am obținut, din start, o încredere sau acceptare a demnității.

Întreaga a fost luată pentru ocaziuni noi, pentru, mai mult sau mai puțin.

Prima cerere în Europa Occidentală a fost în 1979, după multe refuzuri. În 1979, după multe refuzuri.

Istoria unui interviu

În vara lui 1985, am fost chemat la telefon de un ofițer de Securitate care s-a recomandat a fi căpitan în Ministerul de Interne și mi-a cerut o întâlnire. La insistențele mele, a acceptat, în cele din urmă, să sugereze că ar fi vorba despre „o cerere”... Da, depusesem cu multe luni în urmă o cerere de călătorie turistică în Franța și Germania. Presupuneam că la această cerere se referea.

Mi-a dat libertatea să aleg locul unde urma să aibă loc convorbirea. Am propus apartamentul meu. Fusesem impresionat, nu de mult, de relatarea unui scriitor care parcursese acest gen de „întâlniri” și obținuse un astfel de mic privilegiu. Mă simțeam, evident, mai în siguranță în camera mea decât în orice alt loc mi-ar fi propus „musafirul”. Aveam naivitatea de a crede că am obținut, din start, o minimă recunoaștere a demnității.

Întâlnirea a fost fixată pentru ora nouă dimineața, ziua următoare.

Prima călătorie în Europa Occidentală îmi fusese aprobată, după multe refuzuri, în 1979. Tulburarea

provocată de această primă călătorie în Vest, la 43 de ani, fusese teribilă. Încă mai mare, și cu prelungite efecte depresive, fusese adîncă tulburare a reîntoarcerii fără speranță. Decisesem să nu mai încerc prea curînd o astfel de aventură, care m-ar fi reînviat și amețit pentru săptămîni și apoi, o știam deja prea bine, m-ar fi plonjat într-o lungă apatie și nevroză, paralizîndu-mi, pentru multă vreme, orice proiecte. Timp de șase ani nu mai solicitasem un pașaport, dar în 1985 sufocarea devenise, din nou, insuportabilă. Simțeam că trebuie, neapărat, să ies iarăși din cușcă, pentru oricît de scurt timp.

Dacă tema discuției cu ofițerul de Securitate urma să fie, într-adevăr, cererea mea de călătorie, însemna, încercam eu să-mi liniștesc agitația de după scurta convorbire telefonică, că aveam de făcut față, a doua zi dimineață, unei întîlniri relativ formale. Președintele Uniunii Scriitorilor mă asigurase, după luni de insistențe, că această chestiune a pașaportului fusese, pînă la urmă, soluționată favorabil.

Aveam un motiv special să nu mă simt deloc în largul meu la vreun semnal venit din partea temutei Instituții. Pe lîngă motivele curente, adică ale tuturor cetățenilor deținuți în Colonia „multilateral dezvoltată” din România lui Ceaușescu, erau cele

suplimentare care țineau de îndeletnicirea și naționalitatea mea. Cu mai mult de zece ani în urmă, unul dintre prieteni fusese intimidat să accepte a deveni informator al Securității, specializat strict asupra persoanei mele. Îmi rămăsese întipărită seara de toamnă umedă și fumurie când prietenul îmi telefonase de la o cabină publică propunându-mi o plimbare. Nimic în vocea sa nu prevestea ce avea să-mi spună. Tocmai ieșise de la Securitate. Nu rezistase decât prea puțin presiunilor: insinuaseră că ar putea pierde serviciul modest pe care îl avea și prin care își întreținea un tată bolnav. Semnase, așadar, „angajamentul”, primise un nume conspirativ. Urma să întâlnească săptămînal sau chiar de două ori pe săptămîină, în diferite locuințe particulare din București, un ofițer de legătură, pentru a discuta despre mine, a răspunde întrebărilor și a redacta, la sfîrșit, ceea ce Securitatea numea „nota informativă”.

Ar fi greu să uit perplexitatea după scurta sa relatare, ciudata senzație de înstrăinare și (simultan și paradoxal) de apropiere, pe care am simțit-o.

Relația noastră avea să capete ulterior o tot mai vizibilă și schizofrenică urgență. Devenisem „dependent” de întîlnirile noastre. Îmi povestea convorbirile cu securistul, descria apartamentele banale în care se desfășurau întîlnirile, înfățișarea și reacțiile anchetatorului, întrebările și răspunsurile. Îi ceream mereu alte detalii, îl copleșeam cu întrebări

suplimentare, cărora le dăduse, deja, un răspuns. Devenisem tot mai avid asupra amănuntelor acestor întâlniri „informative” și, în același timp, tot mai reticent a-i încredința fapte noi, din existența mea cotidiană. Eram tot mai suspicios, tot mai neîncrezător în raportul prompt pe care mi-l furniza. Mă întrebam dacă nu îmi ascunde totuși unele lucruri, pentru a-mi proteja vulnerabilitatea sau a se proteja. Viața mea nu era atât de spectaculoasă, încât să merite atâtea întâlniri și o atât de constantă supraveghere. Ce s-ar fi putut discuta atîta despre familia mea, prietenii mei, proiectele mele, relațiile cu străinătate, venitul, sănătatea, cărțile, femeile?

Prietenul părăsise România după vreo doi ani de la debutul său în schizofrenica funcție. Nimeni nu venise, ulterior, să-și decline calitatea de informator al Securității. Nu aveam însă nici o îndoială că evadatul fusese înlocuit cu altcineva, tot din imediata mea apropiere, probabil...

Încîlcite amintiri și incertitudini au înlocuit somnul în noaptea care a precedat întâlnirea. Cît știau, de fapt, despre mine? Ce voi fi întrebat? În astfel de situații încerci să rememorezi discuții cu prieteni, întâmplări confuze, scrisori, convorbiri telefonice care puteau fi exploatare de „ei”.

Cu puțin înainte de ora nouă, am început să pîndesc zgomotul ascensorului.

La ora nouă, soneria apartamentului. Am deschis : un bărbat tânăr, înalt, subțire, blond. Costum gri, cămașă bleu, cravată. Urcase scările în fugă, nu luase ascensorul.

I-am cerut legitimația, conform scenariului pe care îl pregătisem. M-a privit lung, a zîmbit. A întins un cartonaș-legitimație. N-am avut timp să văd nici chipul, nici numele, înainte de a reintra în buzunarul scamatorului. Se afla deja în cameră. Privea rafturile bibliotecii, biroul, locatarul îmbrăcat în jeanși și pulover.

„Aveți un ac și ată?”

În prima secvență a duetului, anchetatul ceruse, solemn, anchetatorului să se legitimeze, dar pînă să-și potrivească ochelarii pe nas, lunganul înghițise, hap, legitimația. A doua secvență părea încă mai promițătoare : Patachon, grăsuța gazdă, și Pat, lunganul, alături. Patachon, urmăritul, grăsuțul autor în papuci, și Pat, elegantul urmăritor. O inovație în tradiția pantomimei numite „eternul uman”.

Privea, în continuare, biblioteca. Nu se uita la domnul căruia îi mărturisise, cu atîta căldură, în prima clipă : „Știți, semănați cu tatăl meu”... Privea, interesat, rafturile bibliotecii.

Nu m-am mișcat din loc.

„Mi-a sărit un nasture. Cînd urcam scările”, își aminti, în sfîrșit, căpitanul, arătîndu-mi, pentru a

mă convinge, șlițul de la pantaloni, locul unde fusese buclucașul nasture securist.

Să-l fi rupt anume, ca să rămână câteva clipe singur în încăpere? De unde să știe că nu am ace și ață la îndemână, că va trebui să părăsesc camera? Voia să monteze vreo „muscă”? Întrebări inutile, firește, căzusem în paranoia pe care „ei” o îndrăgeau. Oricum, puteau monta orice oricând, dacă voiau. Derizoriul, tumbă și mersul pe frînghie? Am zîmbit, patern, zîmbetului său copilăresc. Zîmbeam, așadar, amîndoi, umanizați: ipocrită compasiune reciprocă.

Am căutat îndelung, fără să mă grăbesc, în sertarele din dormitor, cutia buclucașă. I-am întins-o, în sfîrșit, să-și aleagă ața fermecată și acul veninos. Tînărul s-a așezat, sfios, într-unul din fotolii, a început să coase, timid, locul rușinii. Sceneta conspirativă rula lent, cum se cerea.

„Tot mai sînteți supărat?”

Am așteptat să fixeze bine nasturele, să devină mai generos cu detaliile, să pot înțelege întrebarea.

„Interviul acela... Interviul cu scandal, de-acum cîțiva ani. Mai sînteți supărat?”

Nu, trebuia să recunosc că nici la această întrebare nu mă așteptasem. Scenariul pe care îl pregătisem în noaptea dinainte nu prevedea o astfel de întrebare. Mi-ar fi trebuit acum o lungă pauză

pregătitoare, dar am răspuns, grăbit : „Da, sînt foarte supărat”.

Răspuns solemn, cum n-aş fi vrut. Doar afirmasem chiar în interviul la care se referise securistul că trebuie să ne ferim a „onora” oficialitatea în ținută gravă, „adică luînd-o în serios, sporindu-i involuntar autoritatea, acreditînd-o, într-un fel”... Nu mă putusem stăpîni.

Nu uitasem acea împrejurare, nici cei care mă supravegheau și dirijau din culise spectacolul nu o uitaseră, se pare.

Interviul fusese luat de către un important critic literar, în urmă cu patru ani, în vara lui 1981, imediat după Conferința Scriitorilor. Conferința fusese o manifestare publică fără precedent împotriva politicii culturale oficiale și a politicii oficiale, pur și simplu.

Textele intervențiilor nu au fost niciodată publicate, delegaților le fusese interzis accesul în sală cu aparate de înregistrare, pentru a nu se păstra nici o „urmă” a celor spuse și auzite acolo. Clovnii neascultători fuseseră închiși, de fapt, pentru trei zile, în eleganta sală, li se dăduse voie să se zbeanguie, în timp ce supraveghetorii notau numele celor obraznici și înregistrau, pentru dosarele Instituției, naivele strigăte de luptă, hohotele de rîs, impertinența, jubilația fraternizării copilăroase. Ceaușescu avea instalat, se pare, în biroul său un

difuzor care transmitea cuvântările direct din sală. Pentru prima dată, Secretarul General al Partidului nu participa la un astfel de eveniment.

Grupurile de pionieri anume pregătite să-l aclame și să-i dea flori se aflau deja în fața sălii când s-a primit, brusc, dispoziția anulării misiunii.

Decizia Președintelui de a absenta de la Conferința Scriitorilor a fost înțeleaptă. Se baza, evident, pe informațiile Securității privind starea de spirit a delegaților. Înlocuitorul lui Ceaușescu, primul-ministru Dăscălescu, avea să constate că, în timpul plicticosului său discurs, impertinenții scriitori părăseau, pe rînd, sala, ieșind pe hol să fumeze sau îngheșuindu-se la bufetul special, unde se găseau rarități culinare inaccesibile muritorilor de rînd. „Crenvurști adevărați!”, exclamase, fascinat, un prieten al meu. „Crenvurști adevărați! Au gust de crenvurști, zău, nu ca înlocuitorii scîrboși din magazine. Crenvurști! Crenvurști, incredibil, o minune, ca în anii '50”, nu înceta să se bucure mîncăciosul meu prieten, fără să știe că nu doar plăcerea crenvurștilor, adevărați sau falși, ci însăși viața, mizeră sau surprinzătoare cum ar fi să fie, îi va fi curînd răpită.

Atmosfera Conferinței (una dintre cele mai violente manifestări anticomuniste, cred, în acea perioadă, în estul Europei) se explica nu doar prin exasperarea care începea să atingă niveluri fără precedent, ci și prin componența sălii. Pentru prima

dată, delegații fuseseră aleși prin vot secret. În acest fel, grupul naționalist al scriitorilor oficiali, aflați în grațiile Puterii, nu a fost prezent în sală. Conferința nemulțumise, desigur, profund autoritățile de partid. S-au declanșat ulterior măsuri încă mai aspre de intimidare, s-a întărit cenzura, s-au redus fondurile și tirajele, a fost paralizată activitatea Uniunii Scriitorilor, s-au interzis contactele cu străinii, s-a amplificat persecutarea autorilor incomozi.

Interviul fusese luat imediat după Conferință și a apărut abia după șase luni, în revista *Familia**, din Oradea, o bună revistă culturală, cu tiraj mic și departe de „centru”. Era mai ușor să strecuri un text relativ normal în provincie, în special în Ardeal, unde comparația cu presa din Ungaria inhiba, uneori, cenzorii.

Conținutul interviului, ca și numele autorului stîrniseră, prompt, furia autorităților. Greu de înțeles, firește, azi, de ce banalitatea adevărului livrat fie și în doze mici, retorice, putea provoca, atunci, atîta iritare?!...

Campania de presă care a urmat viza conținutul interviului, dar viza mai ales defăimarea autorului. A nu confrunta punctul de vedere incomod, ci persoana care l-a exprimat, era o veche strategie a diversionii. Cronicarul literar afiliat grupului

* Vezi fragmente din acest interviu la pp. 254-263.

naționalist* afirma, în presă, că despre autorul interviului „nu s-a auzit ca scriitor”, deși citase

* În 1995, decodarea numelui acestui critic dobândește o revelatoare nouă semnificație. Textul se referă la criticul Mihai Ungheanu, fost redactor-șef adjunct pînă la căderea lui Ceaușescu al revistei de tristă amintire *Luceafărul*. După 1989, Mihai Ungheanu nu pare să-și fi schimbat ideologia și afilierile. El a devenit, imediat după 1989, un firesc colaborator al *României Mari*, cum fusese, înainte de 1989, un important aliat al predecesoarei *Săptămîna*. Dintre multe texte semnate după 1989, ar merita de semnalat, probabil, omagiul „21 August 1968 – o zi pentru istorie”, publicat în *România Mare* din 21 august 1992, care elogiază disidența lui Ceaușescu față de invadarea Cehoslovaciei, în 1968, de către trupele Pactului de la Varșovia. În mijlocul textului este plasată o memorabilă fotografie din mai 1968 a lui Nicolae Ceaușescu, alături de președintele de Gaulle, răspunzînd ovațiilor populare, din balconul Comitetului Central al PCR din București. Fotografia este însoțită de următorul text explicativ: „Mai 1968. Eroul legendar al Franței, generalul Charles de Gaulle, vizitează România. Prestigiul lui Nicolae Ceaușescu este în mare creștere. După cîteva zile, demonstrațiile studențești agitate de teroristul evreu Daniel Cohn-Bendit aveau să-l răstoarne de la putere pe cel care redase libertatea și demnitatea Franței. După douăzeci și unu de ani, în 1989, tot evreii (ajutați de ruși și unguri) aveau să-l dea jos și pe Ceaușescu, pe care l-au lichidat fizic, în ziua nașterii Mîntuitorului. Destine relativ asemănătoare”. Începînd din 1994, Mihai Ungheanu este subsecretar de stat în Ministerul Culturii, în România postceaușistă și dirijează astăzi, practic, administrarea culturii române (aprilie, 1995).

numele meu printre scriitorii români importanți, când nu publicasem decît două cărți. Într-o intervenție similară, poetul oficial al Curții și Coloniei Ceaușescu, Adrian Păunescu, socotindu-se jignit de aluzia la „noul Maiakovski, noul A. Toma”, scria: „Norman Manea... n-am luat cunoștință de dînsul și de opera dînsului pînă acum”. Poetul Curții cunoștea nu doar cărțile mele, ci se și recunoscuse într-un personaj episodic nu prea simpatic, dintr-un roman al meu.

Campania contra interviului utilizase o largă paletă de invective, „liberaloid”, „extrateritorial”, „stalinist”, „de altă limbă și de altă credință”, „anti-partinic”... Contradictorii denunțări, amestecate în grabă. Carnavalul furios al ultragiaților și furia Instituției principale a țării, stimulau și recompensau servii.

Convorbirea cu securistul dura de aproape două ore.

„Dacă mai sînteți și acum supărat, atunci înseamnă că ei și-au atins scopul”, așa a continuat tînrul meu partener în jocul de-a șoarecele și pisica, după secvența „Nasturele”. „Cine, «ei»?”, am întrebat. „Cei care v-au atacat” a răspuns, logic, ofițerul. „Nu pe ei sînt supărat. Era dreptul sau chiar misiunea lor să mă atace. Sînt supărat pentru că s-a interzis orice răspuns. Nici măcar nu mi s-a confirmat

primirea scrisorii de protest adresate CC al Partidului Comunist Român. LEGEA prevede să se răspundă în termen de şaizeci de zile la orice scrisori ale cetăţenilor”, am reluat, copilăreşte. Înţeleptul poliţist zîmbea. „Un răspuns formal? Aţi fi fost mulţumit cu un răspuns formal?” Da, anchetatul ar fi fost mulţumit cu un răspuns formal, şi chiar avea curajul s-o recunoască. „Doar nu mă credeţi aşa de prost, încît să fi aşteptat altceva. Doar n-o să mi se dea, cumva, dreptate sau, ferească Dumnezeu, să mi se ceară scuze. Da, un răspuns formal, atît aşteptam! Un răspuns formal: am primit scrisoarea înregistrată cu numărul cutare la data cutare. Atît. Atît!”

Gazda se ridicase în picioare, să-şi dinamizeze partitura. Musafirul a zîmbit, din nou. Un răspuns formal? N-ar fi avut sens. Un răspuns concret, eficient, da, asta ar fi contat.

Şi, şi? Unde *era* răspunsul real, eficient? părea gata să strige victima, înainte de a se prăbuşi, extenuată, în braţele fiarei.

Un adevărat suspans copleşi încăperea. Crispată aşteptare. Poliţistul izbuti să-şi potrivească vocea şi masca, pentru solemnele fraze: „Aţi avut răspunsul de la cea mai înaltă Autoritate a Ţării. Preşedintele Ţării, Secretarul General al Partidului, a vorbit clar, la ultimul Congres al Sindicatelor, despre lupta contra naţionalismului”.

Ei, da, asta era! Înalta Autoritate! Nu mai era permis nici un zîmbet, nici o ghiduşie. Tăcere şi

reculegere. Apoi s-au putut auzi, șovăielnic, primele sunete ale șoricelului. Dacă însăși Înalta Autoritate... dacă însuși Marele... atunci, atunci, de ce... de ce?

„De ce, în acest caz, textele naționaliste, cele contra intelectualității și cele antisemite și cele antioccidentale au continuat și continuă să apară?”, am întrebat, fără urmă de zîmbet.

Motanul a oftat, neputincios, ca un polițist la pensie.

Tăcea, tăcea, așteptînd, ca în clasică scenetă, să vadă lacrimile răvășind fardul clovnului, înduioșat de cumsecădenia opresorului său.

Devenise evident că securistul era de la secția MINORITĂȚI, nu de la LITERATURĂ. Aș fi putut considera o jignire această alegere, îl țineam bine minte pe inteligentul său coleg, de la Secția Literatură. Era clar că, pentru Instituție, dintre multele fraze culpabile ale scandalosului interviu, cea mai gravă rămînea aceea care se referise la șovinismul dictaturii din România: pentru prima dată, cineva protesta public față de editorialul neofascist intitulat „Idealuri”, apărut în revista *Săptămîna* în 1980.

Mă decisesem greu la acel pas. Într-un sistem totalitar ca cel din România anilor '80, în care mizeria, frica, mîrdăria morală, teroarea atinseseră insuportabile proporții pentru întreaga populație, a detașa doar un aspect (naționalismul), ca obiectiv

de critică, mi se părea o lipsă de decență. Pînă la urmă, mi-am depășit reticențele, tocmai pentru că naționalismul devenise semnul dezastrului. Sperasem ca reacția să nu vină de la un „minoritar”... Așteptarea s-a dovedit zadarnică, m-am decis... Nu puteam uita emfaticele fraze din „Idealuri” :

„Nu sîntem datori a da socoteală nimănui de ceea ce facem; sîntem liberi, majoritari și stăpîni în țara noastră, opțiunea istorică spre comunismul de tip românesc a fost făcută și însușită de milioanele de fii loiali ai acestei țări”. Cuvîntul „majoritari”, pus alături de cuvîntul „liberi” sau de cuvîntul „stăpîni”, reprezenta, evident, o ironie involuntară... Sensul manifestului fascist se clarifica rapid : „Noi, oamenii de cultură din România acestor ani eroici, iubim partidul comunist nu numai pentru noua viziune și spiritul proaspăt pe care le-a întornat în evoluția de ansamblu a societății românești, pentru ritmul electrizant în care au început toate să meargă spre bine, spre calitate și optimizare, ci și, în egală măsură, datorită curajului său cu adevărat revoluționar de a fi înțeles că o națiune nu se poate edifica decît prin oamenii locului, care s-au născut aici de sute și mii de ani și care nu părăsesc frontul muncii cînd dau de greu”.

Toate acestea, partidul le știa, firește, și mai știa multe, dar le dezvăluia doar rareori și doar slugilor de încredere... „Partidul știe toate acestea și multe altele”, așa continua dezvăluirea. „Partidul știe toate

acestea și multe altele, fapt care reprezintă temelia politicii sale de cadre. El știe, bunăoară, că onorurile cele mai înalte trebuie să le primească cei ce săvârșesc faptele patrioticești, după cum spunea cronicarul, nu vizitatorii avizi de câștig, dascălii de tarantelă democratică, înveșmîntați în tartanul lor rău mirositor, irozii străini intereselor acestei nații, cei care zornăie din pîntenii trufiei și-i amestesc pe unii cu patriotismul lor gheșeftar. Noi nu avem nevoie de leneviți profeți, de iude care nu au dimensiunea jertfei românești în sîngele lor ușor de cumpărat.”

„Profeți și iude”, „tarantelă democratică”, „irozi ai intereselor străine”, „gheșeftari”, „sîngele ușor de cumpărat”, repetasem în gînd, răspunzînd întrebărilor din acel riscant interviu... Că selecția de Partid avea să elimine pe toți „străinii” care nu aveau vechime națională de „sute și mii de ani” era deja de mult clar. „Dascălii de tarantelă democratică” și acei „leneviți profeți și iude” erau o prioritate și o urgență, trebuiau nu doar eliminați de la „trofeecele cele mai înalte”, ci exasperați și puși pe fugă. Astfel, se putea înfăptui dublul țel al Conducătorului: „purificarea neamului” și obținerea de valută forte pentru ciumații separați de „oamenii locului”. În acest fel au fost evreii vînduți către Israel și germanii către Germania Federală. Editorial fundamental pentru înțelegerea „politicii de cadre”, a Partidului Ceaușescu, nicideată exprimată

mai clar și mai imprudent ca în revista *Săptămîna*, arma „culturală” a Securității! A ataca acest Editorial constituia – bineînțeles – o blasfemie. Orice alte „impertinențe” ale interviului meu își diluaseră, prin comparație, importanța...

Am ridicat privirea. Musafirul zîmbea. Să înțeleg că, din acest moment, convorbirea intra în altă fază? Securistul va trece la tonul confesiv, complice, partea a doua a scenariului? Da, firește... multe dintre deficiențele societății pe care o controla îl îndurerau. Da, da, avea și el necazuri. Cei care mă atacaseră public și își continuau misiunea și după Marele Congres la care Marele Conducător dăduse Marile Răspunsuri? Aceștia sînt, de fapt, niște... huligani. Așa spusese: huligani. Huligani? Foști și viitori membri ai Comitetului Central, actuali și viitori membri ai Academiei Române, laureați cu toate titlurile și premiile și pașapoartele, niște huligani? Da, niște huligani, a confirmat, îndurerat, competentul anchetator.

„Cunoaștem afacerile lor murdare, averile pe care le-au adunat. Niște golani, niște huligani, nu merită atenție. Ei nu reprezintă linia Partidului, să știți. Partidul se disociază de astfel de comportări nedemne.”

Bine, dar ei laudă Partidul și Partidul îi laudă pe ei, în publicații editate sau cenzurate de Partid! *Săptămîna*, organul Comitetului de Cultură și Educație

Socialistă și al municipiului de partid București nu reprezintă Partidul? Și dacă *Săptămîna* nu reprezintă Partidul și dacă Partidul se disociază de devoțiunea cu care îl servește și de felul cum manipulează cauza Partidului, atunci de ce nu schimbă conducerea revistei și nu îi pune în loc pe cei care ar reprezenta „adevărata” sa *linie*? Și de ce îmi spunea mie toate acestea? Să-i schimb eu din funcție pe acești vechi și devotați purtători ai carnetului și salariului de Partid? Eu, șoricelul fără partid, ba chiar antipartinic?

„Huliganii” Partidului susțin că nici nu cunosc limba țării în care locuiesc și în care sînt înjurat!

Funcționarul Securității a oftat din nou, îndelung.

„Sînt situații mult mai complicate decît credeți. Dumneavoastră n-ar trebui să vă amestecați în asemenea murdării. Dumneavoastră sînteți un spirit european...”

Am căscat ochii și ciulit urechile: era o ironie?

Cuvintele sunaseră ca și cum motanul voia să repete sunetele pițigoiului pe care tocmai îl înghițise. Mi-a revenit, brusc, în memorie ceea ce îmi povestise un scriitor sovietic care venea des prin România, iar la întoarcerea acasă avea, inevitabil, o discuție cu Șeful secției Române de la CC al PCUS, la Moscova.

Aflînd că intelectualii de partid români erau naționaliști, activistul sovietic respirase ușurat. „E

în ordine! Naționaliștii români cu cei bulgari, cu cei unguri n-au să se înțeleagă niciodată. Mi-era frică de «europeni». Peste tot sînt acum «europeni». Credeam că au apărut și în România. Ăștia sînt cei cu adevărat periculoși...”

„Da' dumneavoastră sînteți un scriitor demn și stimat. Un spirit european, un om civilizat. Nu trebuie să dați atenție acestor mizerii. Ne-au făcut mult rău acești huligani, foarte mult rău. Nu știu dacă vă puteți procura ziare străine, dar acești iresponsabili au făcut mult rău țării. Au adus prejudicii prestigiului României în lume.” Atunci, de ce îi plătiți și pînă cînd?... M-am stăpînit să tulbur gîngășul moment de confesiune. Iarăși tăcere lungă și ambiguă, pînă cînd ofițerul a țintit centrul obiectivului. „De ce nu emigrați legal?”, a întrebat, în cele din urmă, sfios, anchetatorul. „Este o sugestie?”, a răspuns prin întrebare – în tradiția coreligionarilor săi – anchetatul. „Nicidecum”, s-a grăbit motanul să precizeze. Asigurîndu-mă, din nou, cît de respectat sînt etc. etc. Căpitanul se ridicase, lung, lung, pînă în tavan.

În hol, Pat și Patachon și-au zîmbit, ca la începutul duetului.

„Veți primi curînd pașaportul”, a anunțat, în concluzie, ofițerul, încheindu-și haina și controlînd dacă toți nasturii sînt la locul lor.

„Da, știam. Președintele Uniunii noastre m-a informat cu câteva luni în urmă”, am livrat, la

rîndu-mi, finalul. „Nu Președintele Uniunii dă pașapoarte. Noi dăm pașapoarte”, a ripostat agentul, cu mîna pe clanță.

*

*

*

Naiva strategie a Securistului de a mă „liniști” nu era deloc liniștitoare.

Interviul obseda INSTITUȚIA, „dosarul” meu se completa cu mereu alte file. Despre adevăratul ecou al interviului în birourile oficiale aveam să aflu, mai exact, abia în 1990. Un coinculpat, Radu Enescu, fost redactor-șef adjunct al revistei *Familia* în perioada publicării interviului, dezvăluise, în primăvara 1990, că interviul devenise în 1982 „o problemă de stat”. Radu Enescu, unul dintre străluciții oameni de cultură ai României, riscase, cu admirabil curaj, publicarea acelui text și suportase, apoi, cu discreție și demnitate, consecințele.

Ipocrita încercare a Securistului de a se disocia de „huliganii” culturali ai INSTITUȚIEI nu ar fi înșelat nici măcar un copil.

Ofițerul nu mințea cînd afirma că el și cei ca el cunoșteau „afacerile” lor murdare. Nu era vorba doar de avantajele materiale și de imunitatea de care se bucura *grupul de șoc* al agenților culturali ai Securității, ci de plagiat și folosirea unor scribi „înlocuitori”, în producerea cărților, de abuzul de

putere... Nu întâmplător, autoritățile le toleraseră. Multe dintre „abuzuri” nu au fost elucidate nici pînă azi.

Cu puțină vreme înainte de vizita agentului Pat, jocul tragicomic al hazardului – un domeniu pe care Securitatea nu izbutise (încă) să-l controleze cu totul – luminase un fragment al mascaradei. Pe stadionul din Ploiești, lângă București, la unul dintre freneticele spectacole ale *Cenacului Flacăra*, unde muzica rock ritma poeme închinare Conducătorului iubit, se prăbușise o parte din tribună, provocînd grave accidente.

Pe stadionul părăsit în panică de miile de tineri isterizați s-au cules, apoi, interesante dovezi ale spiritului patriotic al acestor spectacole fascisto-orgiastice: sutiene și sticle de vodcă, chiloți și sticle de vin, bere, șampanie, iarăși chiloți și sutiene și prezervative. Un trecător impas în cariera Poetului Prezidențial, Adrian Păunescu, care își întărea capitalul politic și capitalul pur și simplu prin *Cenacul Flacăra*, așa cum rivalul său la grațiile Cabinetului Prezidențial, mai tînărul versificator patriotic, Corneliu Vadim Tudor, încerca să facă în textele din *Săptămîna* și în ditirambicele sale ode ritmate.

După moartea dictatorului, avea să fie dezvăluit în presă un semnificativ document: scrisoarea adresată Președintelui Nicolae Ceaușescu de către poetul Adrian Păunescu. În ziua în care – o consecință a

accidentului de la Ploiești – fusese destituit de la conducerea revistei *Flacăra*.

Ziua de luni, 8 iulie 1985, prima zi a săptămânii în care mă vizitase ofițerul cu nasturele defect.

„Iubit și bun Conducător al Românilor, Tovarășe Nicolae Ceaușescu, VĂ scriu aceste cuvinte, deranjându-vă din nou, pentru că am senzația, acum, ca și de multe ori în trecut, că mă adresez însăși dreptății și însuși binelui cu chip de om. După săptămîni și săptămîni chinuitoare, am fost chemat și mi s-a comunicat că sînt destituit. Am plecat din sediul Partidului năuc.

N-aș vrea să vă necăjesc, repetîndu-vă că nenorocirea de la Ploiești, pe care nu voi înceta să o regret, a fost folosită pentru ca un scriitor de nădejde al «Doctrinei Ceaușescu» să fie scos din bătălie. Nici nu pot să spun că sînt în genere nevinovat, că n-am păcate și greșeli, dar acestea, păcatele, vinovățiile, greșelile mele pe care le recunosc și le regret sînt altele și n-au nici o legătură cu cele spuse la adresa mea și pe temeiul cărora am fost destituit de la Flacăra. Dar vreau să spun că, dacă Dumneavoastră ați hotărît aceasta, măsura nu poate fi decît justă. Cred în geniul Dumneavoastră și în dreptatea Dumneavoastră. Văd că nimeni nu mai poate opri mașinăria care s-a pornit și care vrea să-mi ia tot.

Rostul acestei scrisori este doar ca la încheierea unui capitol din viață și, pentru mine, poate chiar a vieții, să vă exprim recunoștința mea profundă

pentru că mi-ați dat posibilități de exprimare, de formare și de acțiune culturală de care puțini intelectuali au avut noroc.

Recunoștința poetului este întemeiată, desigur; nu multora li s-a îngăduit o „acțiune” culturală comparabilă, dar documentul acesta epistolar depășește, în enormitatea sa, cadrul biografiei individuale, caracterizînd, dincolo de expresivele ingrediente personale, limbajul standardizat al „mesajelor” de pleacăciune către dictator. Limba de lemn a partidului își dilatase anvergura adjectivelor pentru a sluji cultul Șefului. Aliajul particular de clișeu și însuflețire vitaliza, în acest caz, prin aport „poetic”, canonul *Omagiilor* din epocă, potențînd energia melodramatică de autosugestionare a autorului, acțiunea sa persuasivă și profitabilă.

Vă rog fierbinte să credeți că tot ce am făcut bine, am făcut pentru că am crezut în Țara mea și-n Dumnezeuastră, iar tot ce am făcut rău, n-am făcut cu gînd rău.

Acum nu mai sînt nimeni. Acum viața mea, munca mea de pînă acum, numele meu, pot fi la discreția oricui. Acum sînt prăbușit. Știu cîți dușmani așteptau această clipă.

Din toate, mi-au rămas iubirea față de oameni și țară, datoria față de copiii mei și față de greu încercatul meu tată care a și avut o comoție cerebrală... Și mai am cu mine, ca pe o merinde pentru

drumul pustiu, nemărginita încredere în Dumneavoastră, garant suprem al binelui nostru, al tuturor, iubirea față de tot ce înfăptuiți la cîrma destinului național și devotamentul pe care vi-l datorez în orice condiții. Sentimentele pe care le-am nutrit față de Dumneavoastră le nutresc și le voi nutri toată viața. Eu v-am iubit cînd eram redactor-șef nu pentru că eram, totuși, cineva. Eu vă iubesc la fel și acum, cînd nu mai sînt nimic. Și, dacă, vreodată, veți avea nevoie de mine și eu voi mai exista și voi avea puterea să mă scol din deznădejde și din suferință, cu ultimele puteri aș pleca grumazul meu dacă ar avea nevoie să se ridice Omul Țării pe șeaua de Voievod al Libertății, Demnității și Supraviețuirii noastre, mi-aș pleca grumazul să fiți oricînd sus, gata de orice luptă, Om Bun și Neînfricat și Minunat ce sînteți!

Trăiască România! Trăiască spiritul Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român! Trăiască Nicolae Ceaușescu! Nume de Om, Inimă de Viteaz, Titlu al Capitolului Istoriei Contemporane a Românilor! Trăiască geniul său care a știut, știe și va ști, totdeauna, să distingă binele – de rău, ostașii credincioși – de dezertorii mascați!

Vă mulțumesc pentru toate și-mi pare rău că n-am putut să fac mai mult, mai bine, mai eficient.

Să trăiți! Din toată umilința prin care trec, am inima deschisă să vă spun că dacă un nemernic ar

atenta la viața Dumneavoastră, aș fi gata să sar cu pieptul înaintea lui. În astfel de momente, se vede caracterul unui om.

Aș fi fericit ca, decît să trăiesc în lașitate, mai degrabă să mor ca un om de caracter.

Autorul scrisorii nu l-a apărut totuși pînă la capăt pe dictator cu pieptul său, cum promisese, deși pompase mii de cuvinte spre slava și lingușirea acestuia. Amenințat a fi linșat de mulțimea furioasă, în decembrie 1989, în zilele revoltei de la București, încercase să se refugieze, cu servieta cu bijuterii... la ambasada americană! Apoi dispăruse, pentru o vreme. Este acum, din nou, în centrul vieții publice din România.

Cinismul profesioniștilor mascaradei de pînă ieri contrasta cu oboseala, greața, complicitățile în care supraviețuia, somnolînd, populația oprimată („*sindromul lehamite*” numisem, într-o nuvelă, această stare). „Intelectualii Partidului”? Fidelitate necondiționată față de Conducător (și Securitatea Sa), nu față de Partid.

Un *grup de șoc*, diferit de „nomenclatură”, cu care conlucra capricios, pe care o și disprețuia, de fapt, permițîndu-și „îndrăznele” interzise ierarhiei de partid și beneficiind, adesea, de privilegii mai mari decît aceasta.

Cosmetica marxistă, pentru ocazii festive, nu putea ascunde nerăbdarea naționalistă.

Armele erau delațiunea, defăimarea, diversiu-nea. Ținta ușor de găsit sau de inventat erau „străinii”, „liberalii”, „cosmopoliții”, „europenii”. Uneori, când convenea regizorilor cu epoleți din umbră, era permisă chiar atacarea unor organizații oficiale (acuzaseră, de pildă, Uniunea Scriitorilor de „elitism”, dar și de „sindicalism” și chiar „profesionalism” și visau înființarea unei Uniuni a Scriitorilor Comuniști).

„*Poeți și prozatori cu program patriotic, partinic*”, cum se prezentau ei înșiși, ai unui sistem dictatorial bizantin, poststalinist, postnazist, poate și postmodernist, în conotațiile sale codificate.

Grupul de șoc a jucat un rol important în strategia culturală a dictaturii Ceaușescu. De pildă, în prelungita campanie oficială în favoarea *protocronismului* (afirmînd întîietatea valorilor spirituale românești), în opoziție cu *sincronismul* (privind valorile naționale în contextul general, „sincron”, al culturii universale), pe care dictatura a utilizat-o pentru intimidarea intelectualității. (O aluzie la dezbaterile „proto-sincro” se află și în interviul meu din *Familia*.)

Ar merita de focalizat, poate, măcar asupra a patru personaje ale grupului, reprezentative pentru regimul Ceaușescu și, poate, și pentru primii ani post-Ceaușescu:

- Eugen Barbu – membru corespondent al Academiei și, de cîteva ori, membru al Comitetului

Central al Partidului Comunist Român, Patronul „socialist” al revistei *Săptămîna*, prozator (acuzat în mai multe rînduri de plagiat), ziarist naționalist și de scandal. L-am putea numi *Patronul*.

- Adrian Păunescu – poet nu lipsit de talent, prolific pînă la autoanulare, pompînd fără răgaz cuvinte de laudă, disperare, căință și spaimă, ziarist de temperament și tribun patetic, conducătorul revistei *Flacăra* (și al unor uriașe spectacole de isterie patriotardă, numite *Cenacul Flacăra*), suporter vulcanic al Conducătorului.

Nume de cod: *Pompa Lirică*.

- Corneliu Vadim Tudor – versificator patriotic, ziarist-pistol, protejat al *Patronului* și rival al *Pompei* la postul de Poet al Dinastiei Ceaușescu. Celebru prin textele sale naționaliste (printre care și editorialul, nesemnat, de coloratură fascistă, „Idealuri”, din *Săptămîna*).

Să-i preluăm prenumele: *Corneliu*.

- Ilie Purcaru – fost jurnalist la *Scînteia*, fost redactor-șef al revistei *Ramuri*, unde apăruse, scurtă vreme, suplimentul literar, *Povestea Vorbiei*, al lui M.R.P., turmentat, în vremea lui Ceaușescu, de obsesia naționalistă și care utiliza, pentru derutarea adversarilor, masca chipului real. Să-l numim, cu delicatețe, *Anonimul*.

Chiar dacă vivacissima campanie contra interviului era un capitol lipsit de spectaculosul macabru

al situațiilor extreme (nefiind vorba de arestări, torturi, crime), ea ilustrează, totuși, deloc neglijabil, natura sistemului și a celor care îl slujeau.

Profesiunea abjecție a fost esențială în menținerea dictaturii. Își păstrează, din păcate, un primejdios capital malefic și după moartea dictatorului. Istoria modestă a unui interviu se regăsește în Istoria însăși.

Interviul fusese luat în vara lui 1981 și apăruse în decembrie, la finele anului. Prima reacție oficială avea să apară, firește, în revista *Patronului, Săptămîna*, aparținînd Comitetului de Cultură și Educație Socialistă București, deci Partidului. *Săptămîna* publica frecvent „texte” speciale; fragmente din jurnalele intime confiscate de Securitate, informații compromițătoare politic din „dosarele” Instituției, atacuri violente contra „dușmanilor” externi și posturilor de radio „imperialiste” (Europa Liberă, Vocea Americii, BBC etc.).

„Profesioniștii” Instituției aleseseră, pentru început, tonalitatea sobră, stilul concentrat: un scurt editorial „Nedumeriri”, la mijlocul lui ianuarie 1982: *„Regretabilă publicarea în revista Familia a unui interviu cu Norman Manea, în care acesta face unele remarci și la adresa revistei noastre. Am reaminti publicației și autorului acelui interviu că în chestiunea readusă după atîta vreme în*

actualitate de Norman Manea, Săptămîna s-a delimitat în două rînduri de exagerările conținute în articolul cu pricina. Acest interviu n-ar fi atras atenția dacă în frazele publicate atît de generos de revista Familia nu ne-ar fi izbit afirmații ce pun la îndoială principii ale politicii noastre culturale cu o consecvență demnă de o cauză mai bună. Sunt calomniați poeți și prozatori cu program patriotic, partinic. Revista Săptămîna ține din nou să-și declare angajamentul său solemn de a promova literatura cu un profund caracter partinic, patriotic, așa cum se dezice de atitudini regretabile precum cele amintite mai sus în care se face abstracție deliberată de valorile literaturii noastre actuale, de preocuparea de a da glas, în spiritul și formele propice creației artistice, politicii partidului nostru comunist.

„Poeții și prozatorii cu program patriotic, partinic” erau, evident, iritați că fusese readusă în actualitate „chestiunea”. Adică, „articolul cu pricina”: editorialul „Idealuri”, de ale cărui „exagerări” antisemite revista *Săptămîna* se delimitase, sub presiunea ecoului internațional, prin fraze convenționale care mai mult agravau decît diminuau „exagerările”.

Grupul de șoc preluase imediat semnalul de atac.

În *Flacăra* din 22 ianuarie, *Anonimul* ataca „gesticulația liberaloidă” a interviului și sublinia că subapreciasem „colegi de breaslă, dar, se pare, nu și de credințe”. La 5 februarie, tot *Anonimul* se referea la „limba” (română) pe care nu aş cunoaște-o, moravurile și năravurile mele „extrateritoriale”. *Pompa Lirică* scria la 29 ianuarie: „Poți fi coleg de masă la cîrciumă cu cineva despre care am auzit că ar exista, Norman Manea – n-am luat cunoștință de dînsul și de opera dînsului pînă acum dar am auzit că m-a înjurat într-un interviu – și în schimb să fii coleg de literatură cu Shakespeare”. Aluzia la Shakespeare era ușor de înțeles, avînd în vedere frustrările *Pompei Lirice*. Aluzia la cîrciuma în care ne-am fi întîlnit, deși nu mă cunoștea și nu auzise de opera mea, nu am înțeles-o însă decît peste cîțiva ani, cînd am aflat că citise măcar unul dintre romanele mele, iritat de o scenă într-o cîrciumă, în care i se părea că se recunoaște. Înțelese sau nu, aluziile lui nu aveau alt scop decît de a evita răspunsul la orice chestiune concretă sau de principiu conținută în interviu și a-l acoperi pe adversar cu un bruiaj ostil. (Faptul că, în finalul textului său, îmi scria numele cu literă mică, făcea parte dintr-o gramatică specială, care avea să-și afle supremul experiment abia în 1990: după ce tiranul fusese ucis de propria nomenclatură, „curajoșii” începuseră a-i scrie în presă numele cu literă mică...)

Luni de zile, *Săptămîna*, *Flacăra* sau *Luceafărul* mă numeau cînd stalinist, cînd liberaloid, reproșîndu-mi ba „*descinderi arhanghelești*”, ba perfecta „*sincronizare*” cu postul de radio Europa Liberă, ba că visez să devin un „*procuror extraordinar al literelor române*”, ba că mă adresez, de fapt, „*locuitorilor de dincolo de Canalul Mîneci*”. O stare de asediu, cum se regizase și pentru alți scriitori sau artiști aflați pe lista neagră a Instituției. „A încercat vreunul dintre colegii dumneavoastră să vă apere, să răspundă calomniilor?”, întrebare, zîmbind subțire, agentul de dezinformare Pat, aranșîndu-și dunga pantalonilor eleganți.

Simțisem, da, simțisem solidaritatea și afecțiunea prietenilor mei, în acele luni de coșmar, ca și înainte sau după. Solidaritate publică? Nu fusesem singurul denunțat în *presa de șoc* (atacurile avuseseră, e drept, o coloratură naționalistă specială în cazul meu), iar solidarizările publice, cînd încercau să se exprime, întîlneau bariere greu de trecut. Un coleg din provincie îmi telefonase, glumind, vizibil îngrijorat: „Nu ți s-au spart încă ferestrele?”. Un altul, tot din provincie, mă convinsese să-i răspund, în scris, la întrebări legate de această campanie, oferindu-mi posibilitatea de a mă „descărca”. Mi-amintesc cuvintele de prețuire despre volumul *Octombrie, ora opt*, apărut în același timp cu interviul), de asemeni, violent atacat, pe care le pronunțase public,

într-o dezbatere a Asociației Scriitorilor din București, un distins scriitor al vechii generații în chiar timpul agresivei campanii de presă. (Aveam să am bucuria de a-l reîntîlni, în primăvara 1990, la Paris, devenit pentru cîteva luni noul ambasador al României în Franța. I-am oferit, atunci, versiunea franceză, proaspăt apărută, a volumului pe care îl admirase și apăruse cu aproape zece ani în urmă.)

Fusesem apărut, totuși...

Într-un mod indirect, prin comentarea volumului de proză *Octombrie, ora opt*, apărut în toamna 1981, cîteva luni înaintea interviului. (Recenzarea cărții în presă devenise dificilă, numele autorului se încărcase de o tensiune aparte. Prima recenzie a apărut abia în februarie 1982, în *România literară*. În ziua dinaintea apariției numărului, autorul recenziei stătuse în redacție, împreună cu alți colegi, pînă seara tîrziu, pentru a veghea ca, în ultimul moment, textul să nu fie scos din pagina deja tipărită.)

Comentariile elogioase despre volum aparțineau unor importanți critici literari, ridiculizînd, indirect, afirmațiile celor care atacaseră interviul și pe autor și referindu-se și la volumele mele anterioare, în contextul general al literaturii române contemporane. Confruntarea se deplasase, astfel, dinspre etic spre estetic și spre relația dintre ele, greu de evitat într-un regim totalitar. *Săptămîna* a

reacționat prompt. Sub semnătura tînărului versificator *Corneliu* era atacat violent volumul, în care „greața plutește peste tot”, „se practică amorul liber”, se „condensează atîta mizerie și scîrbă”, încît cititorul revoltat, copleșit de „senzația de vomă” se simte îndreptățit să protesteze: „Cine are nevoie de asemenea cărți? Ce educație facem noi tinerei generații care ne va judeca aspru mîine dacă vom abjura de la principiile sănătoase ale culturii române, ale specificului național, frumuseții și moralității în artă?”.

În acest moment al campaniei, s-a produs o neașteptată dezertare. Adrian Păunescu s-a blocat, parcă, brusc, n-a mai putut susține valul gros al murdăriilor. Nu chiar surprinzător. *Pompa Lirică* jucase, mereu, alt rol: Păunescu era mai talentat, mai inteligent, mai manipulator decît ceilalți. Să fi fost sinceritate, calcul (avînd în vedere rivalitatea cu mai tînărul candidat la grațiile Familiei Domnitoare)? Fraționarea bruscă a grupului era, firește, o ușurare pentru mine. Modul în care eram „apărat” se dovedea însă bizar. Titlul noii declarații a poetului A.P., „Valoarea prin adăugire”, semnifica, evident, că s-ar putea, pînă la urmă, să mi se recunoască, dar numai „prin adăugire”, dreptul la cetățenie literară. Un „străin” gratificat cu acceptarea naturalizării sale „prin adăugire”.

Poetul semnala doar un „dezacord” tactic și pasager cu grupul. „Simt nevoia să sar împotriva a

ceea ce se face în revista condusă de Eugen Barbu, desfigurându-se fizionomia literară și morală a unui scriitor care trebuie să existe și există, Norman Manea, pe care autorul articolului, Corneliu Vadim Tudor, de altfel autor al multor gafe (unele dintre ele cu grave consecințe pentru lumea culturală în genere și pentru Eugen Barbu în particular), îl judecă, iată, cu armele nedrepte."

Una dintre „gafele” incriminate era, fără îndoială, chiar publicarea editorialului „Idealuri”. Textul era numit gafă, nu infamie. Nu fără semnificație erau și precauțiile pe care *Pompa Lirică* și le lua față de *Patron* și suporterii acestuia. „Firește, nu pun semnul egalității valorice între Barbu și Manea, cum nici nu pot opri dreptul lui Norman Manea să creadă că va fi, dacă nu chiar este, un scriitor important.”

Precauție inutilă. Criticul literar al grupului din jurul *Săptămânii* va interveni prompt, demascându-l pe trădător, pentru exact ceea ce acesta evitase să comită: „Eugen Barbu este așezat pe același plan valoric cu Norman Manea, despre care nu s-a auzit ca scriitor decât după ce a produs un scandal în Familia”.

Abia rivalul *Pompei Lirice*, Corneliu, urma să aplice însă lovitura de grație. Într-un lung articol, intitulat „Valoarea prin discernământ”, erau demascate atât lipsa de valoare estetică și primejdioasa poziție

politică a volumului meu *Octombrie, ora opt*, cât și a volumelor de poezie ale *Pompei Lirice*(?!). *Corneliu* părea, de data asta, mai tolerant cu deficiențele artistice ale cărții mele, dar nu putea tăinui „ideologia deficitară a lucrării”, faptul că „idei-fanion ale politicii, ale documentelor de partid” sînt batjocorite, că pînă și „epoca de început a construcției socialismului în România, ca și o serie de idei perene ale marxismului” sînt deformate, ridiculizate, că se sfidează „politica justă promovată de partid în domeniul cultelor religioase din România, a căror libertate este totală, atît în teorie, cât și în practică”.

Un suprem cap de acuzare fusese totuși omis: faptul că, în nuvela *Biografia robot*, tenebrosul activist de partid care propune ca „Norocul” (respectiv cîștigurile la Loto) să fie dirijat, din umbră, de Partid către „oamenii muncii merituoși” figura cu ziua de naștere 26 ianuarie. Nici măcar ofițerul *Corneliu* nu-și putea permite să dezvăluie în presă asemenea incredibile impertinențe față de Secretarul General al Partidului, Președintele Țării, Comandantul Suprem, Cel mai iubit fiu al poporului, a cărui zi de naștere prilejuia, în fiecare 26 ianuarie, grotești spectacole de lingușire și ipocrizie generală, la care participa întregul circ național.

Corneliu se limita la alt exemplu convingător. Cita cuvintele „să păcălim fantoma *PLICTISEALĂ* care cutreieră lumea” și atrăgea atenția, pe bună

dreptate, că este „o parafrază necontrolată la cuvintele de început ale Manifestului Partidului Comunist: «o stafie cutreieră Europa», numai că la clasicii marxiști «stafia» era comunismul, în timp ce la N.M. comunismul s-a metamorfozat în plictiseală”.

Dictatura solemnă, încruntată. Sub aparența solidității, derizoriul absolut. Retorica Autorității: abuz de principii pervertite continuu.

Cum se poate „rezista” în acest absurd univers al derizoriului? Orice încercare de reabilitare a adevărului este supusă schimonosirii și manipulării.

Nu doar frică, ci și un adânc sentiment al zădărniceii îl încearcă pe cel care nu vrea să cedeze minciunii și farsei cu care operează Teroarea. Evitasem solemnitatea în dialogul cu Securistul Pat, știam că „seriozitatea” excesivă apare ridicolă, în această lume a ridicolului. Sentimentul zădărniceii, care nu o dată mă copleșea, era altceva decât derizoriul; încercam să-mi convertesc melancolia în ironie și spaima în sarcasm. Într-un mediu scindat, al desfigurării, domină masca și mascarada. Înfruntarea derizoriului mîntuiește de derizoriu? Micul diavol meschin care încheia în jur, în fiecare clipă, afaceri meschine și murdare, rămînea o primejdie activă: cînd nu omora adversarul, otrăvea totul în jur, să-l sufoce. Farsa puturoasă surpa Cetatea. Cît și ce și cum poate fi salvat în universul totalitar al

maculării? Nu doar închisorile și polițiștii Tiraniei amenințau integritatea ființei care se zbătea să se salveze. Mecanismul obscur și diabolic al deformării și pervertirii și caricaturii lucra spornic, fără răgaz, în subteranele de jur-împrejur. Masca Tiranului pîndea peste tot. De pe zidurile cercului totalitar, portretele Marelui Clovn rînjeau, victorioase, spre August Prostul, solitarul.

Ușa s-a închis. Așteptam să aud liftul pornind. Nimic. Căpitanul o fi coborît scările fără ascensor. Așteptam. Dacă se întoarce? Dacă i s-a rupt, din nou, nasturele? Așa socialistă era putredă, s-ar fi putut să nu reziste coborîrii triumfale a scărilor. Dacă are să-mi comunice, brusc, ceva surprinzător, dacă uitase tocmai ceea ce era, de fapt, esențialul? Abia după ce prada se liniștește, convinsă că a făcut față încercării, o nouă lovitură, năprasnică poate fi fatală. Dar nu s-a întors.

O superbă zi de iunie. M-am plimbat cîteva ore pe străzi. Să înțeleg din caraghioasa întîlnire mai mult decît merita? Nu uitasem lunile cînd cum-păram ziarele doar pentru că așteptam, în fiecare zi, alt atac. Exagerasem, oare, importanța acelor revărsări de ură și murdărie? Nu voiam să accept „colțul etnic” în care Autoritatea încerca să mă izoleze... Copilul întors din lagăr la finele războiului voia cu orice preț să uite, să fie ca ceilalți.

După patruzeci de ani, din nou, victimă? Victimă perpetuă? Nu suportam. Am o adâncă neîncredere față de cei care profesionalizează lamentarea și o aprigă ostilitate față de cei care o provoacă. „Există vremuri în care trebuie să coborîm pînă în străfundul nenorocirii noastre pentru a înțelege adevărul”, scrie Havel în *Puterea celor fără putere*. Avusesem destule ocazii, în nesățiosul nostru secol, să ating „străfundul nenorocirii noastre”, nu mai aveam nevoie de reluări pentru a-mi clarifica gândirea. Trimisul Securității polarizase însă întrebări vechi și noi. Într-un lagăr de concentrare (și ce era, de fapt, România ultimului deceniu Ceaușescu decît un lagăr extins la dimensiunea unei țări) ar fi indecent, probabil, ca deținuții cu ochelari să se plîngă pentru surplusul de umilințe la care sînt supuși, cînd situația tuturor este, de fapt, disperată. Și totuși... primejdia ca santinela să arunce ochelarii miopului și să-l fugărească, apoi, năuc și împiedicat, în rîsetele mulțimii abrutizate, nu putea fi ignorată. Surplusul de suferință individuală nu poate fi negat, chiar și într-o situație generală extremă. Există ceva peste insuportabilul comun validat? Da, atunci cînd individul resimte orice „surplus” ca un insuportabil încă mai insuportabil. Eram, oare, un astfel de caz? Campania de presă din 1982 și vizita protocolară a Securistului în 1985 și cele întîmplate înainte și tot timpul trebuiau

să-mi reamintească, iarăși și iarăși, că trăiam într-un sistem al pervertirii, orice rezistență purta pecetea „modelului lumii captive”, în care toate părțile sînt maculate. „Living within the truth”, cum încercasem, era o vanitoasă pretenție, ca și izolarea în acele „hidden spheres” în care perseveram a-mi apăra „identitatea” și din care ieșisem, brusc, în arenă?

Pentru a înțelege ce s-a întîmplat timp de o jumătate de secol în estul Europei ar trebui să se priceapă cît de greu era să afirmi public un gînd normal, de la sine înțeles, firesc. Chiar cînd riscul nu mai era atît de primejdios, cum fusese în perioada stalinistă, banalitatea adevărului nu se putea rosti simplu, direct. Banalitatea autoritară a minciunii oficiale se lăfăia, însă, cu nerușinare și la vedere. Pentru un lector al viitorului, banalitatea minciunii va fi mai ușor de decodat, probabil... Texte cîndva explozive își vor pierde, prin spulberarea interdicțiilor și prin uitarea codului, acuitatea. La doar cîteva ani distanță, ceea ce fusese exploziv, scris cu mari riscuri și-a pierdut impactul.

Banalitățile de care fusesem atît de mîndru a le fi putut face publice săreau, pur și simplu, în ochi. Săriseră și în ochii holbați de furie ai cenzorilor, se pare. Greu de înțeles totuși, de către un lector neavizat, frazele „explozive” ale acelui interviu. Banalitatea că „în perioada postbelică omenirea a

fost zguduită de mărturia și apelul unor înalte conștiințe scriitoricești” era o aluzie la Soljenițin și alții ca el? Banalitatea că pentru ca „o persoană publică să fie emanația autentică a aspirațiilor generale este necesar să existe, mai întâi, o reală opinie publică” era o aluzie la marele Conducător? Dictatorul era, susțineau ziarele, emanația „aspirațiilor generale” ale poporului. Sub „luminoasa” sa dictatură („anii lumină”, așa numiseră perioada Ceaușescu poezii și prozatorii cu „program patriotic, partinic”) poporul simțea, însă, zi de zi, pe propria piele mizeria și teroarea. Termeni banali, precum „confruntarea deschisă a opiniilor” sau „o largă informare și exactă” sau „protecția intimității și a opțiunii”?! Aluzii ironice la Partidul unic sau la Securitatea generalizată? Referiri la interzicerea contactului cu străinii sau la interzicerea avortului și controlul ginecologic în întreprinderi sau la prezența, în fiecare loc de muncă, a unui ofițer de securitate salariat?

Dar banalitatea că „*există un fastuos aspect festivist al paginii de ziar, care ia uneori proporții incredibile*”? Pînă și un copil ar fi ghicit în cinstea cui se desfășurau incredibilele pagini festive... Faptul că această banalitate apăruse într-o publicație românească din acea perioadă justifică banalitatea următoare, cum că „*prețul conformismului și prețul curajului sînt astăzi mult diminuate, iar vinovăția*

celor ce se pretează la deformarea adevărului și siluirea cuvintelor devine, evident, mai mare"?...

Există și alt tip de codificări, desigur. Fraza care căzuse ca o bombă drept în mijlocul textualiștilor de la Comitetul Central al Circului n-ar putea fi înțeleasă decît de avizați: „Un încă tînăr versificator, reciclat cu bursa Herder, a încropit un incalificabil editorial șovin, intitulat, firește, „Idealuri”, cum nu am crezut să mai putem citi în România, în urma căruia tînărul zelos în a resuscita nostalgiiile altor vremi nu s-a retras spre domesticire și terapie, la o revistă ca Albina sau Sănătatea, ci l-am regăsit proiectat spre reflectoarele televiziunii și la locuri de frunte ale presei”. Tînărul versificator era, desigur, Corneliu, cel care încerca să ia locul Pompei Lirice în spectacolele închinat Marelui Incendiator. Bursa Herder nu venise, trebuia spus, de la Herr Herder, ci de la tovarășul Patron al acelei „gazete municipale de informații culturale care și-a cîștigat o tristă reputație”, adică revista Săptămîna.

„Nostalgiile altor vremi” vizau sloganurile fasciste ale dreptei românești interbelice, pe care editorialul șovin „Idealuri” le reînviase.

Fără a avea codul, cititorul n-ar fi înțeles nici fraza: „Un publicist supărat pe critică a desfășurat luni de zile un negru serial vehement împotriva celor mai importanți critici români, pe care l-a și

publicat apoi în volum, nu însă în România, ci în Italia". Ar fi trebuit să cunoască sprijinul pe care grupul de șoc l-a primit de la Iosif Constantin Drăgan, un român refugiat și îmbogățit după război în Italia, colaborator al lui Ceaușescu și susținător al „noii drepte” românești, în amintirea extremei drepte din care făcuse parte, se pare, în perioada interbelică.

Frazele interviului înfuriaseră cenzorii, tocmai pentru că aceștia cunoșteau codul. Existența acestui cod nu diminuă, pînă la urmă, mesajul?... Poate că nu, măcar pentru acea perioadă, de vreme ce oficialitatea făcuse din interviu „o problemă de stat”.

Iată, ironizam și acel „prefabricat panou al frunțașilor”, adică scriitorii oficiali. Imediat însă apăram cărțile cu tematică politică, pe care *Patronul*, „care practicase el însuși, cu prelungite avantaje, tematica zilei”, le acuzase că ar fi scrise „cu voie de la poliție”.

Recitind rîndurile, zîmbeam. În realitate, mereu alte note de subsol ar fi fost necesare. Ar fi trebuit explicat că noua generație de nomenclaturiști începuse să scrie „literatură” și i se permiteau – în tradiția bizantină a locului – „insolențe” la care alții nici n-ar fi putut visa, că scrierile lor erau, într-adevăr, cu voie de la poliție, iar cel care lansase acuzația (*Patronul*, adică, cine altul?) voia, de fapt, să introducă suspiciunea asupra oricărui autor care încerca

să dezvăluie măcar cîte ceva din mascarada națională. Explicații, coduri, detalii dilatate la proporții grotești. „There nothing goes and everything matters – here everything goes and nothing matters”, scria Philip Roth, comparînd Estul cu Vestul. Da, istoria interviului era mai lungă decît interviul; istoria fiecărei fraze ar fi cît interviul însuși.

Adevărul supraviețuise fracturat, codificat, și numai prin încăpățînarea celor care credeau, încă, în adevăr. „De ce continui să predici, cînd știi că nu poți să-i schimbi pe rătăciți?”, fusese întrebare un rabin. „Pentru ca eu să nu mă schimb”, fusese răspunsul. Codul fusese mai important decît textul, culisele mai importante decît spectacolul. Viața adevărată se desfășurase, pentru cei mai mulți, în subterană.

Scandalul public întreținut în jurul interviului din *Familia* acutizase relația mea, deloc idilică, cu Puterea.

Se înmulțiseră supraveghetorii și reflectoarele care mă supravegheau. Nici o referire la acel interviu nu mai fusese îngăduită în presă. Textul fusese eliminat din *Antologia interviului românesc*, deși cercetătorii care alcătuiseră antologia stăruiseră a-l include. Fusese eliminat și din volumul meu de eseuri *Pe contur* (1984), volum inițial respins de cenzură (sub pretextul că era, în întregime, susțineau

cenzorii, „în spiritul” aceluia interviu). Securistul trimis să susțină că Instituția se disociază, când îi convine, de slugile de tipul „grupului de șoc” cărora le asigura privilegiile și că prețuiește „spiritul european” pe care l-aș întruchipa știa bine tot ce se întâmplase după publicarea interviului. Era la curent, se poate presupune, chiar și cu panica de la Uniunea Scriitorilor, când Juriul de premiere era cât pe ce să onoreze volumul de proză *Octombrie, ora opt*. (Ulterior, Juriul va comite imprudența de a premia volumul *Pe contur*, și oficialitatea fascinată de spiritul meu „european” va anula premiul.) Agentul care mă flata că „semăn” cu tatăl său știa, cu siguranță, când mă întreba de ce nu emigrez, că mă așteaptă zile grele dacă voi mai încerca să mai public vreo carte.

Și totuși, după primirea mult așteptatului pașaport, în septembrie 1985, am depus la editură, înainte de a pleca, romanul *Plicul negru*, mai violent critic la adresa sistemului decât toate celelalte. După două luni în străinătate, m-am întors, fără speranță, în disperata Românie. Dificultățile publicării noului volum, în 1986, au depășit așteptările cele mai pesimiste. Fără solidaritatea încăpățînată a editorilor prieteni, volumul n-ar fi apărut nici chiar în forma mutilată în care ajunsese după multiplele tăieturi și modificări. Situația generală a țării devenea tot mai periculoasă, situația mea atinsese, probabil,

limita. În 1986, am cerut din nou permisiunea unei călătorii „turistice” în Occident. De data asta, cu soția. Am primit, după multă așteptare, ambele pașapoarte.

Securistul nu m-a mai vizitat, înainte de plecare. Așteptam, crispat, telefonul de avertizare (de la MINORITĂȚI? de la LITERATURĂ?). Înainte de plecare, am recitat răspunsul pe care îl dădusem la atacurile contra „extrateritorialului” scriitor român a cărui limbă nu ar fi, de fapt, româna. Un răspuns indirect, desigur, altfel nu era posibil. Textul apăruse la 15 martie 1982, în publicația evreiască *Revista Cultului Mozaic*. Fosisem chiar „colțul etnic” în care autoritățile încercau să mă izoleze. Probabil, nici nu s-ar fi putut, de altfel, publica în altă parte. Era doar o recenzie a culegerii de povestiri a lui Giorgio Bassani, intitulată, semnificativ, *Între ziduri*. „Bassani este italian, cum este Bellow american și Modiano francez (și ne reținem cu greu să nu asociem aici numele unor remarcabili prozatori români de azi, pe care neșansa izolării lingvistice, și nu numai lingvistice, îi frustrează de renumele internațional pe care l-ar merita...). Giorgio Bassani este «mondial», în felul în care sînt toți scriitorii importanți, fie că se numesc Saba, Schulz, Blecher, Canetti sau Cebou sau Thomas Mann sau atîția alții, de ieri sau de mîine. Ai locului și ai timpului și originii lor; astfel și ai tuturor, de peste tot și dintotdeauna”.

Revista în care apăruse textul nu se vindea la chioșcuri, avea o circulație restrânsă, doar prin abonamente. Răspunsul a venit, însă, prompt. În *Săptămîna* și tot sub semnătura Corneliu. Semnalînd textul „*apărut în ultimul număr al unei reviste bucureștene*” (căreia, din pudoare, nu îi dădea numele), tovarășul C.V.T. afirma: „*Enumerarea făcută, deși pare aleatorie, are totuși logica ei interioară, pe care o înțelegem: nu înțelegem însă ce caută printre scriitorii «mondiali», alături de Cehov și Thomas Mann, un Blecher sau un Schulz*”. Inutil de explicat celui care îi omitea pe Saba și Canetti cine sînt Blecher (considerat de presa franceză, chiar atunci, un fel de Kafka român) sau Bruno Schulz (simetricul său polonez). Referindu-se și la alte „*afirmații care dau de gîndit asupra «ideologiei» lui Norman Manea*”, Instituția se întreba, retoric, „*ce înseamnă izolarea «nu numai lingvistică»?*” și încheia astfel: „*Am vrea să știm și noi la cine anume se gîndește și cine le-a aplicat izolirbandul de nu pot deveni mondiali?! Cît despre izolarea lingvistică, am vrea să-i spunem lui N.M. că degeaba aspiră el la universalitatea în limbi străine, cînd nici limba română nu o cunoaște*”. O deloc subtilă expulzare ca „străin” din limba (țara) mea. Chiar dacă era vorba doar de un clișeu naționalist (sau poate tocmai de aceea?), conotația rămînea dureroasă. Numeroși scriitori repetaseră

înaintea mea, în toate literaturile, că „limba este patria scriitorului”. Un poet adăugase: „chiar când limba este germana și scriitorul este evreu”. Era exilatul Paul Celan. Nu cu totul surprinzător, *Săptămîna* avea să explice, în chiar numărul următor, în articolul „Ideologia necesară”, cum anume vede „crearea unui om de tip nou”. Pentru această înaltă misiune, „oamenii de cultură și artă sînt chemați să dea tot ce au mai bun”, într-o societate în care elementele neconforme trebuie să dispară și, în primul rînd, cei care (chiar dacă scriu în limba română) nu aparțin fondului cultural și etnic român. „*Nolens-volens, se va produce o selecție naturală. Pentru că nu poți, nu e moral, să trăiești din munca poporului și să îl sfidezi cu superioritatea ta închipuită, să fii plătit de un regim comunist atît de uman, iar tu să fii cîrcotașul lui numărul unu, să scrii în limba română, iar pe de altă parte să-ți bați joc de anonimii creatori ai Mioriței și Meșterului Manole, de Eminescu, Iorga, Goga și alții.*” Capodoperele, adică, folclorului românesc și clasicii români, de orientare politică naționalistă. Cine și-ar fi bătut joc de sacrele „valori ale poporului”?... Prezumția de vinovăție justifică „selecția naturală”... Insinuarea că cei care ar putea comite sacrilegiul, destinați prin naștere să-l comită, îl și comiseseră, de fapt. Să fi fost întrebarea despre „emigrare”, pe care mi-o pusese agentul de la MINORITĂȚI, legată de omagiul perfid pe care îl adusese „spiritului european”?

Să fi citit, oare, Securitatea română, în 1985, gânduri aflate la acea dată încă doar în mintea lui Danilo Kiș, nici măcar traduse în românește? Mă refer la un text publicat de Danilo Kiș în 1987, unde este vorba despre scriitorul din Est care descoperă, treptat, că sursa conflictului cu autoritățile și consecințele acestui conflict (marginalizarea sau oprimarea) provin din latentă sa „conștiință europeană”, întrucât *„conștiința de a aparține Europei Centrale este ea însăși în ultimă instanță un fel de disidență”*. În 1987, textul lui Danilo Kiș mă întâlnea deja în afara României. *„Asemeni evreului care vrea să dovedească că este integrat, acest scriitor descoperă atunci că neînțelegerea s-a născut din propria sa rezervă, din aspirația sa aproape inconștientă spre un orizont european care este mai democratic și mai cuprinzător – exact rațiunile pentru care este acuzat. Rezultatul deșteptării sale este exilul. Sau închisoarea.”* M-am regăsit în această descriere mai bine decât în oricare alta. Conștientizarea fusese lentă, conflictul insolubil, desprinderea dureroasă.

Relația între trecut și prezent se articula într-o istorie mai amplă decât istoria relativ modestelor întâmplări relatate. Prin plecarea în 1986 din România, distanța în timp devenise și o distanță în spațiu. Nu pentru că aș fi fost un pasionat al călătoriilor. Prima expulzare din România se produsese la 5 ani,

ultima la 50. Consecințe ale unei istorii tumultuoase care rezervase „aleșilor” săi experiențele fundamentale ale secolului: Holocaustul, totalitarismul, exilul. În 1990, am găsit într-o revistă germană (*Weimarer Beiträge*) descrierea situației mele din momentul plecării. Concluzia poate fi concentrată în câteva rînduri: „*Momentul ales era aproape tardiv. Manea nu putea fi corupt, nici ignorat. Cînd s-a decis, în sfîrșit, cu inima grea, să plece, se putea oricînd aștepta la ceea ce era mai rău: să dispară în beciurile Securității*”. Textul, intitulat „Repudierea perpetuă” („Das „perpetuum mobile” der Verstossung”) era semnat de Eva Behring, o cunoscută cercetătoare a fenomenului literar românesc, o perfectă cunoscătoare a României postbelice.

Disparația în beciurile Securității era doar o ipoteză, totuși. În 1988, în Statele Unite, a trebuit să răspund, la un moment dat, la întrebarea despre o astfel de ipoteză. Unul dintre profesorii care urmau să decidă dacă să mi se acorde bursa pe care o solicitam a întrebat ce s-ar întîmpla dacă m-aș întoarce în România. Aș fi închis, aș fi ucis? Întrebare brutală, desigur, justificată de dorința de a utiliza eficient bursa respectivă.

Surprinsesem deja comisia cînd precizasem că nu sînt un „disident”, în sensul în care termenul fusese circulat. Nu fusesem membru de partid și nu exista în nici o carte sau text al meu vreo

rușinoasă complezență față de sistem. Nici măcar cuvântul *tovarăș* nu îl utilizasem, decît extrem de rar și doar în sens ironic. Încercasem să trăiesc *within the truth* („înăuntrul adevărului”), ca scriitor, într-un timp și într-un loc și într-un sistem politic în care, în fiecare clipă, normalitatea era suspectă. Conflictul cu autoritățile, și în cazul meu, ca și la cei pe care Havel îi include în categoria disidenților, „*nu apăruse printr-o intenție conștientă, ci pur și simplu prin logica gîndirii, comportării și operei*”. Ar fi fost exagerat să mă prezint însă cu o emblemă care căpătase, poate pe drept cuvînt, o mult mai limitată definire. Ca „outsider”, mă regăsisem, de fapt, cel mai bine în descrierea „europeană” a lui Danilo Kiș. Răspunsul pe care l-am dat comisiei era : nu știu. Se putea să fiu arestat, în cazul întoarcerii în România sau doar anchetat sau să nu mi se întîmple nimic sau să mă calce „din întîmplare” o mașină sau să mă sinucid. Se putea întîmpla orice sau nimic.

Adevărul era : nu știam. Caracterul duplicitar odios al sistemului nu permitea previziuni exacte. Prieteni din România pe care îi întîlnisem la Berlin în 1987 mă avertizaseră „nu cumva” să mă întorc. Caracterul paradoxal al ultimelor decenii de comunism sfida logica în cu totul alt fel decît în perioada stalinistă, deși în România asemănările nu erau puține. Dictatura Ceaușescu se încadra într-un tipar

stalinisto-nazist, ingredientele „noi” (preluate de la dictaturi de dreapta și stînga, latino-americe și asiatice și africane) conlucrau bizar pe fondul bizantin al premisei geoistorice. Perfida duplicitate putea lovi în orice clipă, din cele mai neașteptate direcții. Relația ambiguă dintre supraveghetori și supravegheați avea însă, adesea, și surprinzătoare, paradoxale efecte pozitive. Dincolo de importantele diferențe strict naționale, aceste caracteristici sînt esențiale pentru înțelegerea „socialismului real”, în toate țările Europei de Est în ultimele decade.

Publicarea interviului, a volumului *Octombrie, ora opt*, a altor texte și volume ale atîtor altor „sclavi nesupuși” reprezintă exemple concludente. Fără „ajutorul” ambiguității sistemului, solidaritatea, onestitatea, rezistența nu s-ar fi putut exprima nici măcar în incerte intervale. Asta nu anula, bineînțeles, reflexele de apărare isterică pe care oficialitatea le exhiba cînd simțea primejdia. Ceea ce i se părea dictaturii o amenințare chiar devenea una. Mai ales în domeniul ideilor și al limbii. Chiar în perioadele relativ mai „elastice”, cînd guvernanții păreau a fi înțeles că o „gură de aer” nu duce neapărat la prăbușirea sistemului, ci mai curînd la o scurtă reglare a metabolismului social (în 1981, situația în România era deja incomparabil mai proastă decît în înșelătoarea perioadă de „liberalizare”, dar infinit mai bună totuși decît ceea ce avea să urmeze), reacția oficială la încălcarea regulilor jocului, graba

de a restabili aparențele revelau aceeași panică ridicolă și brutală.

Cum să eviți sentimentul zădărniceii, în cavalcada acestor lupte grotești, supradimensionate și iarăși infinit micșorate și iarăși înceteșate de o oglindă deformatoare, de coșmar? „*In the enormous silence produced by oficial repression and fear, one can hear a pin drop*”, spunea Mary McCarthy. („În enorma tăcere produsă de reprimarea oficială și de spaimă, poți auzi căderea unui ac.”) Cum să mai știi dacă lovitura care a zguduit brusc cupola Circului n-a fost, de fapt, decît „a pin drop”?

Un lector străin în 1981 sau 1991 ar înțelege, probabil, cu greu ce anume fusese atît de subversiv în acel interviu. Probabil, și un lector român, în foarte scurtă vreme. Acumulări lente și corozive au contribuit la slăbirea sistemului, pînă la prăbușire, favorizată de un concurs norocos de împrejurări. Nu este mai puțin adevărat că ar fi putut totuși agoniza îndelung. Ironia (nu o dată, sarcasmul) pe care sistemul le provoca erau doar „o epifanie a derizoriului”, cum spunea una dintre întrebările interviului? Prea lungă poveste a acelui interviu (interesantă și plicticoasă cum era, de fapt, însăși viața atunci și acolo, în tărîmul absurd al derizoriului) rămîne, oare, revelatoare? Banalitatea – ca adevăr și ca minciună – este revelatoare? Dar

detaliile, în care Dumnezeu sau diavolul își revelează jocul ironic? De pildă, chiar detaliul apariției acelui text. Deși „a pin drop”, interviul avusese ecoul unei bombe în birourile oficiale. Întrebarea elementară – cum de a apărut, totuși? – are un răspuns mai curînd comic, cum se și cuvine, o „epifanie a derizoriului”.

Dictatorul încerca un nou joc perfid, „încredinînd” (spre fortificare) Cenzura „oamenilor muncii”. Textul apăruse pentru că cineva dintre „oamenii muncii” iubea călătoriile în Coreea! Acel cineva era șeful revistei în care a apărut interviul. Șefii revistelor, numiți de partid, aveau răspunderea pentru tot ceea ce apărea. Doar în lipsa lor putea altcineva decide. Domnul „Altcineva” pîndise momentul, își asumase riscul. Revista *Săptămîna* avea să scrie, de altfel, într-una din notele ei denunțatoare, că tocmai pentru că responsabilul (politic) al vinovatei reviste „*jumătate de an se află în Coreea sau China*”, revista *Familia* „*publică ceea ce publică*”. La întoarcerea din țara „dimineților liniștite”, cum era numită dictatura-soră din Coreea de Nord, Șeful revistei *Familia* și-a făcut în public autocritica: „*Faptul că lucrurile de care vorbiți s-au petrecut în absența mea din țară nu scuză cu nimic ecoul lor lamentabil. Din păcate, în revista noastră, pe lîngă foarte multe articole de critică și teorie literară, bine și frumos orientate, s-au*

întâmplat, așa cum ați remarcat, alunecări spre cosmopolitism, lovind involuntar în spiritul național al literaturii, și chiar denigrînd acest spirit”.

Ce se afla, de fapt, în spatele acestei declarații aveam să aflăm abia în 1990, la aproape zece ani de la publicarea interviului.

Dictatorul a fost ucis în decembrie 1989. De atunci, România se află într-o confuză și dificilă tranziție. Menținerea unei largi părți a vechii administrații („Fiii șefilor noștri vor deveni șefii copiilor noștri”, spune poporul), situația economică catastrofică, prezența obscură a vechii Securități (devenită Serviciul Român de Informații, SRI), disipată în multe alte rețele legate de aparatul de stat, se combină cu o apăsătoare stare de vinovăție, frică și revanșă. Patologia oportunismului care menținuse dictatura, ura generalizată față de această dictatură. Multe lucruri nu s-au schimbat, unele schimbări sînt observabile. „Direcția” de mers s-a schimbat, spunea un comentator al situației politice românești. Pînă în decembrie 1989, România mergea contra curentului, spre o societate tot mai închisă și opresivă, acum merge în sensul curentului general, către democrație, chiar dacă poticnelile, ocolurile și chiar revenirile sînt frecvente. O schimbare vizibilă prezintă presa. Au apărut în această perioadă aproape o mie de ziare, de toate

tendențele, tipurile și calitățile. Unele excelente, care pot concura cu cele mai bune publicații din lume; altele mizerabile, pe care nici cele mai mizerabile publicații din lume nu le-ar putea întrece. Este loc, acum, în presă, pentru mai multă onestitate și inteligență și originalitate; de asemeni, oricât ar părea de paradoxal, pentru chiar mai multă murdărie, minciună și perversitate decât a fost în atît de încăpătorea dictatură.

Discutarea efectelor totalitarismului de dreapta și de stînga, dezvăluirea mecanismelor complicității, dar și a performanțelor abjecției, pedagogia democrației sînt obiectivele civice ale presei libere. Reabilitarea Securității și a nomenclaturii, xenofobia și antioccidentalismul, dezinformarea, manipularea confuziei și a resentimentelor rămîn obiectivele imediate ale presei de gang, care profită de „libertate” pentru a-și continua jocul malefic.

Personajele legate, într-un fel sau altul, de interviul din 1981 și ecoul pe care l-a stîrnit exemplifică aceste tendințe. „Istoria” aceluși interviu, prelungită, în fluxul istoriei înseși, pînă în prezent, își revelează noi sensuri. Cum am menționat, abia dintr-o confesiune publicată în primăvara 1990, într-o revistă bucureșteană, am aflat repercusiunile contra celor care „au pus la cale” apariția interviului. Radu Enescu mărturisește abia azi ceea ce, din delicatețe față de autorul interviului, nu mărturisise atunci.

Radu Enescu fusese nu numai dezavuat public de redactorul-șef și responsabilul politic al revistei, ci fusese concediat, ca pedeapsă pentru grava sa „vină”: „*Profitînd de absența din țară a factorului decizional am publicat un interviu cu Norman Manea, în care acesta protesta înțîia data împotriva naționalismului șovin și a antisemitismului declarat din unele hebdomadare din Capitală cu fir direct la Clubul Dinamo, pardon, Unirea Tricolor. Ce a urmat, nu mai spun: la Consiliul Culturii, unde interviul devenise problemă de stat, în biroul columnistului Democrației idem etc*”.

O bună cheie de lectură, probabil, pentru acel interviu, dar și pentru înțelegerea situației actuale. Este clar ce devenea *problemă de stat* în lumea derizoriului și de ce consecințele atingeau absurdul. Primul protest public împotriva naționalismului oficial, considerat un act antistatal de către Securitate!... Radu Enescu o numește, ironic, Clubul Dinamo (fostul nume al clubului sportiv, devenit, în 1990, Unirea Tricolor). În lumea derizoriului și absurdului, defăimarea autorului era cea mai potrivită metodă de pedepsire. Insinuarea, calomnia, macularea, supereficiente într-un univers al inconsistenței și al farsei tragice. Legătura cu prezentul? Fostul secretar al Comitetului Central cu problemele ideologice, isterizat, în 1981, de apariția interviului, este, în 1990, foiletonist al ziarului *Democrația*...

După prăbușirea dictaturii (dar nu și a susținătorilor ei) *Anonimul*, împreună cu acest fost ideolog și polițist al culturii la Comitetul Central al Partidului Ceașescu, au înființat – în condițiile „liberalizării” presei – un ziar cu titlu potrivit : *Democrația*. Nu este singura schimbare bizară în România post-Ceașescu. Revista *Săptămîna*, devenită *România Mare*, condusă de aceiași (*Patronul* și *Corneliu*), a înființat și o *Fundație* cu același nume și chiar și o *Comisie pentru cercetarea activității antiromânești*. Finanțată înainte de Partid, nu duce nici acum lipsă de fonduri. „Patronul” (ca și ceilalți complici și privilegiați ai dictaturii) nu e un om sărac. Publicul, bucuros de distracție, asigură un tiraj ridicat campaniilor de diversiune și calomnii. S-ar putea ca redactorii să fi spus adevărul cînd au negat sprijinul financiar extern. Nici n-ar fi fost tactic să admită că cel care i-a sprijinit în ultimul deceniu ar mai face-o și acum, anume Iosif Constantin Drăgan, român emigrat după război în Italia, fost angajat în perioada interbelică în mișcarea de extremă dreaptă (fascistă) românească (și declarat, prin sentință penală a Tribunalului din Milano, în procesul cu revista *Panorama*, la 30 noiembrie 1990, „fascist, legionar și colaborator al regimului Ceașescu”). Dl Drăgan, fostul fascist și fostul sprijinitor al *Săptămîinii*, este azi oaspete de onoare al actualului Președinte Ion Iliescu. Tentaculele sale nu ating

doar *România Mare*, ci și alte canale ale presei și mass-media românești.

România Mare nu mai este a municipiului de partid București, ci „săptămînal absolut independent”. Pe frontispiciul revistei nu mai citim „Proletari din toate țările, uniți-vă”, ci alt slogan, la fel de mobilizator: „Vom fi iarăși ce am fost și mai mult decît atît”. Programul revistei corespunde noului apel mult mai bine decît celui anterior. Reabilitarea Securității, denigrarea disidenților, instigarea naționalistă, nostalgia dictaturii, campania antioccidentală par a fi frecvente în această publicație. Trecerea de la *Săptămîna* la *România Mare* s-a făcut, ideologic, fără dificultate. În decembrie 1989, cu puțin înainte de uciderea dictatorului, *Săptămîna*, în ultimul ei număr, susținea încă punctul de vedere al dictaturii, cum că demonstrațiile de la Timișoara, care au declanșat schimbarea politică din România, fuseseră organizate de „huligani” și „agenți ai unor puteri străine” (mai ales, unguri). La puțină vreme după moartea dictatorului, *România Mare* a reluat formularea. Revista prezintă și alte aberații: România, trădată de Occident în repetate rînduri („Țara rîvnită de toți, în mijlocul unui etern complot internațional”), a fost vîndută la Yalta, la finele războiului, și Marele ei Patriot a fost ucis la Malta, în 1989, printr-un acord secret între cele două superputeri. Marele Patriot nu este altul decît chiar... Dictatorul.

Despre Ceaușescu se scrie (în 1990!) astfel: „Una dintre cele mai mari personalități ale istoriei naționale și, în orice caz, cel ce a dat – firește, ca exponent al poporului român și polarizînd o vreme adeziunea și virtuțile lui de muncă și inteligență – istoriei noastre *dimensiuni și implicații planetare*” (sublinierea aparține revistei). Poporul român este, la rîndul său, omagiat pentru că „a fost în stare, cu jertfele știute, să ridice pentru conducerea țării sale și un palat, mai mare de patru ori decît Luvrul regilor Franței”. Adică, Palatul pe care Regele Ubu al României ultimelor decenii și l-a comandat, ca semn de „gratitudine” din partea țării pe care o teroriza și o înfometa. Situația dezastruoasă pe care a provocat-o și întreținut-o pare să aibă, pentru redactorii *României Mari*, alte cauze: „Occidentul ne-a înfometat zece ani”.

Afirmație completată cu altele, la fel de originale: „Ceaușescu a avut un merit: a predat o țară la cheie, dacă se poate spune așa, fără nici o datorie externă”, „a rămas ceva de pe urma lui, indiferent dacă e vorba de orașe înnoite, metrou, generalizarea învățămîntului”. Securiștii sînt reabilitați ca „adevărații patrioți”, disidenții și intelectualii aflați în opoziție față de actualul regim post-Ceaușescu sînt prezentați ca provenind „din rîndul mișcării sioniste și de dreapta” (sau, cum scrie revista, „monstruoasa coaliție”), adică „acea

drojdie galițiano-fanariotă” formată din „indivizi de manevră, de diversiune, pe care dacă îi cauți bine la rude, ai surpriza să-i găsești fie de proveniență fascistă, fie cu familia pe la Ierusalim, doar vor sufoca țara asta”. Ungurii sînt prezentați ca un „popor sangvinar care în momente de răscruce ale istoriei a provocat băi de sînge”. Neobositul *Corneliu* desfășoară un interminabil serial anti-maghiar, intitulat „Atenție la Ungaria”, în care sugerează că detronarea lui Ceaușescu a fost plănuită de sovietici și americani și executată de unguri (singura instituție care a încercat să reziste acestui plan diabolic fiind Securitatea, compusă din martiri patrioți) și că Ungaria se pregătește de război cu România pentru anexarea Transilvaniei. România nemaifiind totuși proprietatea exclusivă a Dictatorului și a familiei sale, *grupul de șoc* pe care revista *România Mare* l-a reanimat (cu sprijinul din umbră al Instituției) nu poate exercita decît o teroare limitată. În noile condiții, *România Mare* a primit, nu o dată, replica din partea publicațiilor și a personalităților democratice, care nu mai pot fi amuțite de cenzură. Sînt posibile acum chiar și acțiuni publice de demascare a activității *grupului de șoc*. Astfel, Uniunea Scriitorilor a decis, în toamna 1990, excluderea *Patronului*. Motivarea acestei decizii oferă o bună orientare pentru cine vrea să înțeleagă perioada ceaușistă și actuala tranziție.

„Domnul Eugen Barbu a transformat în ultimele decenii revista Săptămîna, al cărei director a fost, într-un organ nedisimulat al serviciilor de securitate ceaușiste, denigrînd personalitatea și opera celor mai de seamă oameni de litere și de cultură din România. Domnul Eugen Barbu s-a făcut vinovat de delictul de plagiat literar calificat, delict făcut public în 1979 într-o ședință a Consiliului de Conducere al Uniunii Scriitorilor. Publicarea dosarului acestui plagiat a fost interzisă de către însuși Nicolae Ceaușescu. În prezent, domnul Eugen Barbu este director al revistei România Mare, publicație de esență fascistă, unde continuă, într-o formă și mai scandaloasă, stilul și modul de gîndire din Săptămîna, contribuind astfel la deteriorarea climatului moral și politic al țării.”

În acest moment de răscruce, s-a reînălțat și vocea publică a celui care fusese ani de zile Poetul Curții Ceaușescu: *Pompa Lirică*. Viața trubadurului oficial a fost, după moartea idolului său politic, furtunoasă. Scăpat ca prin minune de linșajul public în decembrie 1989, poetul s-a retras în meditație și calcule, pentru a reapărea imaculat, regenerat, decis să redevină ceea ce a fost și mai mult decît atît. Neducînd lipsă de fonduri, a înființat propria editură (avantajele democrației!), unde și-a tipărit un imens volum de versuri, menit să demonstreze că, în timpul dictaturii, scria cu mîna dreaptă cu totul

altceva decît cu stînga. Conduce din nou reviste de mare tiraj, are și una proprie, intitulată *Și totuși iubirea*. Suflet delicat, de poet, a protestat vehement la dezonorarea *Patronului*, cu care avusese dintotdeauna o zbuciumată relație de dragoste-ură, cînd îl îmbrățișa, cînd îl scuipa, cînd izbutea ambele dintr-o dată.

Prezentul încă aparține trecutului recent, deși este deja într-un vizibil efort de desprindere. Nu se poate aștepta o rapidă vindecare. În acest sens, revenirea în scenă a personajelor legate de interviul a cărui istorie am relatat-o dobîndește o ironică, dar semnificativă actualizare, cu atît mai mult cu cît nu despre fapte extraordinare sau eroice relatează această istorie, ci fapte cotidiene, personaje și paranteze penibile ale Istoriei.

Pentru a nu-i nedreptăți pe protagoniști, ar trebui, poate, să ne întrebăm, de asemeni, asupra ofițerului pe care profesiunea îl împiedică să reapară la vedere, în viața publică. Unde se află, astăzi, și sub ce nume? La Clubul „Unirea Tricolor”? La noile secții de spionaj și supraveghere numite „Democrație și Piața Liberă”? Sau tot la „Minorități și Diversiune”, activitate importantă în toate timpurile?

Nu sînt întrebări absurde, umbra Securității este încă peste tot. Ar fi, poate, interesant de știut interpretarea pe care Căpitanul ar oferi-o pentru două scurte texte, apărute în toamna 1990, legate

obscur și profund de interviul pe care îl evocase în pantomima noastră din 1985.

La 7 septembrie 1990, *România Mare* sărbătorea public, în paginile ei, „zece ani de la apariția în revista Săptămîna a editorialului „Idealuri”.

Editorialul „Idealuri” apăruse, nesemnăt, în 1980. Astăzi, revista deconspiră numele autorului, Corneliu Vadim Tudor (*Corneliu*), știut, de altfel, de mult și de multă lume. Autorul poate, în sfîrșit, în condițiile „democrației”, să-și expună liber convingerile, să apară ca un martir al credinței sale. Textul aniversar precizează că „scandalul declanșat atunci în forurile politice conducătoare, dar și pe plan extern a fost uriaș” și că „a fost fabricat rapid și un proces de antisemitism, de către acei dușmani ai României, care doreau cu orice preț să inventeze fasciști acolo unde nu sînt”.

Farsa diversiunii și manipulării continuă, cum se vede. Să savurăm, oare, umorul persecutorului care se pretinde, și el, persecutat, de „forurile politice conducătoare”, ca și de „dușmanii României”?

Ar fi să recitesc, probabil, măcar un fragment din „Idealuri” : „Onorurile cele mai înalte trebuie să le primească cei ce săvîrșesc faptele patrioticești, după cum spunea cronicarul, nu vizitatorii avizi de cîștig, dascălii de tarantelă democratică, înveșmîntați în tartanul lor rău mirositor, irozii străini intereselor acestei nații, cei care zornăie din pîntenii trufiei și-i amețesc pe unii cu patriotismul lor

gheșeftar. Noi nu avem nevoie de leneviți profeți, de iude care nu au dimensiunea jertfei românești în sângele lor ușor de cumpărat”.

Farmecul irezistibil al textului l-ar seduce, sper, și pe căpitanul Pat. Comentariul său nu e greu de prevăzut, avînd în vedere discuția noastră din 1985. Nici comentariul la importanta informație pe care *România Mare* o oferea chiar în numărul următor aniversării editorialului „Idealuri”, anunțînd că luna septembrie va deveni, în toți anii viitori, o lună festivă. Aceasta ar explica și apariția „Idealurilor” în 1980 și sărbătorirea lor în superba lună de toamnă a fiecărui an. Revista ne informează că, „la român”, ziua de 13 septembrie are o specială semnificație: „Îi sărbătorim pe toți ce poartă numele de Corneliu”. Nu este vorba de sanctificarea autorului articolului „Idealuri”, ci a unui ilustru predecessor: Corneliu Zelea Codreanu, conducătorul mișcării fasciste românești dintre cele două războaie, născut la 13 septembrie 1899.

Căpitanul Pat nu s-ar lăsa, desigur, impresionat de aceste deloc întîmplătoare coincidențe. Nici nu l-ar tulbura, probabil, un recent text al unui fost coleg al său, căpitanul în rezervă Adrian Ionescu (*Securitatea personală a domnului Ion Iliescu*, Revista 22, 30 noiembrie 1990), în care citim: „Ziarul *România Mare* este practic organul Serviciului Român de Informații”. SRI este noua denumire a fostei Securități, ziariștii de la *România Mare* dispun,

cum precizează Adrian Ionescu, de „permis de intrare în sediul SRI, ca oricare alt lucrător al acestei instituții”.

La a zecea aniversare a aceluși interviu și a ironicei sale istorii, îmi reamintesc, instinctiv, în 1991, în pădurea americană unde trăiesc acum, cuvintele unui prieten: „Cînd ți se cere să plătești circul mai scump ca alții, n-ai decît să te consideri onorat”.

*Bard College
ianuarie 1991*

Norman Manea:

„Scriitorul – acea dreaptă conștiință în care
semenii săi să poată crede”*

GHEORGHE GRIGURCU: *Dați-mi voie, Norman Manea, să încep prin a cita o frază din Dickens: „Un om nu are dreptul să fie o persoană publică decît dacă se face ecoul opiniei publice”. În marginea sa, aș dori să vă întreb în ce măsură considerați că un scriitor se reprezintă pe sine și în ce măsură*

* Acest interviu, luat în iulie 1981, a apărut în revista *Familia*, în decembrie 1981, în seria intitulată de revistă „De vorbă cu epoca” și este inclus în prima ediție a acestui volum (Editura Apostrof, 1997). Am reprodus aici doar fragmentele care au isticizat oficialitatea.

este o persoană publică? Există cumva un impact între cele două ipostaze?

NORMAN MANEA: „Un nume adunat pe o carte” semnifică, poate, suprema încercare omenească de *solidarizare* cu semenii, de sfidare a destinului ființei muritoare.

Lumea cărții reprezintă, în același timp, miraculoasa convertire a unei suferințe, a unor strădanii și speranțe *solitare*. Din această dublă și doar aparent contradictorie articulare a muncii artistului rezultă natura oarecum specială a scriitorului.

„Dacă este profund, artistul oferă inevitabil mărturie despre el, despre lumea în care trăiește și despre condiția umană”... spune Ernesto Sábato, un scriitor de care mă simt legat. Chiar când nu se manifestă public decât prin opera sa, scriitorul adevărat rămîne un senzor ultrasensibil, un avertizor de maximă acuitate. Sînt totuși momente, nu neapărat festive, când și cei mai însingurați dintre oamenii scrisului sînt obligați să-și înfrîngă scepticismul, să accepte riscul retoricii în care nu cred. N-a făcut-o doar Émile Zola... Fie și numai în perioada postbelică, omenirea a fost zguduită de mărturia și apelul unor înalte conștiințe scriitoricești. Este greșit să se creadă, cum vor să ne convingă unii, că scriitorul român ar fi doar „talentat”, „mobil”, „ludic”, „balcanic”. Chiar și ultima conferință a scriitorilor a dovedit convergența dintre valoarea literară și conștiința civică, în sensul unei

autentice și demne angajări spirituale pentru progresul și cultura țării.

Fraza din Dickens ar putea sluji drept îndreptar în primul rând oamenilor politici. Ca o persoană publică să fie emanația autentică a aspirațiilor generale este necesar să existe, mai întâi, o reală opinie publică. [...]

G.G.: *În ce fel factorul politic intră în ecuația dumneavoastră personală de scriitor? E un stimulent sau un impediment al creației?*

N.M.: Literatura poate fi interpretată și politic, desigur: operație de restrângere, de reducere, nu chiar în toate cazurile motivată. Cît privește literatura cu temă direct politică, trebuie să se supună, dacă este literatură, exigențelor judecății artistice. La noi s-au putut observa de la o vreme încercarea unor autori de a se sustrage analizei strict literare, rapida „instituționalizare” a unor cărți cu tematică politică...

Înghetate pe rigidul soclu al unei ierarhii exterioare domeniului literar (pe care-l revendică, totuși), ferite de examenul critic profesional, cărțile astfel onorate se separă, treptat, de realitatea vie a literaturii, iar unii dintre autori măresc rapid distanța față de confrății de o valoare măcar egală dacă nu mult mai mare, încastrați într-un fel de prefabricat panou al frunțașilor. Se ajunge a se face un deserviciu înseși literaturii cu temă politică ce atrage

treptat o crescută suspiciune și declanșează uneori chiar surprinzătoare accente de frustrare. Într-o anchetă a revistei *Amfiteatru* (nr. 4/1981) se afirma, cu referire la romanul politic popular: „Cărțile apărute în ultima vreme trădează numai un curaj pe jumătate sau cu *voie de la poliție*” (s. N.M.). Formulă de-a dreptul uluitoare, nu pentru că e nemaiauzită, ci pentru că e semnată de unul dintre autorii care au practicat cândva ei înșiși, cu prelungite avantaje, tematica zilei. Pentru cititorul incapabil să verifice sursele unei afirmații ca cea menționată, îndoiala față de apariții literare pînă mai ieri lăudabile, măcar pentru efectul dezinhibitor ce li se datora, dobîndește impulsuri neașteptate. [...]

În măsura în care politicul devine o forță de timorare, de restrîngere, de deviere a potențialului creator al unei națiuni, aceasta este resimțită, bineînțeles, cu maximă acuitate de către artist.

G.G.: *Poate oare ludicul să se așeze într-un raport semnificativ cu eticul? Ca unul care ați meditat la tema bufonului, îmi închipui că nu pierdeți din vedere nici figura ultragiată a poetului, cîștigînd în semnificații sub masca grotescă, dar nici efectele dizolvante ale acesteia din urmă, ca o „abdicare” de la un ideal deductibil. În Portrait de l’artiste en saltimbanque, J. Starobinski vorbește despre jocul ironic ca despre „o epifanie derizorie a artei și a artistului”, „o autocritică dirijată contra*

vocației estetice însăși”. Nu vă tulbură această autodevorare a (cel puțin) uneia din categoriile artei?

N.M.: Mă tulbură profund această „autodevorare”, mărturisesc. [...] Referirile la Starobinski se găsesc, de altfel, vizibil marcate în ultima mea carte¹, al cărei titlu și a cărei temă mențin – țin să precizez aceasta – un substrat ironic... Artistul nu este un bufon, nici dacă este văzut astfel de ceilalți și nici chiar când societatea îl obligă la schimonoseala fardului și a tumbelor. Dar atunci când presiunea mediului, el însuși scindat, schimonosit, turtit, torsionat, îl des-figurează, masca derizorie pe care artistul o poartă nu este o acceptare, ci un refuz, chiar dacă disimulat și abia pregătindu-și răzbunarea. Artistul nu poate „onora” oficialitatea în ținută solemnă, adică luînd-o în serios, sporindu-i involuntar autoritatea, acreditînd-o, într-un fel.

G.G: *Credeți într-un artist de-mascat, redus la un nucleu definitoriu, ori avem de-a face cu o utopie ce nu are altă menire decât aceea de a aureola practica fatală a dedublării?*

N.M.: Să nu confundăm niciodată sublimul „joc” al artei cu „jocurile” de culise ale societății... În acest crispat final de secol, ajuns la o culme a înfăptuirilor și a degradării, când din două direcții opuse, banul și minciuna, armele inventate de om împotriva omului, beneficiază de inimaginabile mijloace de distrugere, când omenirea pare să avan-

seze, ezitînd, pe muchia prăpastiei, spre ciocnirea finală... „a aureola practica fatală a dedublării”, cum spuneți, ar fi ultima (și cea din urmă!) culpă majoră de care s-ar putea face vinovată arta. [...]

G.G.: *„Fair words make fools fain” („cuvintele frumoase incită proștii”)* glăsuiește un proverb englez anticalofil, avant la lettre! Socotiți că mai vechiul „conflict” între calofilie și autenticitate mai poate impresiona azi pe un autor avizat? Ce norme își poate prescrie cu seriozitate un scriitor care, în virtutea poeziei moderne, s-ar simți mai curînd „un operator al limbajului” decît un vînător al unei „autenticități” nude, în afara expresiei?

N.M.: Marea operă literară contemporană se va realiza prin convergența între limbaj și autenticitate. Dar și prin divergență, sau în atîtea moduri imprevizibile în care s-a și realizat dintotdeauna.

G.G.: *Și acum o „indiscreție”: mai colecționați tăieturi hilare din presa actuală, asemeni celor publicate în Anii de ucenicie ai lui August Prostul, spre a ilustra o perioadă mai veche? Dacă, precum bănuiesc, îmi veți răspunde afirmativ, îmi puteți oferi și cîteva mostre?*

N.M.: În *Anii de ucenicie ai lui August Prostul* am prezentat o secțiune fragmentară printr-una din revistele culturale ale epocii 1949-1965 pentru a sugera atmosfera în care s-ar fi putut forma sau deforma un tînăr oarecum candid, vag melancolic,

probabil inteligent, însetat de cultură, de artă, de tot ceea ce ar depăși strîmtoarea cotidianului. Nu toate citatele erau hilare, „dozaj” ambiguu, pentru a revela că și epoca aceea apare totuși vie, complexă, cum a și fost.

În ceea ce privește *anii de maturitate* ai lui August Prostul, sînt reperabile legături de continuitate și în același timp frapante deosebiri față de perioada anterioară. Există un fastuos aspect festivist al paginii de ziar, care ia uneori proporții incredibile, există însă și mult mai numeroase relatări exacte, realiste și critice, despre viața noastră de fiecare zi. Prețul conformismului și prețul curajului sînt astăzi mult diminuate, iar vinovăția celor ce se pretează la deformarea adevărului și siluirea cuvintelor devine, evident, mai mare... Ca să fim consecvenți cu August Prostul al nostru, ar fi să ne limităm la presa culturală. Am putea folosi, de pildă, ingeniosul foarfece tînăr cu care *Viața Studențească* decupează, săptămînal, „sintagmele” de involuntar umor ale paginilor culturale. N-am la îndemîină asemenea citate, dar ne-am putea opri, în schimb, la alte edificatoare exemple deloc inocente, care reflectă o anume situație mai generală. Pentru cel ce *trăiește*, nu doar citește o anume realitate, aspectul hilar poartă cu sine și un miez grav, care nu trebuie omis. N-ar fi poate cu totul inutil să medităm la aceasta... De vreo cîțiva ani,

unii (cum să le spunem altfel?) „confrați”, și anume tocmai cei răsfățați prin toate megafoanele și coloanele publicistice de largă audiență, autori care nici dinspre partea beneficiilor și onorurilor nu stau prea rău, desfășoară un fel de îndârjită și încruntată campanie de „mîrîială” care să acrediteze, în cele din urmă, un portret dubios al scriitorului inutil, imoral, ininteligibil, năuc, agramat, demagog, filistin, afacerist și vicios, cum scriitorul adevărat – un albatros mereu rănit și mereu redeschizîndu-și aripile spre toți și, peste toți, înspre celestul artei – nu este și nu a fost niciodată. Într-o gazetă bucureșteană de informații culturale care și-a cîștigat o tristă reputație prin lipsa de urbanitate și prin dezlănțuirile anticulturale, un publicist supărat pe critică a desfășurat luni de zile un negru serial vehement împotriva celor mai importanți critici români actuali, pe care l-a și publicat apoi în volum, nu însă în România, ci în Italia, cucerind astfel o originală prioritate în răspîndirea (prin calomniere) a literaturii române peste hotare. În același săptămînal, un încă tînăr versificator, reciclat cu bursa Herder, publică un editorial șovin, intitulat, firește, „Idealuri”, cum nu am crezut să mai putem citi în România, ale cărui regretabile efecte nu e cazul să le detaliem acum și aici, dar în urma căruia tînărul mult zelos în a resuscita nostalgiile altor vremi nu s-a retras cumva, spre domesticire și terapie la, să zicem, revistele *Albina* sau *Sănătatea*,

ci l-am regăsit proiectat spre reflectoarele televiziunii și la locuri de frunte ale presei. Într-o revistă ce ar fi fost să fie literară și juvenilă (pînă cînd s-a hotărît se instaureze o *nouă ordine*, vizibil discriminatorie, în viața literară), și a cărei conducere „operativă”, instalată în cîteva ore, n-a mai putut fi clintită șapte ani, ca în Biblie, s-a publicat la moartea lui Marin Preda² o rușinoasă pagină de invective despre așa-zisa infirmitate și redusă capacitate de înțelegere a scriitorului care ar avea, pasă-mi-te, nevoie de o dădacă milităroasă care să-l supravegheze și să-l îndrume. Sînt și numeroase alte exemple posibile, greu de stabilit cît de periculoase sau cît de ridicole, dacă nu cumva și una și alta... Acum vreo două luni, într-un organ central de presă, revenind asupra deja mult uzatelor dispute (proto, sincro și alte etichete șăgalnice), un publicist, cadru universitar, de altfel, și încă de literatură, îi numea – într-un limbaj deloc pilduitor pentru studenți – pe cei de opinie culturală adversă, probabil chiar colegi de catedră, nici mai mult, nici mai puțin, decît : „indivizi apatrizi”... Ne-am amintit cu acest prilej că Ralea, cerînd omului inteligent să nu confunde punctele de vedere, relatase cîndva disputa – într-o chestiune de specialitate – între două studenți în fizică, în care cea rămasă fără argumente îi strigase, exasperată, celeilalte : „Ești o ofticoasă”...

Îngrijorător este nu atât proliferarea unor agresive manifestări aculturale, ci faptul că nu se practică polemica nici măcar în revistele literare, de redusă circulație, cu anumiți posesori de imunitate publicistică... Ce să mai spunem despre un cunoscut poet care în versuri ce își zic politice cere dărîmarea taberei de sculptură de la Măgura, sau despre un autor care înfierează „dogmatismul valorii” și „supremația talentului”? Ce să credem despre barajul protector instituit în jurul anumitor cărți și nume (noul Tolstoi, noul Shakespeare, noul Maiakovski sau noul A. Toma³)?

Cred că ar trebui mai clar exprimat, măcar în presa literară, dezacordul cu cei ce întrețin tensiuni artificiale, intrigi meschine și triviale, istericul apetit provincial și megaloman al distrugerii și, pînă la urmă, și al autodistrugerii.

„Să conferi o valoare lumii, dacă vrei să-ți impui valoarea”, avertizase Goethe. Ne-am putea, cred, îngădui, Gheorghe Grigurcu, să încheiem prin aceste cuvinte. Cu gîndul la acel minim regim al normalității muncii intelectuale, al normalității exercitării competente și libere a, de fapt, oricărei profesii, fără de care impulsul creator, receptarea și respectul valorii sînt de neconceput.

Interviu realizat de Gheorghe Grigurcu

Note

1. Referința este la volumul *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*, Editura Cartea Românească, București, 1979.
2. Marin Preda (1922-1980) este considerat, de unii critici, cel mai important romancier român post-belic. Referința este la pretinsul alcoolism al lui Preda.
3. Alexandru Toma (1875-1954), poet minor care s-a dedicat, după terminarea celui de-al doilea război mondial, poeziei „revoluționare”.

Exil

Creșterea naționalismului și a fundamentalismului religios, amenințătoarele conflicte dintre minorități în estul Europei și accentuarea xenofobiei în multe părți ale lumii readuc din nou în atenție una dintre contradicțiile majore ale timpului nostru: dintre modernitatea centrifugă, cosmopolită și nevoia (sau măcar nostalgia) centripetă a apartenenței. Reamintindu-ne, din nou și din nou, vechea și mereu noua problemă a *străinului*. Oricât a fost îndemnat să-și iubească aproapele, omul nu a izbutit, se pare, să iubească aproapele său ca pe sine însuși sau străinul ca pe aproapele său. Străinul a fost receptat mereu ca diferit, adesea și ca o provocare, dacă nu de-a dreptul ca o amenințare care subminează tot ceea ce tradiția sedentară a structurat drept convenție comunitară unificatoare, drept emblemă națională. Premisa însăși a existenței străinului presupune o comparare și o reevaluare, ca și o potențială competiție.

Trăim într-o lume în care noțiunea de „cetățean” și de „cetățenie” migrează mult dincolo de hotarele

impuse de locul nașterii, într-o realitate globală, instantaneu globală, creată prin intensă circulație planetară, invadînd – via satelit – micul ecran al fiecărei locuințe. Lumea de azi, a migrațiilor rapide și a comunicațiilor instantanee, este și o lume în pragul unei noi revoluții, *revoluția genetică*, care ar putea răsturna cu totul „proiectul uman” însuși. Stadiul uluitor al descoperirilor geneticii ar putea oferi, curînd, o altă semnificație destinului uman. Cine știe, chiar prin descoperirea unei „gene a exilului”? Genetica s-ar putea dovedi o grea încercare pentru mitul egalității dintre oameni. Stupefiante mijloace de manipulare genetică ar putea forța omenirea să-și reconsidere moralitatea și legile, cu incalculabile consecințe pentru viitorul speței umane. Să mai adăugăm cucerirea cosmosului, pentru a ne întreba ce devine, în acest context, noțiunea numită *patrie*, provocarea numită *străin*, realitatea numită *exil*? Cum mai percepem azi, din perspectiva domiciliului nostru instabil, pasager și patetic numit o *viață de om*, tensiunea dintre particular și general? Lumea modernă își confruntă solitudinea și responsabilitățile fără artificii vreunei fictive coerențe utopice. Nevoia restabilirii unei coeziuni ordonatoare, care să ocrotească enclava împotriva asaltului necunoscutului, a diversității, eterogenului și alienării, este vizibilă în mișcările

fundamentaliste și separatiste de tot soiul, în revenirea atîtor comunități umane la o mentalitate tribală. O Uniune Sovietică dezmembrată și o Europă unită sînt două dintre numeroasele exemple care marchează prezentul și, cu siguranță, viitorul: pe de o parte, nevoia europeană a anulării barierelor restrictive, a împlinirii unui proiect democratic, multi-național, economic eficient și, pe de altă parte, înlocuirea statului sovietic multi-național și totalitar, centru al puterii tiranice, cu un conglomerat de state, nu se știe cît de democrate, avîndu-și fiecare propriul centru de putere. Dezbaterile din universitățile americane în legătură cu renunțarea la vechiul canon (bazat strict pe valorile tradiției iudeo-creștine și ale umanismului european), în favoarea includerii altor tradiții culturale (africane, asiatice, latino-americane), sînt semnificative pentru persistența, în societatea modernă postindustrială, a tensiunii dintre tendința preponderent centrifugă și nostalgia, încă puternic centripetă, a semenilor noștri. Cînd vorbim despre *străin*, n-ar trebui să uităm de colonialism și chiar de misionarism. Cine este, în aceste cazuri, străinul? Colonizatorul și misionarul, încercînd să impună sau să convertească? Sau băștinașul centrat în refugiul său exotic, periferic istoriei, cel pentru care asimilarea la o „civilizație” unificatoare însemna alienare, mutilare? Temă complexă. Scrutarea ei poate duce lesne

la deformări; căutarea adevăratei semnificații poate să rămână însă, prudentă, în limitele biografiei fiecăruia.

Propria mea biografie are o amprentă europeană, într-un secol care și-a încărcat istoria cu teribile suferințe. Europa nu înseamnă doar leagănul democrației occidentale, ci și tragicul experiment totalitar, fascist și comunist. Am fost alungat prima oară din România la 5 ani, în 1941, trimis la moarte de un dictator și o ideologie. În 1986, la 50 de ani, printr-o ironică simetrie, a trebuit să-mi părăsesc țara, din cauza altui dictator și a altei ideologii. *Holocaustul, totalitarismul, exilul* – experiențe fundamentale ale contemporaneității – sînt intim legate de definirea străinului și a înstrăinării.

Doctrina național-socialistă hitleristă propunea un model totalitar centripet, focalizat pe ideea de rasă pură și stat naționalist, ca întruchipare a voinței de putere. Proiectul a găsit destui apărători și adepți, de vreme ce nazismul a venit la putere prin alegeri libere și a funcționat printr-o relativă coerență dintre ideal și faptă. Statul național-socialist a întruchipat cea mai violentă negare și cea mai brutală agresiune împotriva *străinului*. Cetățean suspect, cu rădăcini „impure” și opinii periculoase, străinul devenea întruchiparea demonică a răului. Premisa umană însăși era, dintr-o dată, pusă sub un negru semn de întrebare.

Holocaustul nu doar a răsturnat cu totul termenii unei dezbateri asupra asimilării și asupra străinului, ci a reiterat, cu o neagră acuitate, cum bine spunea Saul Bellow, vechea întrebare: „La ce anume să te asimilezi?”. La ce anume să te asimilezi, când în una dintre cele mai civilizate țări europene, „soluția finală” nu oferea decât o finală, unică asimilare? Și la ce anume să te asimilezi, dacă – printr-o minune – ai supraviețuit ceea ce se numește, azi, convențional și chiar comercial, Holocaust? După infern, la ce anume se mai adaptează străinul care a supraviețuit?

Răspunsul este de o stupefiantă simplitate: la viață, doar atât. La viață se readaptează supraviețuitorul, cu acea impertinență a banalității care este chiar viața. Reîntoarcerea, renașterea și readaptarea la actele elementare ale vieții are ceva patetic și misterios, jalnic și măreț, deopotrivă.

Mi-a fost dat să renasc, să cresc și să mă maturizez într-o societate care combina fascismul cu stalinismul.

Comunismul s-a revendicat dintr-o viziune umanistă a progresului și, instaurat printr-o revoluție, s-a menținut la putere prin forță. Pe măsură ce contrastul dintre ideal și real se acutiza, pe măsură ce interdicția de a dezvălui și dezbate acest contrast adâncea teroarea și falimentul economic, ipocrizia,

duplicitatea deveneau regulile de bază ale asimilării, adică ale alienării. Sistemul centripet comunist nu doar că nu a rezolvat vechile contradicții, cum promisesse, dar le-a suplimentat cu altele noi. Problema străinului, într-o societate totalitară care îi înstrăinează pe toți – forțând pe fiecare să-și asimileze alienarea –, ascunde dubioase și sinistre subterfugii. Explozia naționalistă și extremistă din fostele țări comuniste poate să-i mire doar pe cei care nu au cunoscut, direct, atomizarea unei societăți în care inițierea în duplicitate începea din pruncie.

Bertolt Brecht considera exilul „cea mai bună școală a dialecticii”. Într-adevăr, exilatul, refugiatul devine străin ca rezultat al unei schimbări. Prin însăși existența sa, *străinul* este mereu obligat să mediteze asupra schimbării. În Berlin, în primul meu an în Occident, am cumpănit zilnic chestiunea înstrăinării. Preocupat nu doar de exilul intern din care tocmai scăpasem, ci și de conceptul însuși al exilului. Simțeam, din nou, că istoria îmi umilise aspirațiile, forțându-mă iarăși la o aventură nedorită. Încercasem, în toată perioada postbelică, prin lectură și scris, rezistența interioară împotriva presiunilor externe.

Pare greu de crezut că într-o societate totalitară „Eul” poate supraviețui. Interioritatea era totuși o

formă de rezistență, oricât de imperfectă, inevitabil imperfectă. Era centrul ființei morale, separarea de agresivitatea corupătoare a mediului, speranța, oricât de incertă, a integrității conștiinței. „Eul” rămîne, chiar și în mediul totalitar, unde presiunile externe sînt ubicue – poate, mai ales acolo –, locul disputei dintre nevoia centripetă de conservare a individualității secrete codificate și aspirația centrifugă spre eliberare.

Pasajul berlinez m-a copleșit cu toate ezitățile și întrebările trecutului. Tocmai pentru că se întîmpla la Berlin, dialogam și cu etnicitatea mea, căci confruntasem deja, în propria mea țară, invecitiva de „străin”. Aveam, adică, o pre-cunoaștere redundantă a noii mele situații. Și tocmai fiindcă nevoia unei Patrii este mai acută pentru cei cărora mereu li se pune la îndoială apartenența la vreuna, pierderea ei tulbură, poate, într-un mod mai dureros. În pragul unei decizii extreme, eram obligat să mă întreb din nou cine sînt.

Eram adesea sfătuit, în timpul șederii la Berlin, să cer autorităților germane, pe baza nașterii mele în Bucovina și a influențelor lingvistice germano-austriece, recunoașterea etnicității germane. Aș fi putut cere cetățenia germană, ca destui dintre foștii mei vecini și colegi din Suceava, capitala veche a Bucovinei, ținutul numit și Buchenland („Țara Fagilor”, ar fi traducerea, deși s-ar putea numi, la fel de

bine, Buchland – „Țara Cărții”. Nu întâmplător, probabil, cel mai important poet de limbă germană al ultimei jumătăți de secol este bucovineanul Paul Celan).

S-a întâmplat însă, tocmai în acea perioadă, să aflu despre cazuri de sași și șvabi „repatriați” din România care își dovediseră „legal” *germanitatea* invocând apartenența lor sau a familiilor sau rudelor la SS sau la Partidul Național-Socialist – proba indiscutabilă de etnicitate pur germană. Nu puteam prezenta autorităților germane o dovadă similară. Informația m-a tulburat, însă, chestiunea identității dobîndise, brusc, o nouă dimensiune.

Patria își revelează semnificațiile ambigue mai ales în violența rupturii, intensificînd nevoia autointerogației. Lumea înstrăinării este și a alienării de tine însuși, nu doar de ceilalți: exil în cel mai comun sens cotidian, cît și în forma transcendenței celei mai pure.

Ne putem întreba de ce cobaiul ambelor sisteme totalitare, fascist și comunist, se clătina în jurul zidului de la Berlin, îngrozit de inevitabilitatea exilului. Frica de libertate? Pentru insul matur, exilul reformulează tardiv premisa inițierii și a devenirii, redeschide potențialitatea extremă și riscul extrem al existenței, pune în chestiune toate etapele experienței trecute. În plus, pentru cel prematur traumatizat, niciodată eliberat cu totul de

psihoza provizoratului, de amenințarea de a fi, cândva, zvîrlit iarăși în haosul necunoscutului, exilul descarcă, dintr-o dată, spaimile vechi. Scufundarea în abisul instabilității fără capăt?

Scriitorul, dintotdeauna un „suspect”, cum spunea Thomas Mann, un exilat prin excelență, își cucerește patria, placenta prin limbă. Exilarea și din acest ultim refugiu concentrează o multiplă depozitare, cea mai brutală și iremediabilă descențrare a ființei, o tragică anulare. Primo Levi povestea despre accelerata prăbușire, la Auschwitz, a celor care nu înțelegeau germana opresorilor: „A accepta eclipsa cuvîntului semnala apropierea indiferenței definitive”.

Se înțelege de ce, în primăvara 1989, ajuns în Statele Unite, aveam să afirm, sentențios, în prima mea întâlnire cu un scriitor american care avea să-mi devină prieten apropiat: „Pentru mine, un alt Holocaust tocmai începe”. Ardere deplină, pînă la centrul ființei, limba, adîncul cel mai adînc al creativității.

Perplexitatea a persistat, dar am identificat, treptat, nu doar blestemul, ci și privilegiul de a fi în exil. Mi-am asumat, pînă la urmă, *onoarea*, pentru tot ce înseamnă suferință și epifanie, pentru singurătatea și provocarea și incertitudinile și ucenicia fără sfîrșit pe care le implică, pentru pustiul și bogăția ei, pentru dezrobirea de mine însumi și

încleștarea cu mine însumi. Dacă aș repeta, cu Dante, „*l'esilio che m'è dato onor mi tegno*”, aș fi, probabil, în consens cu lumea noastră centrifugă.

Mersault al lui Camus este înstrăinat nu doar de patria, religia sau familia sa, ci de lume și de sine însuși. El nu face parte dintr-o persecutată minoritate etnică sau politică, însingurarea sa este doar conștientizarea absurdului condiției umane. Împușcătura care consfințește, definitiv, expulzarea străinului numit om nu este decât explozia indiferentă a unui soare impersonal, dementizat de banalitatea unei oarecare după-amieze de vară.

Acuzatul K., dublul lui Kafka, inocentul perpetuu vinovat, gata mereu să asume absurdul unei justiții invizibile și implacabile, este premergătorul alienării care definește lumea modernă.

Conștient sau inconștient, străinul este totdeauna într-un soi de exil, iar toți scriitorii adevărați sînt exilați în și din această lume, chiar cînd, ca Proust, abia de își părăsesc camera de plută. Relația lor cu patria originară este complexă și dramatică, nu doar prin exilare. Thomas Bernhard, fără a-și părăsi țara, și-a renegat-o totuși, interzicînd publicarea operei sale într-o Austrie care refuza să-și scruteze și să-și recunoască rănile. Oricît de paradoxal ar părea, artistul este un tainic salahor al iubirii.

Este, oare, exilatul un fel de „disappointed lover”? În pofida tuturor precarităților, iubirea continuă să

solicite și artistul în exil, oricât de codificată, sarcastică, sau efemeră i-ar fi opera. El reinventează zilnic premisele dificilei sale căutări și onorează virtualul său lector, un străin asemeni și neasemeni, cu darul unei iubiri exigente. Doar astfel poate scriitorul să-și continue neîncheiata sa aventură și să-și umanizeze naufragiul, oriunde ar fi să fie.

Bard College

aprilie 1992

Blasfemie și carnaval*

Într-o scrisoare adresată, în 1970, unui prieten de tinerețe, Emil Cioran, iconoclastul devenit celebru, după război, la Paris, își exprima nostalgia față de iluziile celor care rămăseseră acasă, în România pe care el o părăsise înainte de izbucnirea războiului, cu trei decenii în urmă: „Qu'après tant d'épreuves vous ayez réussi à conserver une si évidente sérénité, je ne cesse de m'en étonner. Votre cas n'est d'ailleurs pas unique... Le secret de tant de vitalité, je le devine un peu, Sans l'enfer point d'illusions”¹.

După atîția ani în Occident și în ciuda gloriei pe care Occidentul i-o conferise, Cioran se simțea uzat, îmbătrînit. „Nous payons cher de n'avoir pas souffert. Nous ne croyons à rien”, mărturisea nihilistul adulat la Paris, unde se refugiase în pragul marii răvășiri europene și mondiale, după ce la

* Textul, scris după apariția volumului *Despre Clovni* în engleză, a fost publicat în *World Policy Journal* (primăvara 1996) și inclus în ediția germană a volumului *Despre Clovni...* (Carl Hanser Verlag, München, 1998), ca și în a doua ediție italiană (la Il Saggiatore, Milano, 1997).

București atacase cu violență și dispreț corupta democrație românească interbelică și sprijinise, exaltat, ca și prietenii săi, filosoful Constantin Noica și scriitorul Mircea Eliade, extremismul de dreapta.

În scrisoarea către fostul prieten din România, Cioran se referă și la sacrilegiul pe care îl comisese cândva contra lui Valéry, într-un text nedrept, în care se răzbunase, mărturisea, pentru faptul că Valéry dominase aspirațiile sale spirituale de tinerețe. Surprinzător însă, blasfemia „a été assez bien reçu à Paris, où l'on aime démolir toutes les réputations, même les légitimes, même les justifiées. Sur-tout celles-là”.

Părea nemulțumit de absența scandalului, de absența ofensărilor.

Nimeni nu îl numise vampir din țara lui Dracula, venetic valah nedemn de splendorile culturii franceze, pe care o maculează cu frustrările sale de barbar și parvenit. Dimpotrivă, parizienii îi adoptaseră, încântați, paradoxurile și îl considerau un mare stilist al limbii franceze. Dacă ar fi scris, în România, un text ireverențios despre, să zicem, Mihai Eminescu, poetul național, ultragiul ar fi fost înregistrat instantaneu. Ar fi fost considerat cosmopolit, fără rădăcini, apatrid, imoral, ateu, renegat, scandalul ar fi focalizat, prompt, nu doar asupra obiectei persoane a blasfematorului, ci și asupra conspirației din care face parte, clasică și perpetua

conspirație păgînă, masonică și alogenă, de subminare a valorilor neamului, neam neînțeleș de nimeni și oropsit de toată lumea. Faptul că provenea dintr-o familie de preoți români ortodocși sau că scrisese, cîndva, că dacă ar fi evreu s-ar sinucide, ar fi fost citite, desigur, doar ca banale trucuri de mascare a trădării.

Sacralizarea figurilor culturale reprezentative este înduioșătoare, trebuie să admitem. Într-o lume care își tot pierde sensul și idealurile, poate să pară chiar semn de spiritualitate. Opoziția între cult și cultură este însă prea frapantă. Pioșenia și tabuizarea sînt structural străine culturii, cum se știe, funciar creatoare, interogativă; pe de altă parte, chiar și din punct de vedere teologic, cano-nizarea cvasireligioasă a unor valori nereligioase este o impietate, o vulgară substituie, aproape o blasfemie, ea însăși, care traduce o excesivă nevoie de mit, de iluzii și subterfugii. *Sans l'enfer point d'illusions*, într-adevăr. Cu atît mai mult cînd societatea trece printr-o severă criză de identitate și de structură. Este ceea ce se întîmplă în țările care confruntă tardiv și dramatic modernitatea, tensiunile, promisiunile și servituțiile ei. Lumea islamică, mari părți ale fostei lumi comuniste, dar și atîtea alte zbuciumate zone ale dezechilibratei noastre planete sînt în această deloc privilegiată situație.

*
* *

Pînă și ingenuie debateri literare pot deveni, în tumultul exploziv al frustrărilor, pretextul unor belicoase apeluri la unire comunitară și, bineînțeles, la excluderea purtătorilor de virus critic și individualist.

Încercarea lui Andrei Siniavski, de pildă, de a curăța monumentul literar sacralizat al lui Pușkin de numeroasele adaosuri și depuneri desfigurante, impuse de ortodoxia slavofilă sau de propaganda sovietică, a produs reacții edificatoare.

Mitizarea lui Pușkin s-a declanșat, se pare, imediat după fatalul său duel din 1837, cu d'Anthès. La funeraliile poetului, admiratoarele luptau să-și aducă sacre fire de păr din favoriții și de pe capul decedatului. Canonizarea s-a produs însă, de fapt, la dezvelirea statuii marelui Pușkin, la Moscova, în 1880, și a fost validată, după altă jumătate de veac, în 1937, prin festivitățile sovietice dedicate comemorării a o sută de ani de la moartea poetului. În 1880, Dostoievski, acompaniat de strigătele și lacrimile mulțimii și gratificat de o impresionantă coloană de o sută de femei, înconjurînd uriașa ghirlandă care avea să i se atîrne de gît, îl proclamase pe Pușkin o emblemă profetică a Rusiei. Pușkin urma, spunea Dostoievski, „să arate o cale de ieșire din plictisul european”, reprezenta „sufletul rusesc,

universal uman și unificator", urma „să rostească ultimul cuvânt al mării armonii universale, al acordului fratern final între toate triburile, sub legile Evangheliei lui Hristos!”². În 1937, editorialul din *Pravda* anunța că „Pușkin este cu totul al nostru, sovietic, căci puterea sovietică a moștenit tot ceea ce este mai bun în poporul nostru... În ultimă instanță, creația lui Pușkin s-a contopit cu Revoluția Socialistă din Octombrie ca un fluviu care se varsă în ocean...”³.

Comparate cu aceste două simetrice confiscări ideologico-politice ale poetului național, spectacolul admiratoarelor copleșite de durere la înmormântarea sa ori comercializarea, în 1899, la centenarul nașterii sale, a nenumărate produse cu numele Pușkin (țigări, pantofi, ciocolată, vase de flori) par doar ingenuie, domestice carnavalizări.

Pentru un disident ca Siniavski, curajoasa demascare a ipocriziei și terorii sovietice (pentru care suferise ani de temniță și fusese exilat), se cerea întregită printr-o complementară scrutare critică a „emblemelor naționale”, a iconografiei idealizatei identități ruse. „Mitul Pușkin” dovedise, în peste o sută cincizeci de ani, un enorm potențial de manipulare. Ruinarea acestuia este țelul ultimei cărți a lui Andrei Siniavski, *Hoinăreli cu Pușkin* (apărută mai întâi în URSS, în 1989, sub titlul *Progulki s Pushkinim*, în revista rusă *Oktiabr*).

Imensa literatură hagiografică despre Pușkin proiectase poetul național al Rusiei și, apoi, al Uniunii Sovietice ca martir, om din popor, model social, ignorând trăsăturile sale distincte, cu adevărat majore, ca artist și ca om. „Pușkin a fost sacralizat, forjat (falsificat) în centrul unui cult secular care își extrăgea cu toate acestea forța emoțională din sursele zelului religios. În jurul figurii lui Pușkin s-a cultivat o întreagă cosmologie, un univers în alb și negru despărțit ferm între eroi și ticăloși, definiți etic prin relațiile lor cu Pușkin și servind validarea sa politică prin chiar propriile lor credințe”⁴, scrie, în introducerea la ediția americană a cărții lui Siniavski, traducătoarea și cercetătoarea Catharine T. Nepomnyashchy. Este ușor de înțeles de ce nu doar disidentul, ci și marele admirator al lui Pușkin, care este Andrei Siniavski, nu accepta legenda canonizată a vieții poetului, nici metamorfozarea operei într-o sanctificată odă națională. „Ceea ce am putea numi «Pușkin pentru cititorul de rînd»”, scrie C.T. Nepomnyashchy, „era cea mai răspîndită versiune – cea mai strîns legată de mitologia oficială. Acesta era Pușkin ale cărui versuri orice copil sovietic le memoriza imediat ce începea școala, dacă nu chiar înainte, și a cărui biografie, redusă la un simplu catehism, era o porțiune standard din *curriculum*-ul școlar. Accentul era pus, ca în toată educația umanistă sovietică, pe învățarea pe de rost a textelor canonice – favorizînd acele opere

ale lui Pușkin care puteau fi cu ușurință puse să sprijine imaginea oficială – și pe interpretarea canonică a acestor texte”⁵.

Recuperarea lui Pușkin ca mare artist cerea o operație de restaurare care să elimine numeroasele adaosuri cosmetice la care îi fusese supusă opera. Siniavski nu se sfiește de adevăr și doar astfel luminează reala personalitate excepțională a mare-lui poet: „Pușkin a renunțat treptat, fără vreo excepție, la toate țelurile imaginabile impuse artei și a deschis calea spre o înțelegere a poeziei – negativă în chiar miezul ei – conform căreia «prin natura ei înaltă și liberă, ea nu trebuie să aibă vreo altă țință decât poezia însăși». Tocmai pentru că această artă este liberă și se supune doar «simțirii libere, momentane» (ceea ce Pușkin numea inspirație), ea are obiceiul să lunece printre degetele care o îmbrățișează prea tenace, chiar dacă aceste degete sînt ale celor care venerază frumusețea, și nu se potrivește propriilor pure definiții”, concludă Siniavski⁶.

Nu este întâmplător că Siniavski și-a început iconoclastele „hoinăreli” cu adoratul său Pușkin în închisoare, în timpul celor șapte ani de condamnat la muncă grea pentru „agitație antisovietică”, transcriind fragmente ale studiului său în scrisori trimise soției și, astfel, lumii din afara celulei. Tot o agitație „antisovietică”, ba chiar una de mai amplă semnificație, cum o dovedește, de altfel, impactul lucrării în perioada postsovietică actuală.

În Occident, unde „l'on aime démolir toutes les réputations, même les légitimes, même les justifiées”, cum spunea Cioran, cartea a fost considerată o originală și scrupuloasă restabilire a adevăratei reputații de artist a lui Pușkin, nu o ruinare a ei. „Strălucit, stimulant, incitant”, scria T.J. Bynion în *London Review of Books* (26 mai 1994). „Un ardent și scîrbit atac contra filistinismului, în toate formele sale”, afirma Susan Sontag pe coperta cărții. „După standardele noastre, nu este nimic scandalos în Siniavski. Fiecare propoziție a sa este plină de discernămînt și bun-simț”, preciza John Bayley în *Times Literary Supplement* (4 mai 1994).

Standardele rusești, mai dependente de suferință și de iluzii, probabil, în care scriitorul continuă a fi văzut ca un profet și educator, au stimulat alt tip de reacție. În articolul intitulat *Un fenomen al emigrației*, celebrul Igor Șafarevici, autorul scandalosului volum *Rusofobia* (1989) – un fel de manifest antioccidental, antiliberal și antisemit, în care marele popor rus este văzut sub asediul unei minorități alogene, aliată cu demonicul Occident și nerăbdătoare a ruina sănătoasa tradiție religioasă a poporului, pentru a distruge națiunea rusă – îi îndemna pe cititorii ruși să ceară scoaterea lui Siniavski în afara legii, în felul cum procedaseră fundamentalistii islamici cu Rushdie. Nu era chiar o condamnare la moarte, ca în cazul lui Salman Rushdie, dar Siniavski era pus în aceeași categorie cu acesta⁷.

Publicînd cartea sub pseudonimul Abram Tertz, cîndva un faimos pungaș evreu din Odessa, Siniavski comisese o dublă sfidare: numele evreiesc și critica lui Pușkin. Numele reamintea cititorilor că autorul fusese el însuși condamnat de către autorități pentru că citea și scria cărți interzise. Dar reamintea și destinul evreului, atît de asemănător, în multe privințe, cu al artistului. Marina Țvetaeva afirmase, cîndva, că „în această cea mai creștină dintre lumi, poeții sînt jidani”. Referindu-se la concepția lui Bahtin asupra artei carnavalului, pe care o considera aplicabilă artei în general, Siniavski mărturisea că provocatorul nume Abram Tertz era, în realitate, „un exemplu de carnavalizare”, de metamorfozare clovnescă⁸. Alexandr Soljenițin a văzut în „copilăreasca joacă” a cărții lui Siniavski un sacrilegiu, specific unui emigrant și „nihilist estetic” care atacă, prin Pușkin, Autoritatea însăși, fundația societății⁹. Și alți scriitori, din Rusia și din exilul rusesc, au considerat inadmisibilă abordarea iconoclastă a unei icoane literare „egală cu icoanele Bisericii”.

Mulți dintre criticii violenți ai lui Siniavski au subliniat circumstanța agravantă a situației de criză morală prin care trec Rusia și tot estul Europei, după comunism. Momentul atît de nefast ales al publicării textului iconoclast al lui Siniavski apărea multora drept un factor suplimentar de culpabilitate.

În ianuarie 1990, la televiziunea sovietică, un critic aprecia că scandalul se datora, de fapt, mai mult contextului decât textului propriu-zis: „contextul publicării era ceea ce era straniu”¹⁰. Care era acest context? „Pușkin este unul dintre ultimii sfinți rămași poporului nostru în acest timp spiritualicește tragic.”

Un punct de vedere similar a exprimat și editorul revistei *Literaturnaia Rossia*, în dezbateră de la Columbia University, în New York, în mai 1990: „Cînd toate lucrurile sfinte sînt călcate în picioare, cînd nu mai există icoane sau doar foarte puține, Pușkin este una dintre aceste icoane. O icoană egală cu icoanele Bisericii” („When all these holy things are trampled, when there are no more icons or very few, Pushkin is one of those icons. He is an icon equal to the icons of the Church”)¹¹. Iar un prozator rus contemporan, caracterizînd conjunctura actuală drept „un atentat produs încă o dată asupra Rusiei”, considera firesc și explicabil că publicarea cercetării lui Siniavski „a fost ca explozia unei bombe”¹².

Preocuparea pentru problemele socio-morale a fost, dintotdeauna, în tradiția intelectualității ruse. Aceasta slujea presei rusești de azi ca o scuză a scandalului produs de Siniavski, cel care, restituindu-l țării pe realul Pușkin, părea a separa marele poet de această tradiție.

*

*

*

În România, imaginea scriitorului ca „artist pur”, elitar, departe de vuietul și vulgul mulțimii este, dimpotrivă, acceptată și chiar admirată. Angajamentul social-politic, ca și problematica morală par, mai curînd, plicticoase, dacă nu și suspecte, ba, uneori, chiar păgubitoare pentru creație. Creativitatea focalizează, de obicei, asupra realizării estetice, a altitudinii spirituale și lasă să se ghicească o anume condescendentă distanțare de realitatea imediată. Mulți intelectuali români par mai curînd mîndri decît contrariați să se vadă proiectați în sferele înalte ale seninătății imperturbabile. Iritarea se produce, adesea, cînd biografia accidentată a vreunuia dintre reprezentanții notorii ai intelectualității revelează că acesta, în loc de a se închide în turnul cărților și proiectelor sale, a fost intens interesat de destinul națiunii sale, gata să militeze în cîmpul politic al vremii și, nu o dată, în asocieri deloc onorabile.

O astfel de dezbatere, deși pornește de la o premisă diferită celei a lui Siniavski în cazul Pușkin, poate provoca totuși o reacție la fel de violentă. A dovedit-o publicarea în România a eseului meu despre memoriile lui Mircea Eliade, care amintea și angajarea sa politică de extremă dreaptă în anii '30¹³.

Cazul Eliade este, firește, mult diferit de cel al lui Pușkin. Textul meu se ocupa, de fapt, doar de biografia și scrierile autobiografice ale lui Eliade, nu de opera sa. Eliade este autorul a vreo cincizeci de volume (proză, teatru, eseu, cercetarea miturilor etc.), a mii de articole culturale, științifice, politice etc. și este renumit mai ales pentru *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Cei doar trei ani de publicistică legionară și cele vreo zece articole legionare ale sale pot părea minore, dacă nu ar fi articulate într-o mai vastă problemă a culturii române și într-o tragedie umană globală, care a schimbat criteriile de referință ale istoriei moderne. Repercusiunile de ieri și de astăzi ale naționalismului și extremismului, adică, culminate în Holocaust, dar și ale gândirii „totalitare”, în genere, de dreapta și de stînga și „criza” intelectualului și a misiunii sale.

Textele legionare din perioada 1935-1938 ale lui Mircea Eliade nu sînt străine de o stăruitoare tentație naționalistă a unora dintre predecesorii pe care îi admira în cultura română (Eminescu, Hasdeu, Kogălniceanu etc.) ale căror idealuri le vedea întruchipate în Garda de Fier, în sprijinul căreia nu doar scria articole, ci desfășurase și propagandă electorală. Textele sale legionare încetează în 1938, cînd presa legionară este interzisă în România, dar ceea ce știm despre Eliade din anii imediat următori nu

contrazice, esențial, opțiunea sa politică anterioară : activitatea pronazistă la ambasada română de la Londra și, ulterior, la Lisabona, cartea dedicată dictatorului Salazar. Admirînd „forma creștină a totalitarismului” din Portugalia acelor ani, Eliade explică, grijuliu, într-o terminologie similară propagandei legionare, că : „Statul salazarian, stat creștin și totalitar, se întemeiază, înainte de toate, pe dragoste”¹⁴.

După înfrîngerea nazismului, lectura orientării sale politice este, desigur, mai complicată. Faptul că este citat ca „personalitate”, alături de numele comandanților, senatorilor și instructorilor legionari, într-un „comunicat” al mișcării legionare din exil, în 1954 (cunoscut sub numele de „Actul de la Majadahonda”¹⁵), ține, poate, de trecut...

Nu se putea, după război, persevera, decît cu mari riscuri, în exprimarea publică a vechilor convingeri ; repudierea lor era însă posibilă, oportună, necesară. Devenea importantă o explicație clară, o delimitare netă de trecut. Din păcate, nu a apărut niciodată. Lacuna întretine incertitudini asupra evoluției postbelice a lui Eliade. Unele afirmații ambigue sau chiar nostalgice din numeroasele sale scrieri autobiografice nu aveau cum să risipească întrebările legate de capitolul legionar din viața cărturarului. Reînvierea naționalismului în postcomunista Europă de Est reanima vechi confuzii și

căpcane. Am scris și publicat eseul despre Eliade tocmai în această perioadă de „tranziție” postcomunistă. Naționalismul devenea o importantă armă în cucerirea electoratului în acea parte a lumii și își căuta legitimitatea în scrierile unor iluștri predecesori, prezenți ca noile icoane de cult ale propagandei. Nu era chiar înîmplător, de pildă, că în acei ani, în România postceaușistă, un partid ca *Mișcarea pentru România*, care se declara continuator al Gărzii de Fier, cerea celor ce vor să devină membri un examen din opera lui Eliade și a altor cărturari de orientare politică similară. Trebuia subliniată, credeam, celor care nu știau sau celor care voiau să uite, tragedia la care a dus opțiunea naționalistă, semnalate deosebiri, dar și similaritățile acesteia cu mai recenta catastrofă comunistă care acapara, deloc surprinzător, dezbateră publică.

Eseul „Felix culpa” dezbătea persistenta „amnezie” a lui Eliade asupra angajării sale politice din anii interbelici, ciudata sa evocare, vag nostalgică, în scrierile ultime, de dinaintea morții, a „fericitei culpe” de tinerețe. Textul se ocupa, cum am spus, doar de scrierile sale autobiografice. Deloc neglijabile, de vreme ce Eliade însuși nu și-a considerat importantă doar opera, ci și viața, căreia i-a dedicat succesive tomuri de rememorări sau jurnal. Amintirile mele din vremea, când în România așa-zis socialistă se „politiza” totul explică, probabil, măcar

în parte, limitarea la volumele autobiografice, și faptul că am ignorat, cu bună știință, relația biografie-opera politică — opera literară sau științifică (analiză întreprinsă, însă, de cercetători ca Edmund Leach, Ivan Strenskim, recentul Daniel Dubuisson, care a și criticat faptul că refuzam conexia dintre opera și publicistica militanță).

Argumentele celor care au elogiat eseu „Felix culpa” nu au fost foarte diferite, în Est și Vest. Diferite au fost obiectiile.

Mulți cititori americani au considerat eseu prea reținut, prea subtil, excesiv de nuanțat. Asemenea obiecții rămân foarte departe, totuși, de interpretarea stupefiantă a unui ziar ca *Los Angeles Times*, care considera că ar prezenta „cu simpatie” naționalismul lui Eliade¹⁶.

Publicarea eseului „Felix culpa” în România, în 1992, a trezit previzibile pasiuni militante. Deși limitasem obiectivul la fapte și mărturii atestate, audiența nu părea deloc dispusă să le accepte. Moștenirea tradiției naționaliste fusese obscurizată și manipulată de comunisti, timp de peste patruzeci de ani. Noul naționalism se prezenta, aureolat de mister și martiriu, unui public în plină criză a identității, avid de o nouă mitologie comunitară. Punerea în discuție a valorilor și exceselor naționalismului părea unora un „lux al memoriei”.

Preferabilă părea idolatrizarea figurilor „emblematice” de cărturari afiliați cîndva extremei drepte, destinați să devină noii părinți neprihăniți ai maseilor, orfane după prăbușirea societății paternalist socialiste. A exprima îndoieli asupra imaculatei lor biografii devenea un ultragiu, o ostilă și inacceptabilă provocare ofensatoare. Dezvăluirea ororilor comuniste era, fără îndoială, urgentă, dar îndeplinea, evident, și un complicat rol de exorcizare. În 1945, Partidul Comunist Român nu avea decît vreo mie de membri. În 1989, ajunsese, procentual, cel mai mare din Est, cu aproape patru milioane de membri, în care cu greu s-ar mai fi găsit o mie de adevărați comuniști... O amplă, cuprinzătoare dezbatere a totalitarismului de stînga și de dreapta, adică a ororilor naționalismului și ale comunismului autohton părea prea mult pentru cei abia eliberați de sub dictatură, atît de avizi de noi iluzii protectoare. *Sans l'enfer point d'illusions*, spunea Cioran...

În România, în 1992, publicarea eseului „Felix culpa” a fost percepută ca blasfemie la adresa marilor valori naționale. Explozia în lanț a indignării, cu previzibile jeturi antisemite, a copleșit puținele voci care au îndrăznit să sfideze isteria generală. Scandalul avea să se reanime ulterior, prin noi distorsiuni, o inventivă, inepuizabilă carnavalizare a blasfemiei... Plăcerile de acest soi nu par ușor de abandonat.

Printre belicoasele declarații patriotice, în 1992 se putea citi o profesiune de credință de tipul celei publicate de *România Mare*, ziarul vedetei parlamentare naționaliste CV. Tudor, fostul bard al cuplului Ceaușescu: „Da, domnilor, luptăm pentru sacralizarea lui Mircea Eliade... luptăm pentru reabilitarea Mareșalului Antonescu, a Președintelui Ceaușescu”¹⁷.

Ofensați au fost, însă, nu doar vulgarii retori naționaliști-comuniști. Judecînd după reacțiile din presă, eseuul „Felix culpa” a iritat destui intelectuali, chiar și dintre cei profesionalizați în lectură și interpretare critică. Invectivele pitorești nu au lipsit nici din presa „democrată”¹⁸. Cum observa criticul literar Mircea Iorgulescu: „Cînd acest eseu a fost făcut cunoscut în România, Norman Manea a determinat coalizarea bruscă și desigur spontană a unor persoane, personalități, publicații și instituții, altminteri aflate – sau dînd impresia că se află – în raporturi de adversitate ireductibilă. A fost sunată mobilizarea generală și, în consecință, N.M. a fost proiectat, aproape unanim, în postura unui monstru care atentează la «marile valori» ale culturii române” (*Dilema*, 21-27 mai 1993).

Grupul de Dialog Social, un nucleu intelectual al opoziției, a prefăcut publicarea în revista 22, în primăvara 1992, în trei numere succesive, a eseului

„Felix culpa”, cu un cuvânt introductiv al redactorului-șef adjunct, care califica textul drept: „tolerant, plin de nuanțe și subtilitate”¹⁹. Odată cu publicarea ultimei părți a eseului, adică la doar trei săptămîni de la această elogioasă prezentare, publicația bucureșteană de opoziție se vedea nevoită să precizeze, însă, că eseu despre Eliade stîrnise mai ales „reații de dezaprobare și indignare”²⁰: isterice telefoane anonime de amenințare, voci patriotice care avertizau că cei vinovați de publicarea blasfemiei vor da socoteală, „cînd va veni momentul judecării”. Era vorba, preciza revista 22, și de reacția unor personalități culturale, „oameni cu oarecare pondere în viața noastră publică”, identificați, fără a fi numiți, drept „intelectuali români care gîndesc în termenii conspirației universale iudeo-masonice”! Aceștia nu erau doar indignați sau nu doar dezaprobau textul, ci pretindeau chiar, cum relatea redactorul-șef adjunct al revistei 22, că publicarea eseului despre Eliade în Statele Unite servise, de fapt, „scopului obscur de a demonstra anumitor cercuri din străinătate că românii sînt rasiști, anti-semiți, șovini”.

Că publicațiile extremiste au confirmat așteptările „cercurilor mondiale” ostile României, nu ar fi de mirare. Reacția generală a presei românești, inclusiv cea de opoziție, cea strict culturală etc., părea să ofere, însă, și ea „pretextul” ostil așteptat în străinătate.

Spre deosebire de reacția rusească la volumul despre Pușkin al lui Siniavski, reacția românească la eseul despre Eliade merită citită și în presa democratică și culturală, nu doar în cea naționalistă, mult prea grosolană și mahalagească. Explicația ar fi, poate, chiar diferența dintre o cultură tradițional „angajată”, obsedată de etic și social, cum este cultura rusă, și o cultură sedusă de deliciile ambiguității, ale jocului estetic subtil, codificat, cum pare, adesea, cultura română? O originală intervenție de ultim moment în dezbatere, datorată unui critic literar român și publicată, ca serial, în 1993-1994, sub titlul „Mircea Eliade și detractorii săi”²¹, în revista de cultură *Luceafărul* din București, identifica „detractorii” lui Eliade printre stângiștii de toate tipurile, printre homosexuali, evrei și exilați. Eseul „Felix culpa” ar fi, de fapt, parte dintr-o vastă conspirație americană, destinată să obnubileze vina Statelor Unite față de indieni, negri și vietnamezi, prin focalizarea atenției generale asupra Europei, asupra mării culpe europene, Holocaustul. O amplă și mereu diversificată operație de diversiune, așa-dar, care ar cere descoperirea și inventarea mereu a altor antisemiți celebri, pentru noile arhive și muzee ale Holocaustului, care răsar peste tot în America. *Felix culpa* era parte dintr-o conspirație mondială, iar exilatul N.M. nu făcuse decât să-și dovedească fidelitatea față de țara sa de adopțiune.

*
* *
*

Numele lui Salman Rushdie este menționat o singură dată în prelungita campanie de presă din România contra eseului despre Eliade, dar carnavalizarea culminează cu o premieră absolută : lansarea cuplului Rushdie-Eliade, sanctificați simultan și solidar, într-o stupefiantă operație de desfigurare reciprocă. Salman Rushdie, ale cărui *Versuri satanice* au provocat furia dogmatică a fundamentalistilor islamici, și Mircea Eliade, ale cărui dogmatice texte politice se încadrau perfect în canonul fundamentalist al unei mișcări extremiste, totalitare, care se pretindea ortodox-creștină!²²... În pofida extravaganelor manipulări, invocarea numelui lui Rushdie nu este totuși total nepotrivită, nici în cazul ultragiului produs de studiul lui Siniavski despre Pușkin, nici în cel produs de eseul despre textele politice și autobiografice ale lui Eliade. În definitiv, marele scandal Rushdie pornise tot de la o „afacere literară” datorată unui exilat – ca și cele două, incomparabil restrânse și mai „locale”, sumar descrise mai sus. Și, ca și acestea, facilitase o semnificativă comparație între definirea și perceperea „blasfemiei” în societățile rămase multă vreme închise și cele funcționând deja de mult ca societăți deschise, democratice.

Romanul *Versetele satanice* nu a șocat, la apariție, Occidentul. Când autorul romanului a fost

condamnat la moarte de către dictatorul iranian Khomeini, el a fost, firește, apărat cu fervoare în Lumea Liberă, în numele drepturilor fundamentale ale omului și al principiilor democrației. Estul „(încă) socialist” a tăcut²³. Studiul lui Siniavski despre Pușkin a fost apreciat în presa occidentală ca o cercetare temeinică și interesantă, perfect legitimă și de reală utilitate. Eseul meu despre angajarea politică a lui Eliade în anii '30 și despre ambigua evocare a acestei perioade în scrierile sale memorialistice a fost considerat de cititorii occidentali ca o reflecție critică asupra culpei intelectualului sedus de afilieri extremiste. Autorii acestor texte – scriitori exilați în Vest, produse hibride deci ale apartenenței și înstrăinării, un fel de pionieri-cobai ai experimentului modern de care se apropie țările lor de baștină – au avut un trist prilej să simtă pe propria lor piele conflictele morale, istorice, psihice, culturale, religioase pe care le încearcă acum patriile lor.

Eseul „Felix culpa” nu a stimulat o lucidă și aprofundată analiză a responsabilității intelectualului care complicatează cu extremismul politic, ci a fost respins ca o insultă adusă națiunii române. Cartea lui Siniavski despre Pușkin a fost receptată ca un soi de vandalism spiritual, menit să separe masele de sacralul lor poet național, un ultragiu adus misiunii mesianice a marii literaturi ruse, mândria și sufletul națiunii. Romanul lui Rushdie, deși o operă de ficțiune, nu a fost acceptat ca atare nici măcar

de clericii occidentali, devenind pretextul unei fanatice instigări la crimă, întreținută de militanții fundamentalisti ai Islamului. Demonica „dezordine” democratică, libertatea de a te îndoi și de a dezbate, pragmatismul și diversitatea par teocraților primejdii de moarte pentru Islam – tot așa cum provocările de subminare a coeziunii etnice apar intolerabile celor care, în fostele țări comuniste, cred în autoritatea paternalistă a Națiunii.

În toate cazurile menționate, exercițiul intelectual firesc, fie că focaliza în interogație morală, în cercetare estetică, în creație epică, a fost ridicat – doar pentru că sfida rutina și convențiile confortului spiritual – la rangul de blasfemie. Pînă la urmă, blasfemia este, cum spune David Lawton, un cercetător al temei, „an orthodox way of demonising difference, in order to perpetrate violence against it”. Dacă blasfemia poate fi văzută ca „a discourse that includes those who purport to be offended by it”, atunci nu este de mirare că „literature, representation and reading are potentially blasphemous”²⁴.

Demonizarea diferenței este destul de comună, dar carnavalizarea neagră, roarbă, fanatică poate ajunge chiar la crimă (cazul Rushdie). Statistica PEN arată că în 1993 au fost asasinați în lume optzeci și nouă de scriitori, o sută cincizeci se aflau în închisoare și două sute șaisprezece în curs

de anchetare. Erau înregistrate nouă sute de cazuri de scriitori persecutați în 1994. Multe din aceste cazuri sunt înregistrate în Străină dialogului, blasfemia implică simplificare, absolutizare. Impactul blasfemiei sporește în societățile închise, autoritare. În tăcerea supunerii și în frigul dogmei, vidul se umple brusc de alarma primejdiei; semnalarea dușmanului. Blasfemia răsună ca un tunet apocaliptic, urletul celor scurtcircuitați de oroare. Orice contrariază canonul comunitar devine blasfemie.

Prin atentă manipulare și supraveghere, autoritățile întrețin, cu orice preț, iluzia narcisistă a omogenității și coeziunii. Tot ce este străin sau neobișnuit devine primejdios, trebuie negat, spulberat, în numele idealului perfecte coerențe. Am putea repeta, cu Cioran, „sans l'enfer point d'illusions”, pentru prea multe dintre caracteristicile sistemelor social-politice închise, autoritare, inclusiv pentru țările în tranziție de la o societate închisă la una deschisă.

Poate că suferința întărește credința și potențează iluziile. Rezultatul se dovedește, adesea, atât de penibil, încât pare un involuntar elogiu al scepticismului.

În societatea închisă, autoritară, blasfemia este obsesivă, slujind coerenței artificiale, impusă de

sistem, iar carnavalizarea îi activează consecințele opresive. Multe dintre țările arabe, Coreea de Nord, Iranul și destule alte exemple pot servi drept cazuri emblematice. În democrația pluralistă și centrifugă, blasfemia se diluează rapid; carnavalizarea se dezvoltă, îndeobște, în forme frivole, distractive, impuse de consumul popular. Cucerirea unor tot mai extinse libertăți individuale și acceptarea diversității anihilează, practic, riscurile blasfemiei. În atât de variata piață culturală occidentală, un caz Rushdie ar fi greu de imaginat. Oricât de neconvențională, iconoclastă, eretică, indecentă, provocatoare ar fi cartea sau opera plastică sau muzicală sau de balet, fotografică, cinematografică, emanciparea gândirii și a gustului este concomitentă cu o crescută toleranță și o tot mai generalizată indiferență.

Nostalgia coerenței, a idealei coeziuni comunitare rămîne totuși activă și în democrațiile moderne, dacă nu la nivelul întregii societăți, cu certitudine la nivelul grupurilor închise. Narcisismul comunitar generează suspiciune și cult; formațiile sectare reproduc, uneori, stupefiant de asemănător, modelul totalitar. Tehnica controlului mintal, absolutismul puterii, scenariile apocaliptice, exaltarea misticoidă extinsă pînă la crime rituale sînt caracteristici nefaste ale multor grupuri închise din societatea deschisă. Cei nouă sute de sinucigași în Guyana în 1978, cei optzeci de morți rezultați din brutalul atac stupid

al autorităților americane contra Sectei Davidienilor în Waco-Texas, în 1993, cei patruzeci și opt de morți în castelele elvețiene ale Ordinului Templului Solar, în 1994, sînt doar partea vizibilă și senzațională a unor fenomene mai obscure de patologie socială. Numărul crescînd al milițiilor și tribunalelor „comunitare” în Statele Unite este parte a acestui fenomen.

Iluziile și iluzionarea pot crea, ele însele, infern. Nu sînt puțini cei care se întreabă dacă înmulțirea îngrijorătoare în SUA a cazurilor de „memorie reprimată”, de pildă, citată în numeroasele știri despre copii abuzați, nu seamănă cumva cu vînătoarea de vrăjitoare din urmă cu cîteva secole. Psihoza declanșată de seriile de „child abuse” devenise adesea, la persoane labile și susceptibile, obsesie a satanismului, formă deviată de a regăsi o coerență și o autoritate printr-o credință. „Une religion est une secte qui a réussi”, spunea Ernest Renan. Izolate și închise, sectele au viziuni militante.

În societatea deschisă, exhibarea liberă a frustrărilor și iluziilor este, uneori, dinamizată carnavalesc de simplismul dezbaterii politice. Nu știi ce să consideri mai straniu și mai ridicol atunci cînd sînt discutate, de pildă, gravele probleme ale educației tineretului, violența, drogurile, inițierea sexuală precoce. Dreapta creștină crede că reintroducerea

rugăciunii în școală va reduce violența, stînga liberală nu pare șocată de ideea de a preda adolescenților lecții de masturbare. În cacofonia adesea copleșitoare prin prost gust și inocență culturală se pierde, nu o dată, șansa unei confruntări substanțiale de opinii. Dar avantajul societății deschise se probează totuși și în situațiile critice. Niciodată nu va izbuti oficialitatea să amuțească, sperăm, nici prin intimidare, toate vocile. Pericolul abolirii dialogului într-o democrație rămîne totdeauna mai mic decît cel al insignifianței. Prolificitatea și perisabilitatea rapidă a valorilor predomină, nu este de mirare că rezultatul lor combinat este insignifianța. Individualismul, competiția, confruntarea liberă întrețin o energie a afirmării de sine care subminează centralismul și absolutismul, premise ale societății închise și doar rareori, în crize extreme, sesizabile și în societatea democratică.

Deschizîndu-se, treptat, unor tot mai nuanțate cerințe ale personalității, acceptînd, gradual, particularități umane care ating, uneori, extravaganța, democrația capitalismului tîrziu acceptă ultragiul și, astfel, îi și limitează efectele. Blasfemia operează în zone limitate, în grupuri sectare. Pe ansamblul societății o societate nu numai deschisă, ci și tot mai eterogenă, blasfemia nu mai poate rezona decît sub formă de scandal. Scandal instantaneu

carnavalizat prin publicitatea comercială, prin canalele de difuzare spre marea public și redus la un produs de rutină. Primejdia ca tendința idolatriei și reprimării să atingă și guvernanții, nu este însă cu totul exclusă, nici ea.

Pe cât de neglijabilă a rămas puterea blasfemiei, pe atât de enorm a devenit, dimpotrivă, câmpul carnavaulului. Eliberată de presiunea blasfemiei, societatea s-a tot deschis, compensatoriu, spre profunde forme de carnaval, oameni obișnuiți se „confesează” public în fața a milioane de telespectatori, în continue „talk-show”-uri despre orice, cu lacrimi, râsete și aplauze, scandalosul devine simplă bîrfă planetară, amestecînd, inseparabil și grotesc, neobișnuitul cu farsa, vulgaritatea și suferința, intimitatea și prostia, autenticitatea și parodia, exhibiționismul și frustrările. Consumul pantagruelic al publicului de televiziune – omniprezentul și omnipotentul căpcăun al trivializării – comprimă Babelul terestru într-un bîlci de sat uriaș. Realitatea „televizată” devine o autodevoratoare „protorealitate”, fără de care realul nu este confirmat. Presiunea selecției este dură, bruiajul asurzitor, imagistica volatilă; suveran rămîne, doar, efemerul. Decisivă competiție pentru atenție, pentru a trece bariera audienței, pare sălbatică. Procesul vedetei O.J. Simpson, acuzat de o crimă atroce, atrăgea mai multă atenție decît cuvîntarea Președintelui Americii despre starea,

nu prea înfloritoare, a Uniunii. Ne-am putea întreba care este cultura căreia îi aparțin astfel de innumereabile întâmplări zilnice și care este cultura căreia i se opun. Zilnic, știrile despre oameni agitându-se pentru drepturi, recunoaștere, răzbunare și faimă arată o tot mai cinică renunțare la dialog. Aleasă la întâmplare, orice asemenea știre ilustrează isteria carnavalescă a lumii de azi. Fanatismul, nu neapărat religios sau antireligios, este eliberarea unei imense frustrări. În vreme ce în cultură se pierde, parcă, tot mai vizibil, „the insistence of ideal” (ceea ce George Steiner mai numea, cândva, „șantajul perfecțiunii”, „the blackmail of perfection”), acea relație, nu o dată adversă, totdeauna contradictorie, dar profundă, între spiritualitatea religioasă și spiritualitatea culturii. Se pierde, parcă, mai mult decât atât, dacă nu chiar esențialul. Se pierde percepția enormității, de fapt, se acceptă o rutinieră coabitare cu enormitatea. Enormitatea mereu permisibilă, mereu surclasabilă, banalizată pare să devină indispensabilă. Efectele distructive ale anihilării oricăror criterii, a oricărei limitări par inestimabile, imposibil de stopat.

Ororile secolului XX par să fi marcat nu doar „moartea lui Dumnezeu”... Cum observa George Steiner, în același text: „Multe s-au spus despre consternarea și solitudinea de după dispariția Raiului din credința activă. Știm pustietatea neutră a cerului

și groaza pe care a adus-o cu sine. Dar s-ar putea ca tocmai pierderea Iadului să fie dislocarea cea mai severă... A nu avea nici Rai, nici Iad înseamnă a fi intolerabil de sărăcit și de singur într-o lume devenită plată. Dintre cele două, Iadul s-a dovedit mai ușor de re-creat... Avînd nevoie de Iad, noi am învățat cum să-l construim și să-l administrăm pe pămînt”²⁵.

O lume mai curînd a carnavalului, decît a iadului prea perfect. Un carnaval aspirînd, fără succes, spre blasfemie. În marea piață liberă și carnavalescă a lumii moderne, nimic nu pare audibil dacă nu este scandalos, nimic nu este destul de scandalos pentru a deveni memorabil.

O lume imperfectă, desigur. Cetățenii ei au destule motive de nemulțumire și îngrijorare. Uneori, primesc o ciudată confirmare a privilegiilor de care beneficiază, cînd privesc la tot mai numeroșii exilați veniți să trăiască printre ei. Majoritatea acestor nou-veniți au cunoscut omul captiv, în carnavalul negru al tiraniei, înainte de a putea contempla omul liber și carnavalul, nu totdeauna vesel, al libertății. *Sans l'enfer point d'illusions...* „Fără infern, nici o iluzie.” Memoria vieții lor este memoria unei utopii perverse și închise, în care însăși individualitatea era blasfemie. Exilații trăind în Occident cunosc alternativa la spectacolul, adesea stupefiant, al omului în libertate, marile

diferențe dintre o societate închisă, deformată de teroare și mizerie, și societatea deschisă, deformată de competiția egoistă și publicitatea trivială, dintre un manipulat colectivism și un îndelung deprins individualism. Totalitarismul, nu democrația, a provocat Holocaustul și Gulagul, genocidul cambodgian și chinez, fanatismul etnic și religios a provocat tragedia din Bosnia și este pe cale de a provoca dezastre globale. După înfrângerea fascismului și prăbușirea comunismului, societatea deschisă se află ea însăși într-o profundă criză, se pare, confruntată cu eroziuni interne și sinistre agresiuni din afară. Demagogia, cenzura, bigotismul, cinismul supraviețuiesc, sub etichete diferite, și în piața Lumii Libere. Destule enclave macabre amintesc întinericul autocrațiilor de toate tipurile.

Exilații nu sînt singurii care recunosc, azi, primejdiile despotismului, manipulînd utopia și teroarea. Omul occidental este, acum, semenul lor, cum și ei sînt semenii săi.

Știm cu toții, azi, că a ne juca cu infernul și iluziile nu este cea mai bună cale de a evita infernul și de a depăși costisitoarele iluzii.

Note

1. „Scrisoarea lui Emil Cioran către Wolf Aichelburg”, în 25 februarie 1970, în *Euphorion*, nr. 1, 1994.
2. Cf. „Introduction”, de Catharine Theimer Nepomnyashchy, la *Strolls with Pushkin* de Siniavski-Tertz, publicată de Yale University Press, New Haven, 1993.
3. *Idem.*
4. *Ibid.*
5. *Ibid.*
6. Siniavski despre Pușkin, în *Strolls with Pushkin*, Yale University Press, New Haven, 1993.
7. Textul lui Igor Șafarevici a apărut în *Literaturnaia Rossia*, 8 septembrie 1989.
8. „An interview with Andrei Siniavsky”, în *Formations*, nr. 1, 1991.
9. Comentariul lui Soljenițin la prima apariție, în rusește, a textului lui Siniavsky despre Pușkin a apărut în *Vestnik Russkogo Hristianskogo Dvijenia*, nr. 142, 1994.
10. În legătură cu comentariul televizat al lui Vladimir Gusev, vezi C.T. Nepomnyashchy, „Andrei Siniavsky's «Return» to the Soviet Union”, în *Formations*, nr. 1, 1991.
11. Ernst Safonov, citat în textul de mai sus de C.T.N., în *Formations*, nr. 1, 1991.
12. Este vorba de autorul de proză rurală Viktor Likhonosov, citat în același text de C.T.N., *Formations*, nr. 1, 1991.
13. „Felix culpa”, publicat mai întâi în *The New Republic* (5 august 1991) și reluat în volumul *On Clowns: The Dictator and the Artist* (Grove Press, New York,

- 1992). Revista 22 din București a publicat, în traducere românească, textul din *TNR*, în nr. 6, 1992.
14. M. Eliade, *Salazar și revoluția în Portugalia*, Editura Gorjan, București, 1942, p. 8.
 15. „Actul de la Majadahonda” din 1954, republicat în noul ziar legionar *Mișcarea*, din București, în martie 1993.
 16. „Într-o ambivalență care revelează determinarea lui Manea de a nu trece cu vederea complexitățile vieții politice, el este ezitant în a îmbrățișa democrația populară drept alternativa clară la totalitarism... și chiar prezintă cu simpatie filosofia scriitorului român Mircea Eliade, cum că democrația nu a fost capabilă să inspire în oameni un spirit de fervent naționalism.” (*Los Angeles Times*, 24 mai 1992)
 17. Florian Popa Micșan, „Demolarea lui Mircea Eliade” (3), în *România Mare*, 20 martie 1992.
 18. Limbajul grosolan al presei naționalist-comuniste („trădător”, „gunoi”, „piticul de la Ierusalim”) permite o amuzantă comparație cu expresiile mai elaborate și mai subtile, dar nu lipsite de pitoresc, din presa „democrată” (evoluînd de la „detractor”, „american rezemat de Casa Albă”, „urmaș al lui Ceaușescu” pînă la, pur și simplu, „polițist al spiritului”...).
 19. Dan Pavel, „Cît de tolerantă este societatea deschisă?”, în revista 22, nr. 6, 1992.
 20. Dan Pavel, „Cîteva precizări”, în revista 22, nr. 8, 1992.
 21. *Mircea Eliade și detractorii săi* de Cornel Ungureanu a apărut, mai întîi, sub forma unui serial de vreo douăzeci de articole în *Luceafărul*, în 1993 și 1994. Devenit ulterior volum (*Mircea Eliade și literatura exilului*, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, Premiul Uniunii Scriitorilor).

22. George Carpat-Focke, „Mircea Eliade, cultura și inchizițiile”, în revista 22, nr. 12, 1992. Și în acest text, deosebirea față de agresivele sloganuri etnice și slavofile de condamnare în Rusia a studiului lui Siniavski despre Pușkin (văzut ca o „blasfemie” de tip Rushdie) este frapantă. Publicistul român inver-sează termenii. El îl invocă pe Rushdie, dimpotrivă, pentru a critica motivele „în esență, moralizante” ale eseului „Felix culpa”, acuzat de reflexe cen-zoriale („tropism cenzorial”), chiar de „fundamentalism”, și anume unul care „corodează temelia culturii”. „Inchizitoriale” ar fi, după publicistul român, nu penibilele texte propagandistice ale lui Mircea Eliade din anii '30, ci încercările de a dezbate cazul său, azi, în contextul reînvierii naționalismului în Europa de Est.
23. Norman Manea, „The Silence of the East Block („Tăcerea blocului răsăritean)”, în *Jerusalem Post*, 5 mai 1989, și în *Familia*, noiembrie 1998.
24. David Lawton, *Blasphemy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1993.
25. George Steiner, „Some notes toward the re-definition of culture” (în volumul lui George Steiner, *The Bluebeard's Castle*, Yale University Press, New Haven, 1971).

Addenda

Incompatibilitățile

În dificila tranziție spre democrație, țările din estul Europei sînt supuse la două solicitări majore, într-o simultană mișcare *înainte-înapoi*. Mișcarea *înainte* privește contractul cu viitorul: adaptarea la cerințele economico-sociale ale lumii capitaliste, acreditarea internațională. Mișcarea *înapoi* ține de re-evaluarea istoriei dinaintea și din timpul comunismului, manipulată și falsificată de ideologia și interesele Partidului unic al statului totalitar.

După 1989, această tensiune a fost frecvent resimțită în viața cotidiană a Europei de Est. În România, chestiunea admitterii fostelor țări comuniste în NATO a produs o pasionată angajare pro-NATO a aproape întregului spectru politic. Trecutul traumatic al țării, văzut mai curînd ca rezultatul agresivității vecinului de la Răsărit și al trădării Occidentului, decît al carențelor vieții politice românești părea să fie, brusc, vindecabil, prin promisiunea viitorului integrat, stabil, în comunitatea occidentală. Acest euforic moment politic, legat de viitor, s-a suprapus unuia cultural, ținînd de trecut. Perspectiva înnoită a viitorului României confrunta o complicată retrospectivă: *Jurnalul* (1935-1944) scriitorului român-evreu Mihail Sebastian.

Cronica anilor negri ai nazismului revitaliza dezbaterea asupra antisemitismului și Holocaustului românesc,

subiecte pe care unii ar fi preferat să le ignore. Importantul volum al lui Sebastian reconstituie deceniul diform în care fiecare devenise „o rotiță în imensa uzină antisemită care era statul român”. Domesticitatea monotonă a vieții de fiecare zi, cu lecturile, amorurile, sărăcia, întâlnirile amicale, pune acut în evidență brutalitatea și spaima. În lumea descrisă de Sebastian, cotidianul pare gata în orice moment să anime vaste rezerve de ferocitate. Din acest punct de vedere, *Jurnalul* lui Sebastian (Editura Humanitas, București, 1996) seamănă cu masivul jurnal al anilor 1933-1945 al lui Victor Klemperer (*Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten*, Aufbau Verlag, Berlin, 1995), a cărui publicare a produs un puternic impact în Germania. Aceste mult întârziate evenimente editoriale ale Europei de Est, unde perioada nazistă a rămas înghețată în clișeele epocii comuniste, depun mărturie asupra existenței de fiecare zi a evreului „asimilat”, așteptându-și moartea de la lumea căreia a crezut că îi aparține. Sebastian, un elegant stilist, de o admirabilă mobilitate tematică, probează o expresivitate literară și o luciditate superioare lui Klemperer. *Jurnalul* său oferă o analiză nuanțată a vieții erotice și sociale, un jurnal evreiesc, unul de lectură, un extraordinar jurnal de meloman. Este însă, mai ales, jurnalul „rinocerizării” unor importanți intelectuali români pe care Sebastian îi considera prieteni, printre care Mircea Eliade, E.M. Cioran, Constantin Noica, Camil Petrescu, scriitori și gânditori hipnotizați de naționalismul extremei drepte și de delirul „revoluției reacționare” nazisto-fasciste din Europa.

Ciudatul termen provine din celebra piesă *Rinocerii*, a lui Eugen Ionescu, o farsă alegorică despre incubarea și apariția fanatismului, despre „nașterea totalitarismului care crește, se propagă, cucerește, transformă o întreagă lume și, firește, fiind totalitar, o transformă în

întregime". Dramaturgul își definește piesa drept istoria unei „contagiuni ideologice”. El este unul dintre puținele personaje admirabile ale *Jurnalului* lui Sebastian, un prieten cu care, și în vremurile grele, autorul a consimțit în refuzul tentației totalitare, de stînga sau de dreapta. Eugen Ionescu a descris el însuși, memorabil, atmosfera Bucureștiului acelei perioade. „Profesori universitari, studenți, intelectuali deveneau naziști, membri ai Gărzii de Fier, unii după alții... Din cînd în cînd, cîte unul dintre prietenii noștri spunea: «Nu-s deloc de acord cu ei, dar trebuie să recunosc că în unele privințe, în chestiunea evreilor, bunăoară...». Era și ăsta un simptom. După trei săptămîni, ori după două luni, omul devenea nazist. Odată prins în angrenaj, accepta totul, se prefăcea în rinocer.”

Sebastian detaliază, în secvențe pregnante, gradăția acestui „angrenaj”, ca și contextul istoric al abrutizării. Astăzi, la mai mult de jumătate de secol de la redactare, *Jurnalul* său se afirmă drept unul dintre cele mai importante documente umane și literare despre climatul pre-Holocaust în România și Europa de Est, despre condițiile în care s-a putut dezlănțui genocidul antievreiesc.

Mihail Sebastian (pseudonim al lui Iosif Hechter) s-a născut în 1907, într-o familie evreiască de clasă socială mijlocie, în portul dunărean Brăila, un oraș pe care l-a iubit cu statornicie; el a murit în primăvara 1945, la nici un an după intrarea trupelor sovietice în București. (Se grăbea, în acea zi, la lecția de inaugurare a *Universității Populare* din București, unde urma să vorbească despre Balzac, și a fost călcat de un camion.) În perioada interbelică, Sebastian s-a afirmat prin piesele sale de teatru lirico-ironice (*Steaua fără nume*, *Jocul de-a vacanța*, *Ultima oră*), ca și prin romanele sale psihologice și citadine (*Femei*, *Orașul cu salcîmi*, *Accidentul*), de o melancolică feroare.

Activitatea lui Sebastian ca ziarist s-a desfășurat în jurul *Cuvîntului*, al lui Nae Ionescu, ceea ce l-a pus adesea în conflict cu presa de stînga și cea evreiască. Fără să fie autorul vreunei cărți importante publicate, Nae Ionescu era un vivace gînditor minor, preocupat de metafizică, logică, religie. Un personaj charismatic, un fel de guru pentru tinerii intelectuali ai timpului, devenit, în cele din urmă, adeptul Gărzii de Fier, o mișcare naționalistă, de extremă dreaptă, care se proclama „creștin-ortodoxă”. Mulți ani după aceea, în 1967, Mircea Eliade scria despre mentorul său, pe care îl includea, în mod straniu, în *Enciclopedia Filosofiei* (Harper Collins, New York): „Dumnezeu pentru Nae Ionescu este prezent în istorie prin Întrupare... existența umană se împlinește doar în moarte, moartea ca transcendență”. Un cititor român va recunoaște în cuvintele lui Eliade mai mult decît o evaluare strict academică.

În 1935, cînd debutează *Jurnalul*, puterea Germaniei naziste era în creștere, antisemitismul exuberant, primejdia războiului acutizată. Scriitorul Mihail Sebastian confruntase chiar în anul dinainte, în 1934, imensul scandal al publicării romanului său *De două mii de ani*. Construit ca un pseudojurnal, stilistic îndatorat, cumva, existențialismului, cu ecouri din Gide, romanul urmărește criza de identitate a unui tînar intelectual evreu din România, într-o perioadă cînd țara însăși trecea prin criza modernizării. Narratorul, arhitect ca profesie, scrutează ucenicia în prietenie, dragoste, cultură, șocul descoperirii antisemitismului.

Personajele din jurul său sînt hipnoticul profesor Ghiță Blidaru, ascuțit și pătimaș critic al valorilor modernității (creionat după Nae Ionescu), nihilistul Pârlea (avîndu-l ca model pe Cioran), „europeanul” arhitect Vieru, sionistul Sami Winkler, marxistul S.T. Haim (inspirat

de Bellu Silber, un pitoresc membru al Partidului Comunist Român, aflat în ilegalitate), omul de afaceri englez Ralph T. Rice. Ultimele rînduri ale romanului sînt ale resemnării. Este eroul un român? Un evreu? Cine este el, de fapt? Contemplînd vila pe care a proiectat-o și construit-o pentru mentorul său „român”, Blidaru, eroul pare a fi devenit indiferent la aliajul rădăcinilor sale. Moment al despărțirii senine; acceptarea, împăcată, a moștenirii bimilenare, ca intrus. Imobilul este chiar ceea ce acest constructor-pribeag și-a dorit, el însuși, dintotdeauna, să fie: „*Simplu, curat și calm, cu o inimă egală deschisă tuturor anotimpurilor*”.

Cadrul romanului este antisemitismul tradițional, care nu luase încă forma extremă a „*Soluției Finale*”. Catastrofa se afla însă în premise și precedente, cum avea s-o sugereze prefața lui Nae Ionescu. Sebastian solicitase prefața în 1931, cînd începuse lucrul la roman. Prefațatorul îi călăuzise primii ani de jurnalism și, ca profesor de filosofia religiei, era un bun cunoscător al iudaismului. Deși cu opțiuni politice de dreapta, Nae Ionescu respinsese, cu doar cîțiva ani în urmă, „*teoria statului național*”, cu „*absurditățile sale polițiste*”.

Cînd romanul a fost terminat, Europa lunecase deja puternic spre dreapta. În România, anul 1934 era nu doar un an „antisemit”, ci, cum spune Sebastian, un an „*buliganic*”. În acord cu meteorologia politică, profesorul Nae Ionescu devenise, între timp, unul dintre ideologii Gărzii de Fier, numită și Legiunea, organizația extremistă de dreapta care profesa antisemitismul ca principala armă în cadrul unui fel de „fundamentalism” creștin ortodox, de tendință teroristă.

Încrezător în fidelitatea de „conștiință” a vechiului prieten, Sebastian a reiterat, cavalereste, în 1934, cererea formulată cu trei ani în urmă. Nae Ionescu, noul „*Socrate*

legionar", și-a respectat, la rîndul său, promisiunea. Despre reacția lui Sebastian la citirea prefetei, avem mărturia prietenului său Mircea Eliade, în *Memoriile sale*, care își amintește că Sebastian apăruse, într-o după-masă, la el, palid, tras la față, cu aceste cuvinte: „*Nae mi-a dat prefața. O tragedie, o veritabilă condamnare la moarte*". Nu era o exagerare.

Prefața lui Nae Ionescu susține că valorile evreiești și cele creștine sînt ireconciliabile. Limbajul devine cu adevărat violent în final, cînd conflictul iudeo-creștin este considerat „rezolvabil” doar prin dispariția cauzei: evreul. Definiția pe care ideologul Gărzii de Fier o dădea în acei ani identității românești („*Sîntem ortodocși pentru că sîntem români și români pentru că sîntem ortodocși*”) nu era chiar nouă, fusese susținută și în trecut de prestigioși intelectuali români, dramatic era doar contextul istoric în care apăreau asemenea incendiare declarații.

Cu deosebire o anume porțiune a prefetei lui Nae Ionescu era greu de uitat, aceea în care „Iuda”, cel care „*a refuzat să-l recunoască pe Cristos-Mesia*”, este declarat un vrăjmaș esențial, ireductibil, „*dizolvant al valorilor creștine*”. Inculparea era absolută, necondiționată: „*Iuda suferă pentru că l-a născut pe Cristos, l-a văzut și nu a crezut. Iuda suferă pentru că e Iuda... Iosif Hechter, tu ești bolnav. Tu ești substanțialmente bolnav, pentru că nu poți decît să suferi... Mesia a venit – Iosif Hechter – și tu nu l-ai cunoscut... Sau nu ai văzut – pentru că orgoliul ți-a pus solzi pe ochi... Iosif Hechter, nu simți că te cuprind frigul și întunericul?*”. Sebastian era desemnat nu cu numele său de scriitor, ci prin cel al familiei sale evreiești (Hechter) și prin simbolul Iuda.

Anului huliganic 1934 i se oferea un scandal pe măsură. Publicarea acestei instigări la genocid drept prefață a romanului a părut unor comentatori, în epocă,

perversă și lașă. Autorul, violent atacat de fasciști și marxiști, de creștini și evrei, de liberali și extremiști, răspunde prin eseul „Cum am devenit huligan”, apărut în volum în 1935, anul de debut al *Jurnalului*. Antisemitismul care „canalizează spre evrei diversiunile de ură ale organismelor în criză” i se pare lui Sebastian la „periferia suferinței evreiești”. Adversitățile exterioare el continuă să le înregistreze, și în eseul din 1935, cu anume condescendență, drept rudimentare și minore în comparație cu ardenta „adversitate interioară”, care asediază evreii.

În pofida amenințărilor venind de peste tot, scriitorul persistă a accentua „autonomia spirituală” a suferinței evreiești. Iudaismul este văzut ca o poziție tragică în fața existenței. „Nici un popor nu și-a mărturisit cu mai multă cruzime păcatele reale sau imaginare, nimeni nu s-a pîndit mai aspru și nu s-a pedepsit mai rău. • *Profeții bibliei sînt cele mai năprasnice voci care au răsunat vreodată în lume.*” Sebastian localizează „rana vie” a iudaismului, „nervul ei tragic”, în tensiunea dintre „o sensibilitate tumultuoasă și un simț critic neîndurător”, între „inteligența în formele ei cele mai reci și pasiunea în formele ei cele mai despletite”.

Pe sine însuși, „un evreu de la Dunăre”, cum îi plăcea să se numească, scriitorul se definește limpede: „Nu sînt un partizan, sînt mereu un disident. N-am încredere decît în omul singur, dar în el am foarte multă încredere”. Pentru Sebastian, individul primează, nu colectivitatea, cum era la modă. „Moartea individului este moartea spiritului critic” și, în final, „moartea omului”. Adversarul său este „omul în uniformă”. „Vrei o religie? Iată o carte de membru. Vrei o metafizică? Iată un imn. Vrei o pasiune? Iată un șef.” Însetat de dialog și prietenie, el reafirmă totuși, mereu, elogiul solitudinii:

„Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, fără jumătăți de adevăruri”, afirmase autorul în *Cum am devenit buligan*.

Față de țara pe care nu încetează s-o iubească pentru paradoxurile, contradicțiile și excentricitățile ei, Sebastian nu este dispus la flaterie. „Nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zîmbitori. Mai ales, nimic nu este incompatibil... Compromisul este floarea violenței. Avem de aceea o cultură de brutalități și tranzacții.” Formularea surprindea, în profunzime, vremea când complicitățile și compromisul pregăteau violențele viitoare. Sebastian își reamintește surpriza unui francez, în vizită la București în 1933, față de „coabitările” intelectuale românești. Un gardist notoriu „prins în flagrant delict de tandrețe intelectuală” cu un marxist notoriu, se explică astfel: „Noi nu sîntem decît prieteni. Asta nu angajează la nimic”. Acest „decît”, scriitorul îl consideră un „breviar de psihologie bucureșteană”. Psihologia unor stupefiantе mixaje și metamorfoze. „O noțiune care lipsește total vieții noastre publice, pe toate planurile ei: incompatibilul.” Formularea revine și în *Jurnal*: „Incompatibilitatea e un lucru necunoscut la Dunăre”.

Însemnări ca acestea se vor dovedi profetice pe măsură ce situația din România devine tot mai extremă. În 1937, succesul în alegeri al legionarilor (susținuți și de prietenul Mircea Eliade) nu lasă loc vreunei iluzii. „Totul este pierdu”, notează Sebastian la 21 februarie. Guvernul antisemit condus de poetul Octavian Goga introduce în discursurile oficiale „energia”, nu doar lingvistică, a noilor imperative: „jidani”, „jidănimе”, „dominația lui Iuda”. Revizuirea cetățeniei evreilor, eliminarea lor din barouri și presă este urmată de alte îngrădiri și umilințe.

„Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri, fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, fără jumătăți de adevăruri”, afirmase autorul în *Cum am devenit buligan*.

Față de țara pe care nu încetează s-o iubească pentru paradoxurile, contradicțiile și excentricitățile ei, Sebastian nu este dispus la flaterie. „Nimic nu e serios, nimic nu e grav, nimic nu e adevărat în această cultură de pamfletari zîmbitori. Mai ales, nimic nu este incompatibil... Compromisul este floarea violenței. Avem de aceea o cultură de brutalități și tranzacții.” Formularea surprindea, în profunzime, vremea când complicitățile și compromisul pregăteau violențele viitoare. Sebastian își reamintește surpriza unui francez, în vizită la București în 1933, față de „coabitările” intelectuale românești. Un gardist notoriu „prins în flagrant delict de tandrețe intelectuală” cu un marxist notoriu, se explică astfel: „Noi nu sîntem decît prieteni. Asta nu angajează la nimic”. Acest „decît”, scriitorul îl consideră un „breviar de psihologie bucureșteană”. Psihologia unor stupefiante mixaje și metamorfoze. „O noțiune care lipsește total vieții noastre publice, pe toate planurile ei: incompatibilul.” Formularea revine și în *Jurnal*: „Incompatibilitatea e un lucru necunoscut la Dundre”.

Însemnări ca acestea se vor dovedi profetice pe măsură ce situația din România devine tot mai extremă. În 1937, succesul în alegeri al legionarilor (susținuți și de prietenul Mircea Eliade) nu lasă loc vreunei iluzii. „Totul este pierdut”, notează Sebastian la 21 februarie. Guvernul antisemit condus de poetul Octavian Goga introduce în discursurile oficiale „energia”, nu doar lingvistică, a noilor imperative: „jidani”, „jidănimie”, „dominația lui Iuda”. Revizuirea cetățeniei evreilor, eliminarea lor din barouri și presă este urmată de alte îngrădiri și umilințe.

Pericolul creștea. Antisemitismul oficializat devine, treptat, o ieftină distracție populară, la îndemîna tot mai multora. Rebeliunea legionară din ianuarie 1941 desfășoară întreg arsenalul de orori într-un oraș terorizat de lupte de stradă și ucigași cîntînd imnuri religioase. „Un mare număr de evrei au fost uciși în pădurea Băneasa și aruncați – cei mai mulți goi – acolo. Se pare însă că un alt lot au fost executați la abator, la Străulești”, notează Sebastian la 29 ianuarie 1941. După doar cîteva zile, în vreme ce citea capitolele despre pogromurile antisemite medievale din *Istoria Evreilor* de Dubnow, revine asupra celor întîmplute. „Ceea ce te încremenește mai ales în măcelul de la București este ferocitatea absolut bestială cu care s-au petrecut lucrurile... evreii măcelăriți la abatorul Străulești... Nu găsesc în Dubnow întîmplări mai cumplite.”

Presimțirile catastrofice se împlinesc. Chiar înainte de izbucnirea ororilor, premonițiile nu lipseau. „Seară de neliniște – fără să-mi dau seama de ce. Simt amenințări nelămurite. Parcă ușa nu e bine închisă, parcă obloanele ferestrelor sînt transparente, parcă zidurile înseși devin străvezii. De oriunde, în orice moment, e cu putință să năvălească de afară nu știu ce primejdii, pe care le știu de fapt prezente totdeauna, dar cu care mă obișnuiesc, pînă a nu le mai simți. Ai vrea să strigi după ajutor – dar spre cine?” Sînt rîndurile unui asediat (marți, 14 ianuarie 1941).

Într-adevăr, prietenii se aflau, în majoritate, în tabăra ostilă. Înfrîngerea rebeliunii legionare îi înfurie și îi înveninează. „Legiunea se șterge la cur cu țara asta”, spune Cioran, imediat după eșec. Sebastian își amintește, cu acest prilej, că, într-o împrejurare similară, Mircea Eliade exprimase aceeași reacție în termeni mai academici: „România nu merită o mișcare legionară”.

Instaurarea în 1941 – încuviințată de Führer-ul de la Berlin – a dictaturii militare a generalului „obsedat de ordine și lege”, Ion Antonescu, fostul aliat al Legiunii, nu previne crima antisemită. Vara lui 1941 înseamnă nu doar intrarea României în războiul antisovietic, ci și noi atrocități. Are loc masacrul de la Iași și, cu mult înaintea camerelor de gazare naziste, sinistrul experiment al „trenului morții” ucide, prin sufocare, în vagoane sigilate și într-o interminabilă călătorie fără altă țintă decât moartea, sute și mii de evrei: „Simpla relatare a faptelor ce se povestesc despre evreii uciși la Iași sau despre cei transportați cu trenul... este dincolo de orice cuvânt, sentiment sau atitudine. Negru, sumbru, nebun coșmar”, notează *Jurnalul* la 12 iulie 1941. Carnavalul crimei.

Cu câteva luni înainte, la 5 aprilie 1941, Antonescu, dictatorul militar al țării, le comunicase miniștrilor săi: „Dau drumul mulțimii să-i masacreze. Eu mă retrag în cetatea mea și, după ce îi masacrează, pun iarăși ordine”. Iar în septembrie 1941, după masacrul de la Iași și după intrarea României în război de partea Germaniei, Antonescu explica unui colaborator apropiat că războiul nu era purtat, de fapt, contra slavilor, ci contra evreilor. „Trebuie să se înțeleagă de toți că nu se luptă cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viață și pe moarte. Ori învingem noi și lumea se va purifica, ori înving ei și devenim sclavii lor.”

În toamna 1941, începe deportarea populației evreiești din Bucovina în Transnistria. La 20 octombrie 1941, Sebastian scrie: „O demență antisemită pe care nimeni nu o poate opri, nu e nicăieri nici o frână, nici o rațiune... Văd pe fețele evreiești paloarea spaimei. Îngheață surîsul lor de optimism atavic, se stinge vechea lor ironie consolatoare”. *Jurnalul* consemnează, în continuare,

recensămîntul locuitorilor de „sînge evreiesc”, „carnagiul din Bucovina și Basarabia”, obligația evreilor de a preda statului haine și a Comunității de a plăti o uriașă sumă de bani autorităților, interdicția evreilor de a țîrgui în piețe, confiscarea... schiurilor și bicicletelor de la evrei. „E uneori în antisemitism ceva diabolic... cînd nu înotăm în sînge, ne bălăcim în bălări”, scrie Sebastian la 12 noiembrie 1941. Pentru un raționalist ca Sebastian, cuvîntul „diabolic” dă măsura bestialității „vulgarului” antisemitism al timpului.

Pe măsură ce *Jurnalul* avansează, între sînge și murdărie, „optimismul atavic” și „ironia consolatoare” pălesc, firește. Dar „adversitatea interioară” evreiască, „autonomia ei spirituală”? Acestea nu sînt decît, cum o dovedesc chiar paginile lui Sebastian, premise firești și, am zice, obligatorii ale omenescului, nicidecum vreo aberație autodevoratoare. Chiar în condițiile în care adversitatea exterioară este ubicuă, iar cea interioară pare un lux deopotrivă nepermis și neglijabil, introspecția critică rămîne semnul, și încă unul esențial, al supraviețuirii spiritului.

Cînd individul devine doar membrul anonim al unei comunități amenințate, singurătatea prin care se definea Sebastian își modulează altfel valențele, chiar dacă nu își modifică substanța. „Nu vom plăti vreodată destul de scump dreptul de a fi singuri” – sună, sub asediu, ca o frivolă subevaluare. „Prețul” solitudinii unei colectivități, a unui întreg popor sfidează obișnuitul parametru al suferinței. Intima asociere dintre solitudine și solidaritate produce, treptat, o sumbră compasiune. Singurătatea „veche”, privată se lasă găzduită de izolarea comunității persecutate, într-o rănită, constrînsă mutualitate.

Sub presiunea urii și a ororii, scrisul lui Sebastian păstrează „grația” inteligenței, pe care răul nu izbutește

s-o anuleze. Identificat prin steaua minorității captive, căreia i-a fost restituit, scriitorul însuflețește golul așteptării. Audiază muzică, citește, scrie, revede prieteni. O amplă și tulburătoare parte a *Jurnalului* focalizează asupra prieteniei, mai ales cu Mircea Eliade, „*prietenul prim și ultim*”.

După „condamnarea la moarte” oferită de Nae Ionescu, „*buliganul*” Hechter-Sebastian nu părea să mai revendice decât dreptul la o perfectă solitudine, „*fără jumătăți de amintiri, fără jumătăți de afecțiuni, fără jumătăți de adevăruri*”. În condițiile puternic agravate ale anilor următori, el se dovedește totuși dureros înlăntuit de Eliade, persistând într-o prietenie caracterizată tocmai prin jumătăți sau sferturi de amintiri, afecțiuni, adevăruri. În timp, criza prieteniei cu Eliade se adâncise. Încă în 1936, angajarea politică a lui Eliade nu mai putea fi ignorată. „*Aș vrea să eliminăm din discuția noastră orice aluzie politică. Dar e posibil?*”, se întreba Sebastian. Răspunsul vine curînd: „*Strada urcă pînă la noi vrînd-nevrînd, și în cea mai anodină reflecție simt spărtura mereu mai mare dintre noi... Sînt între noi tăceri jenante... acumulez mereu deziluzii – între care prezența lui la Vremea antisemită.*” (Vremea – un săptămînal mai curînd liberal pînă la mijlocul anilor '30 – „evoluate” în acord cu spiritul timpului.)

Sebastian deslușește deja opțiunea politică a lui Eliade, deși luciditatea sa este mereu deviată de sentimentalitate și de o viziune esențial apolitică. În 1937, o „lungă discuție politică cu Mircea” duce la trista constatare: „*A fost liric, nebulos, plin de exclamații, interjecții, apostrofuri... Din toate astea nu aleg decât declarația lui, în sfîrșit leală... că iubește Garda, speră în ea și așteaptă victoria ei*”. În același an apare, în ziarul legionar *Buna Vestire*, faimoasa profesiune de credință a lui Eliade,

intitulată „De ce cred în biruința mișcării legionare”, conținând întrebarea: „Poate neamul românesc să-și sfîrșească viața... surpat de mizerie și sifilis, cotropit de evrei și sfîrtecat de străini?”.

Întrebarea își află prea curînd un răspuns în umilințele și amenințările pe care fostul său amic, *străinul* Sebastian, născut Hechter, le îndură, gata a fi, în orice clipă, sfîrtecat de „patrioții” locului. Un nou dialog nu duce decît la altă confirmare. „I-am spus că mă gîndesc la o plecare din țară. A aprobat, ca și cum într-adevăr e un lucru de la sine înțeles”, scrie Sebastian la 16 ianuarie 1938. Un lucru de la sine înțeles, într-adevăr: „curățirea” țării de evrei era un ideal pentru care Mișcarea Legionară nu încetase să militeze.

„Ar fi suficient să intru pe ușă, pentru ca dintr-o dată să facă tăcere.” Se vorbește într-un fel cînd evreul este de față și cu totul altfel după ce acesta părăsește încăperea. La 7 decembrie 1937, tristețea de a fi mințit i se pare încă mai copleșitoare lui Sebastian decît chiar teribilul adevăr care i se ascunde, anume că Eliade parcurea ca „propagandist” și chiar ca potențial candidat al Legiunii satele, în campanie electorală pentru Garda de Fier. Stupefianta relatări parvin despre ceea ce Eliade spune în absența sa. În martie 1937, Sebastian află că prietenul său este revoltat de „*spiritul iudaic*” al unui balet. În 1939, Eliade comentează astfel invazia germană în Polonia: „*Rezistența polonezilor la Varșovia este o rezistență iudaică. Numai jidanii sînt în stare să șantajeze cu femeile și copiii aruncați în prima linie, pentru ca să abuzeze astfel de scrupulele germane*”. Exemplul Poloniei, cu „*șantajul*” evreiesc și „*scrupulele*” germane, motivează și considerațiile sale la fel de înțelepte privind România: „*Numai o politică progermană ne poate salva... Decît o Romînie încă o dată invadată de jidani, mai bine un protectorat german*”.

Relația lui Sebastian cu Eliade continuă totuși, cu intermitență, pînă la plecarea acestuia, în 1940, la ambasada română de la Londra unde martori oculari îl descriu ca pe un propagandist al Gărzii de Fier. Ulterior, Eliade este trimis ca diplomat la Lisabona, unde convingerile sale legionare își caută alte forme, mai mult sau mai puțin disimulate, de expresie. Sebastian scrie despre perioada portugheză a lui Eliade: „*E mai legionar decît oricînd*” (27 mai 1942). După război, Eliade se va referi doar în treacăt și echivoc la vinovăție.

Cum de a păstrat, așadar, Sebastian prietenia cu un om cu care devenise „incompatibil”? Cum de a devenit el însuși un exemplu al ambiguităților pe care le condamna? Nu își făcea, cu siguranță, iluzii că prietenia l-ar putea proteja de primejdiile din jur. Explicația este, presupunem, alta. Pentru firea lucidă și resemnată a lui Sebastian, iluzia prieteniei era, mai curînd, o încurajatoare reminiscență a trecutului, a normalității... Amintirile rămîn, se pare, „*unicul paradis din care nu putem fi alungați*”, cum spunea poetul german Jean Paul. Sebastian avea, de asemeni, un calm și resemnat dispreț față de tot ce era ideologic și tribal. Avea și curiozitatea scriitorului față de surprizele ambiguității, din el însuși și în cei din jur, deci și față de prietenul legionar. Încă din 1936, cînd „*în cea mai anodină reflecție*” simțea deja „*spărtura*” tot mai mare în relația cu prietenul „*prim și ultim*”, se întreba: „*Îl voi pierde pe Mircea pentru atîta lucru?*” (s. N.M.).

„*Atîta!...*” Extraordinara formulare conține tot disprețul față de mediocritatea politicii, ca și iritarea față de deplorabila „eroare” a lui Eliade. Candidul va arăta lumii – și își va dovedi sieși, împotriva lumii – că îl poate salva pe vinovat, ca interlocutor și prieten. El nu poate admite că mediocritatea a învins, din nou, pînă și în cel mai

neașteptat dintre cazuri, cel al strălucitului și dragului Eliade, așa cum nu poate admite că între intelectual și uniformă nu este doar „incompatibilitate”, ci o mai adâncă, subtilă relație de atracție-respingere, avidă de impulsurile și compensațiile vitalității, ale mistificărilor și supliciului, ale exceselor de tot felul.

Perfect conștient de prăpastia dintre el și Eliade (o prăpastie ideologică, plină deja de cadavre), Sebastian înregistrează totuși surprinzătoarele momente de afecțiune care persistă în muribunda prietenie. El nu ezită să se gândească la riscurile pe care le confruntă prietenul în mizera sa aventură, deși simte în viața sa de fiecare zi *frigul și întunericul* amenințărilor care vin dinspre „camarazii” în uniformă ai acestuia. Tocmai tonul calm și afectuos al relatării, amestecul de oroare și ingenuitate fac ca portretele lui Eliade, Cioran, Nae Ionescu și ale prea multor intelectuali români seduși de delirul naționalist să devină, cu adevărat, devastatoare.

În contextul istoric, prietenia Sebastian-Eliade devine simbolică pentru tot ce a însemnat teroare și speranță, ambiguitate și spaimă, lașitate și șansă în relația evreu-creștin în Europa obscenului deceniu 1935-1945. Evazivele, stupefiantele „compatibilități” românești, dublul-triplul lor tîrg cu complicitatea și compromisul și-au avut rolul în spulberarea certitudinilor morale, și nu doar morale, oferind surprize teribile sau, dimpotrivă, generoase. Așa s-ar putea explica atît atrocitățile, cît și salvarea, pînă la urmă, a unei mari părți a populației evreiești din România.

Jurnalul lui Sebastian înregistrează, cu îngrijorare și amărăciune, specificele travestiri și trucaje. După înfrîngerea Rebeliunii legionare din 1941, el vede foști fanatici ai Legiunii acomodîndu-se, grăbiți, la noua situație: „De la o zi la alta reneagă, modifică, atenuază, explică, se

pun de acord, se justifică, uită ce nu le place, își amintesc ce le convine". El află, îngrozit, cum formulează fostul prieten Mircea Eliade – care se prezentase la Londra ca un viitor demnitar al Legiunii – bilanțul celui an teribil, în care avuseseră loc înspăimântătoarele masacre antievreiești de la Iași și București. „*Două lucruri au fost extraordinare pentru mine anul acesta*”, scrie Eliade unui prieten comun, anume „*uluitoarea slăbiciune a aviației sovietice și lectura lui Camôens*”.

Chiar și în această atmosferă coșmarescă, *Jurnalul* nu uită totuși cele câteva figuri luminoase. Peste și înaintea tuturor, Eugen Ionescu. Ascultînd în parcul Cișmigiu un discurs radiodifuzat al lui Hitler, acesta se ridicase, sufocat de ceea ce auzea. „*Era palid, alb. Nu pot! Nu pot!*” *Spunea asta nu știu cu ce disperare fizică... Aș fi vrut să-l îmbrățișez.*” (3 octombrie 1941) Sebastian notează și mesajul unei prietene: „*Mi-e rușine de tine, Mihai, mi-e rușine că tu suferi, și eu nu*”. Își amintește, după măcelul antisemit de la Iași, de reacția a doi profesori universitari din capitala Moldovei. Unul își acoperise fața cu „*un gest de neputință, de spaimă, de dezgust*”, celălalt rostise doar câteva cuvinte: „*Cea mai bestială zi din istoria omenirii*”.

La sfîrșit, în 1944, la intrarea Armatei Roșii în București, schimbarea la față nu este rară. „*Toată lumea se grăbește să ocupe poziții, să valorifice titluri, să stabilească drepturi... gustul de pamflet alternează în mine cu un fel de silă dezarmată*”, scrie Sebastian, față cu „*toată impostura, toată nerușinarea, toată sinistra comedie care se joacă*”. După carnavalul de sînge, dezmățul burlesc al farselor de ajustare oportunistă.

Odiseea lui Sebastian se încheie în locul în care pornise. Proclamîndu-se, în 1934, „*evreu de la Dunăre*”,

eroul romanului *De două mii de ani* declara, în numele autorului: „Aș vrea să cunosc legiuirea antisemită care va putea anula în ființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre și de a iubi acest ținut... Gustului meu iudaic pentru catastrofe intime, fluviul i-a ridicat împotriva exemplul indiferenței sale regale”. În 1943, scriitorul se întreba: „Mă voi întoarce la oamenii ăștia? Războiul va fi trecut fără să rupă nimic? Fără să aducă între viața mea «dinainte» și cea de «mîine» nimic irevocabil, nimic ireductibil?”. În 1944, se pregătește să părăsească „eterna Românie, în care nimic nu se schimbă”. Felul cum descrie întâlnirea cu un căpitan evreu din armata americană ar putea sugera destinația aventurii la care se gîndea: „Un tînăr plin de vitalitate, simplu, preocupat de noi ca evrei, preocupat de democrație și de realitatea ei. Un om. O figură nouă. Cineva”. Speranța de a se despărți, în sfîrșit, de „ținutul de la Dunăre” a fost spulberată însă de accidentul mortal din 29 mai 1945. Mihail Sebastian avea 38 ani. Moartea l-a scutit de eventualul experiment postbelic al „fericirii obligatorii”, în captivitatea comunistă a propriei sale țări.

Publicarea *Jurnalului* lui Mihail Sebastian a produs o puternică reacție în România. Mai multe ediții au fost epuizate și comentariile continuă. Textul pare să fi produs un adevărat „catharsis”, într-o societate care ezita sau chiar refuza să recunoască implicarea României în Holocaust, responsabilitatea autorităților țării, înainte și în timpul războiului, la această tragedie, și unde critica tradiției naționaliste în cultură este uneori considerată un act antipatriotic, dacă nu chiar o blasfemie. „Citindu-l, e imposibil să rămîi același. Problema evreiască devine problema ta. O imensă rușine se întinde peste o întreagă perioadă din cultura și istoria națională, iar umbra ei te acoperă și pe tine”, scrie Vasile Popovici, un scriitor

din Timișoara, orașul unde s-a declanșat revolta anti-ceaușistă din 1989.

Cei dispuși să facă din tragedia evreiască propria lor problemă nu sînt totuși prea mulți. Pentru un semnificativ număr de voci publice, Holocaustul pare a rămîne un „*detaliu*” (cum spunea Jean-Marie Le Pen) al ultimului război mondial. Chiar și cei care recunosc dimensiunea catastrofei nu par totdeauna pregătiți să admită ceea ce această tragedie revelează. Faptul este evident și în dezbaterile despre mareșalul Antonescu, dictatorul militar din timpul alianței României cu Germania nazistă, pe care *Parlamentul României* l-a omagiat în 1991 și care este onorat, astăzi, în multe locuri publice din România¹. Cînd un distins intelectual român cu tendințe democratice intervenise, acum cîțiva ani, în dezbaterile asupra reabilitării lui Ion Antonescu, el susținea că accentuarea „*exclusivă, acaparantă*” a politicii antievreiești a dictatorului ar „*împiedica știința, în cazul de față istoria, să-și facă obiectiv și onest datoria*”. În polemica stîrnită de apariția *Jurnalului* lui Sebastian nu au lipsit vocile „*agasate*” de această nouă mărturie de greutate în ceea ce pare multora excesiva prelungire a discuțiilor despre Holocaust. Deloc neașteptat, s-au exprimat dubii asupra autenticității textului, s-a speculat asupra subiectivității oricărui jurnal. Toate acestea, pentru a nu confrunța evidența celor scrise de Sebastian. N-a mai surprins că și identificările, nu foarte frecvente, cu suferința evreiască se exprimă într-un mod curios. În primăvara 1997, directorul Editurii Humanitas, care publicase *Jurnalul* lui Sebastian, a ținut la Comunitatea Evreiască din București o prelegere intitulată, emoționant, „*Sebastian, mon frère*”. O declarație de simpatie față de suferința evreiască, pe care conferențiarul o motiva prin ceea ce suferise el însuși sub comuniști și ulterior. O analogie care nu mai

lăsa loc, însă, pentru o reală condamnare a antisemitismului și Holocaustului sau pentru o analiză onestă a „fericitei culpe” a unor intelectuali ca Eliade, Cioran, Nae Ionescu, Noica.

Iar într-un editorial intitulat „Vînătoarea de vrăjitoare”, directorul importantei reviste *România literară* deplîngea oprobriul public prelungit împotriva lui Céline și Hamsun, deplora campania „israeliană” contra lui Eliade, recenta dezbatere din Franța în legătură cu trecutul legionar al lui Cioran, ca și „exagerările” din *Jurnalul lui Sebastian*. Aceasta deși condamnarea publică (deloc unanimă) a lui Céline și Hamsun nu a împiedicat recunoașterea distincției lor literare, iar vinovăția nici nu era necesar atribuită scrierilor lor, ci colaborării cu naziștii. Descriind comentariul critic într-o societate deschisă drept o „vînătoare de vrăjitoare” și comparîndu-l cu represiunea comunistă a vieții intelectuale, editorialul din *România literară* promova o șocantă confuzie de termeni.

În contrast cu astfel de derapări și ambiguități, am putea cita un text datorat altui proeminent intelectual român. Petru Creția afirma, în 1997, că „cel mai monstruos, după holocaust, este persistența, fie și minimală, a antisemitismului”. Referindu-se, în acest context, la *Jurnalul lui Sebastian* și la vechi-noi „compatibilități”, Petru Creția scria: „Cunosc personaje publice care, afișînd o etică fără cusur, o ținută democratică impecabilă, o ponderație înțeleaptă și, la unii, însoțită de o anume pompoasă solemnitate, sînt capabili, în privat, uneori chiar și altfel, să facă spume la gură împotriva evreilor, aici și acum. Am văzut dovada irecuzabilă a furiei stîrnite de *Jurnalul lui Sebastian* și a sentimentului de pîngărire a unor valori naționale provocat de dezvăluirile atît de calme, atît de îndurerate și atît de iertătoare ale acestui

martor nepărtinitor, adesea angelic". Textul a apărut cu câteva zile înaintea decesului acestui distins om de literă și bun creștin, nu într-o revistă de largă circulație, ci în ziarul *Realitatea evreiască* al comunității evreiești din România.

Ce am putea conchide din lectura lui Sebastian și din cariera sa postumă? Măcar atât: mișcarea „înainte” a Europei de Est trebuie evaluată nu doar prin capacitatea de a moderniza structurile politice și economice, ci și prin aceea de a clarifica istoria recentă și de a adresa întregul adevăr. Nu este o sarcină ușoară, dar este, mai ales și înainte de toate, menirea intelectualilor, nu doar a politicienilor.

Premisa viitorului stă în calitatea și probitatea înțelegerii trecutului.

(Text apărut în *The New Republic*, Washington, D.C., la 20 aprilie 1998, și în revista 22, 9-15 iunie 1998)

Notă

1. Între timp o Ordonanță prezidențială a potolit zelul imortalizării publice a lui Antonescu.

Ecouri din presa străină

„*Despre Clowni* ne refuză satisfacțiile pe care unele cărți ale lui Václav Havel și Alexandr Soljenițin ni le-au oferit: de a ne vedea țara ca o lumină a libertății și capătul tunelului totalitar. Neînduplecat în libertatea sa de cuget, Norman Manea, un prozator român domiciliat în New York, biciuiește și «clownii» americani de azi și de ieri.

Asemenea celor mai buni dintre scriitorii est-europeni, Manea evocă, cu ascuțime, disperarea existenței sub totalitarism și bucuriile libertății. Dar printr-o ambivalență care revelează hotărîrea sa de a nu ignora complexitățile politicii, el este ezitant în a îmbrățișa democrația populară ca o alternativă la totalitarism. El pune în chestiune democrația (referindu-se la «nu atît de inocentele mase») și chiar prezintă cu simpatie filosofia scriitorului român Mircea Eliade.”

(*Los Angeles Times*, 24 mai 1992)

„Ce se poate obține prin încrucișarea dintre un lagăr și un circ, prin îmbinarea celui mai adînc sens al spaimei cu cel mai profund sens al absurdului, fără speranța de a le mai separa vreodată? Se obține această anomalie unică, simbol al totalitarismului est-european care a fost România sub Ceaușescu... Manea este un martor prea profund pentru a-și pune darul observației în serviciul

vreunei relatări senzaționale... Manea țintește și lovește profund. Ceea ce contează pentru el, în cele din urmă, este fenomenul unei întregi națiuni aflate sub această deopotrivă grotescă și înspăimântătoare guvernare. În *Despre Clowni*, Manea analizează puținele opțiuni rămase într-un loc ca România, sub un om precum Ceaușescu... Situația individului cedîndu-și gîndurile și emoțiile unei protecții iluzorii a crezului colectiv este tema recurentă a pătrunzătoarelor eseuri ale lui Manea. Ca prozator, el tratează același subiect în termenii concreți ai experienței individuale – experiența unei vieți căreia i-a fost dat să cuprindă anii Holocaustului și anii prăbușirii comunismului, cu interminabilele decenii Ceaușescu *dintre*.”

(*The New Republic*, 1 iunie 1992)

„Scrișul lui Manea nu pare un avertisment asupra condițiilor de aici [din America, n.n.], dar tema comună a eseurilor sale este psihologia autocrației, manifestată în existența terestră a supușilor ei. A-l citi este tulburător nu doar pentru istorisirile care te îngheață, transmise în stilul său stăpînit, ci și pentru că ne este frică să ne recunoaștem pe noi înșine în existențele neputincioase pe care le descrie...”

(*San Francisco Chronicle*, 14 iunie 1992)

„Oricine mai are vreo nostalgie pentru zilele cînd poeții puteau fi eroi și martiri ar face bine să ia în considerație mărturia profundă a lui Norman Manea, prezentată în cele două volume, unul de eseuri, celălalt de povestiri.”

(*Wall Street Journal*, 15 iunie 1992)

„Cititorul este absorbit de la început. Cadrul este ca de vis, dar uneori extrem de familiar... Înțelegem ceea ce se întâmplă printr-un soi de intuiție legată de propria noastră experiență și de una greu imaginabilă, paradoxul și opoziția conținute constituind o caracteristică remarcabilă. Sensul postum și sensibilitatea dau ascutimea narațiunilor. Cert, forța scrisului apare nediminuată de efectul de nedeterminare pe care îl poate produce. Aceasta este legată de un sens crepuscular sau unul al existenței de purgatoriu, în care cele mai evidente caracteristici ale tiraniei și suferinței se metamorfozează în echivalențele lor personale. Dl Manea este cel mai subiectiv dintre suferinzi, dar tocmai din cauza asta el ne poate scufunda total în conștiința sa și în imaginile vii ale prozei sale... În volumul apărut simultan, eseurile – dintre care unul este textul titular, *Despre Clowni: Dictatorul și Artistul* – sînt legate de viața în România sub regimul Ceaușescu. Aceste eseuri încorporează experiența sa privind dictatura Utopiei și reflecțiile sale despre aceasta.”

(*New York Times Book Review*, 21 iunie 1992)

„Profunzimea sa cărturărească, subtilitatea intelectuală și afecțiunea sa pentru complexitate, liniștita înțelepciune, chiar și plăcerea pentru bucuriile vieții de fiecare zi și capacitatea de a le gusta – toate acestea nu sînt neapărat armele cele mai bune contra crimei instituționalizate... L-am cunoscut pe Norman Manea acum patru ani, cînd tocmai adăuga imigrația într-un dosar deja exemplar al suferinței secolului XX european. Pentru a scăpa, înainte de a fi prea tîrziu, de persecuția și defăimarea cu care l-a asediat regimul din România, el fusese silit să lase în urmă părinți bătrîni, vechi prieteni, un oraș și străzi pline de amintiri și – pierderea care îl

înfricoșă îndeosebi – limba în care își scrisese proza și eseurile ce îl făcuseră un paria al locului.

Arăta și vorbea ca și cum această încercare era deja prea mult. Și în ciuda afilierilor și legăturilor pe care le-a stabilit între timp cu viața americană – ca profesor de colegiu, ca bursier Guggenheim și acum ca scriitor tradus – a fost, probabil, într-adevăr, o povară prea mare, al cărei continuum este și tema inevitabilă de care biografia sa este înlănțuită acum, în anii vârstei mijlocii, așa cum fusese și atunci când, copil, și-a început viața într-un lagăr. A trăi într-o stare de presiune furnizează acea excesivă continuitate care face viața și opera sa atât de distinct sfișietoare...

Cum recunoaște, direct, Norman Manea, «cărțile mele mi-au adus necazurile, așa că a trebuit să port o bătălie cu ei». Să mă lupt «cu ei», nu să «lupt contra lor» – nici urmă din dorința de a apărea eroic, nici un fel de sfidătoare îmbătăre de sine. În schimb, modestia firească, pe care o arată mereu... Probabil că reținerea civilizată, modulată de inteligența unui realist ironic, era chiar atributul care îl menținuse viu, în ciuda oricîtor privațiuni...

Nu bătălia unui erou, ci a celui vulnerabil, lupta celui slab și ne-eroic pentru a se susține, îndârjit, împotriva tuturor handicapurilor, pentru a rezista degradării, pentru a rezista contra a ceea ce Norman Manea numește «deraierea omenescului însuși» – nici o strădanie morală nu este în acest sens mai uimitoare."

(Philip Roth, în *New York Times Book Review*,
21 iunie 1992)

„Chestiunile tratate tangent și chiar gingaș în povestiri sînt confruntate direct în extraordinar de puternicele eseuri din *Despre Clowni*. Aici, Manea oferă cea mai

lucidă, cea mai strălucită și, cu siguranță, cea mai devastatoare critică a totalitarismului de la *Gîndirea captivă* a lui Czesław Miłosz încoace.”

(*Forward*, 26 iunie 1992)

„O importantă și splendidă culegere de proză scurtă de Norman Manea, *Octombrie, ora opt...* Povestirile sînt prima sa carte de proză publicată în Statele Unite. O carte de eseuri, *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul* – o elocventă și explicită relatare a luptei scriitorului pentru a-și menține înțelepciunea și onoarea în România lui Ceaușescu – a fost de asemenea publicată în acest an la Grove.

(*The New York Review of Books*,
24 septembrie 1992)

„De trei decenii, România a fost neegalată în blocul răsăritean prin neîndurarea dictatorului și amploarea cenzurii de stat. Astfel, nu e o surpriză că două opere care rafinează și amplifică analiza condiției intelectuale sub regimuri totalitare din *Gîndirea captivă* de Czesław Miłosz au venit acum din partea unui autor român.

În eseurile incluse în *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul*, Manea reînvie strălucitor, cu secvențe de umor scîrbit, ororile existenței sub regimul represiv și sadic al lui Ceaușescu. Tema unificatoare a eseurilor este indispensabilitatea conștiinței individuale în orice căutare a adevărului. Similar, fragilitatea paradoxală și necesitatea vitală a experienței subiective oneste marchează măiestrele povestiri din *Octombrie, ora opt*.

În aceste două cărți, Manea își avertizează audiența occidentală că, în ciuda opiniilor pe care aceasta le preferă,

totalitarismul n-a fost «un fel de nepămînteană, demonică aberație, ci o realitate umană, care persistă și poate oricînd reînvia, în alte forme, ca ideologie și formă de stat.»

(*The New Criterion*, octombrie 1992)

„Deși eseurile lui Manea au ca subiect România, ele ilustrează chestiuni care nu se limitează la această țară. Multe dintre observațiile sale îi vor interesa pe cei care cercetează Europa de Est modernă, pe cei preocupați de comunism și de instituțiile sale... Atît „Felix culpa”, cît și celelalte eseuri în *Despre Clowni* sînt atent argumentate și – chiar în polemică – scrise calm, gîndit și provocînd gîndirea. Atenția acordată nuanțelor și complexității, iscusita mînuire a detaliului și calitățile narative ne reamintesc că autorul este și un excelent prozator, cunoscut deja cititorilor din Germania, Franța și din alte țări europene și revelat publicului de limbă engleză, recent, prin *Octombrie, ora opt*”.

(Matei Călinescu, în *Word Literature Today*, iarna 1994)

„Eseul central în *Despre Clowni* se folosește, în mod strălucit, de imaginea felliniană a «arenei», în care artistul păgubos se confruntă cu Clownul Alb, Tiranul. Grotescul, pentru Manea, dă tîrcoale tragediei.

Deplorînd refuzul celebrului Mircea Eliade de a recunoaște efectele pernicioase ale simpatiei sale temporare față de Garda de Fier, Manea întreabă: «Nu este, oare, *onestitatea*, în ultimă instanță, dușmanul de moarte al totalitarismului?»

(*Times Literary Supplement*, 29 octombrie 1993)

„Spiritul creator face, pînă la urmă, din această carte o lectură optimistă.”

(*Sunday Times*, 22 mai 1994)

„Ca nimeni altul, autorul susține o necruțătoare confruntare cu sine însuși și cu România, cu miturile «socialismului real», căruia îi aparțin și mitul disidenței, și mitul poporului îngenuncheat, stăpânit și supravegheat de o subțire pătură de birocrați – relația, adică, dintre scriitor, Putere și «nu cu totul inocentele mase», cum spune.”

(*Frankfurter Allgemeine Zeitung*,
14 august 1998)

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i>	7
<i>Nota autorului la prima ediție</i>	9
România în trei fraze (comentate)	13
Despre Clovni : Dictatorul și Artistul	57
Referatul cenzorului	97
Felix culpa	141
Istoria unui interviu	191
Exil	265
Blasfemie și carnaval	277
<i>Addenda: Incompatibilitățile</i>	311
<i>Ecouri din presa străină</i>	331

EGO grafii

Nicolae Manolescu, *Cititul și scrisul*

Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez I (1976-1983)*

Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez II (1984-1989)*

Livius Ciocârlie, & comp.

Gelu Ionescu, *Copacul din cîmpie*

Matei Călinescu, *Portretul lui M*

Ileana Mălăncioiu, *Recursul la memorie.*

Convorbiri cu Daniel Cristea-Enache

Nicolae Breban, *Sensul vieții (Memorii I)*

Leonid Dimov, *Scrisori de dragoste (1943-1954)*

Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici,

Ioan Stanomir, *O lume dispărută.*

*Patru istorii personale urmate de un dialog
cu H.-R. Patapievici*

Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez III (1990-1996)*

Augustin Buzura, *Teroarea iluziei. Convorbiri
cu Crisula Ștefănescu*

Emil Brumaru, *Cerșetorul de cafea. Scrisori către Lucian
Raicu*

Alexandru Călinescu, *Adriana și Europa. Lecturi, întâmplări,
pagini de jurnal*

Norman Manea, *Plicuri și portrete*

Nicolae Breban, *Sensul vieții (Memorii II)*

Herta Müller, *Regele se-nclină și ucide*

Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77 „Cod Bărbosul”*

Matei Călinescu, Ion Vianu, *Amintiri în dialog*

Norman Manea, *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul*

în pregătire :

Norman Manea, *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*

Matei Călinescu, *Un fel de jurnal. 1973-1981*

www.polirom.ro

Coperta: Angela Rotaru-Serbenco
Tehnoredactor: Gabriela Ghețău

Bun de tipar: octombrie 2005. Apărut: 2005
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail: office@polirom.ro
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,
O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Polirom ABB S.A.
str. Bucium, nr. 34, Iași, 700265
Tel. : (0232) 23.03.23; Fax: (0232) 23.04.85

Valoarea timbrului literar este de 2% din prețul de vânzare
și se adaugă acestuia. Sumele se virează la Uniunea Scriitorilor
din România, cont nr. 2511.1-171.1/ROL

2014

„Deși eseurile lui Manea au ca subiect România, ele ilustrează chestiuni care nu se limitează la această țară. Multe dintre observațiile sale îi vor interesa pe cei care cercetează Europa de Est modernă, pe cei preocupați de comunism și de instituțiile sale... Atât «Felix culpa», cât și celelalte eseuri în *Despre Clovni* sînt argumentate strîns, atent și – chiar în polemică – scrise calm, gîndit și provocînd gîndirea. Atenția acordată nuanțelor și complexității, iscusita mînuire a detaliului și calitățile narrative ne reamintesc că autorul este și un excelent prozator.”

Matei Călinescu

„Ce se poate obține prin încrucișarea dintre un lagăr și un circ, prin îmbinarea celui mai adînc sens al spaimei cu cel mai profund sens al absurdului, fără speranța de a le mai separa vreodată? Se obține această anomalie unică, simbol al totalitarismului est-european care a fost România sub Ceaușescu... În *Despre Clovni*, Manea analizează puținele opțiuni rămase într-un loc ca România, sub un om precum Ceaușescu... Situația individului cedîndu-și gîndurile și emoțiile unei protecții iluzorii a crezului colectiv este tema recurentă a pătrunzătoarelor eseuri ale lui Manea. Ca prozator, el tratează același subiect în termenii concreți ai experienței individuale – experiența unei vieți căreia i-a fost dat să cuprindă anii Holocaustului și anii prăbușirii comunismului, cu interminabilele decenii Ceaușescu *dintre*.”

The New Republic

„Manea oferă cea mai lucidă, mai strălucită și, cu siguranță, cea mai devastatoare critică a totalitarismului de la *Gîndirea captivă* a lui Czesław Miłosz încoace.”

Forward

EDITURA POLIROM

ISBN 973-681-964-7

www.polirom.ro

